

АЛЕКСАНДАР
ГАЈИЋ

БАЛКАНСКИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ЧВОР

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник

Др Небојша Кузмановић, Архив Војводине

Уредник

Ивана Гачић

Рецензенти

Др Љубиша Деспотовић

Др Слободан Јанковић

Др Момчило Диклић

АЛЕКСАНДАР ГАЈИЋ

БАЛКАНСКИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ЧВОР

Нови Сад, 2023.

„ЗАПАДНИ БАЛКАН” У САВРЕМЕНОМ ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ¹

Појмовне одреднице и њихова значења, језик који се користи – веома утичу на поимање света и његово разумевање. Терминологија, и у јавној и у стручној употреби, неизбежно садржи не само сазнајно-вредносну, већ и употребно-вредносну, „инструменталну” димензију која се огледа у њеној практичној примени. То имплицира да и у уже схваћеној политичкој димензији, термини представљају прворазредна оруђа политичког дискурса. „Стога је дефинисање сврсисходних термина, њихово усвајање од стране присталица и потом пуштање у масовни ’оптицај’ – важно средство владања или остваривања неког циља.”² Гледано са становишта делотворности, од другоразредног је значаја да ли је корелација између коришћеног дискурса и стварности истинита, да ли је она израз подударности појма и феномена на кога се он односи,

¹ Књига је настала у оквиру научноистраживачке делатности Института за европске студије у Београду, коју финансира Министарство за науку и иновације.

² Драгомир Анђелковић, „Непромишљеност српског политичког језика” у: *Српски национални мазохизам*, Алтера, Београд 2009, 261.

на однос означитеља и означеног. Политички дискурс пре свега и служи да се делује у правцу промене стварности – управо кроз сугерисање значења, кроз утицај на измену перцепције, а одатле и на само понашање и деловање оног који усваја овај сугерисани „појмовни оквир”. Дискурзивни циљ је да кроз значењско преусмеравање изазове жељену промену (у случају политичког – политичку промену) и тако допринесе стварању нове стварности. Нигде као на пољу политичког овај „номиналистички детерминизам” не открива боље и више динамичку, недетерминистичку природу сваког дискурса – везу „знања” и „моћи” садржану у самом језику, у појмовним конструкцијама и њиховим значењским употребама.³

Појмовне одреднице у политичком дискурсу имплицирају и своју квалитативну, вредносну димензију: у односу на формулације које су у употреби и појаве које се њима дефинишу, оне могу бити позитивне, неутралне или негативне. Исти политички акт, дело, може се посматрати и именовати вредносно другачије. Примерице, чин војног напада, оружаног, ратног дејства може се сматрати негативним („агресија”, „освајање”), неутралним („сукоб”) или позитивним („интервенција”), у складу са именовањем које имлицира однос према тој појави, то јест вредносним ставом. Исто је и у случају са означавањем актера оружане побуне који могу бити именовани „сепаратистима” и „одметницима” (чак и „терористима”), „побуњеницима” или, рецимо, „борцима за

.....
³ О односу знања и моћи детаљније код: Мишел Фуко, *Археологија знања*, Плато, Београд 1988.

слободу”, „ослободиоцима”. Отцепљење дела државне територије може се квалификовати „проглашавањем независности” или „сепаратизмом”, у зависности од угла и интереса који се дискурзивно пројектује.

Дискурси на просторима бивше Југославије у претходне две деценије откривају широк дијапазон политичких одређивања и њихових импликација не само на „ужем” политичком пољу, већ и по питању односа према појавама које на први поглед не изгледају „политичким”. Тако употребе кованица „босански (или хрватски) Срби”, „Косовари” (а не „српски Албанци”), или, рецимо, стављање „Београда и Приштине” у исту раван када се описује преговарачки процес итд., садрже несумњиво политичко одређење и имају политичке последице.

Српска политичка класа и медији, из различитих разлога, нису вични систематској употреби „политичког језика”, поготово када се ради о деловању државних институција и релевантних политичких фактора на остваривању заштите виталних националних интереса и постизању значајних националних циљева. За разлику од њих, политике бројних развијених држава показују супротне примере: „поучена негативним искуством са Вијетнамским ратом, америчка администрација и војни естаблишмент и те како налазе погодан модел сарадње са релевантним медијима – како би у критичном моменту подупрли националне спољнополитичке тежње. То је био случај и са Британцима, током Фокландског рата”⁴ Ови примери јасно показују како се унутар „политичког дискурса”,

.....
⁴ Анђелковић 2009: 262.

када политички одлучиоци знају шта хоће и целовито делују у прилог томе – не само ствара општеприхваћена терминологија у циљу интересног политичког деловања, већ се и, сасвим лако, уочавају проблематични термини који су у оптицају у јавној сфери. Они се сместа изолују, неутралишу и, врло брзо, елиминишу. И то не само они јасно политички обојени – већ и они привидно неполитички, неутрални.

Појам „Западног Балкана”

И географске одреднице, неретко, имају своју политичко-вредносну дискурзивну компоненту, створену било као део историјског наслеђа што повлачи и перцепцију посматрања физичко-географских датости, било као пројекцију будућих намера „провучених” кроз сагледавање именованог простора. У ужем смислу се може говорити о геополитичким одредницама, тј. о геополитичком дискурсу који дефинише, указује и усмерава одређене просторне целине са својим географским датостима у политички жељеном правцу. Геополитички дискурс, дакле, обједињава историјско-развојну перцепцију са стратешким интересно-политичким пројекцијама кроз њихово именовање и одређење. Нпр. сасвим је јасно да именовање „Залива” са или без префикса „Персијски” означава и различито гледање и на историјску и будућу улогу припадност ове морске површине; да припадање одређених европских земаља „средњој Европи” или „источној Европи” (при чему се граница „источног” помера од Берлина све до Петрограда и Азовског мора) има

истовремено и значење културно-цивилизацијске и геополитичке припадности или, барем, оријентације, као што су се појмови „блиског”, „средњег” и „далеког” Истока, њихово распрострањање те разграничење мењали не само у зависности од удаљености већ и од интересне перцепције колонијалног „центра” према „полупериферијама” и „периферијама”.

Синтагма „Западни Балкан” управо спада у ред прворазредних политичко-дискурзивних, односно геополитичких одредница. Њиме се одређује и усмерава простор балканских држава (без Турске) те њихових политичких система⁵ које нису чланице Европске уније, а теже да то постану. Састављена је од речи „Западни” и „Балкан”. Појам „Западни” само на први поглед означава страну света, односно западни део једне јасне географске целине. У ствари, он треба да означи цивилизацијску тежњу ка припадности Западу, односно „глобалном Западу” као цивилизацији позног модернитета са својим универзалним, глобалним претензијама и утицајима на сва подручја и све регије света.

Мада делује као појам који се јасно односи на познату географску датост – најисточније европско полуострво које стоји као веза између Средње Европе и Мале Азије, односно Блиског истока, сам „Балкан” као географска одредница заправо је спорна и по обиму и садржају: наиме, постоје размимоилажења о томе да ли се за северне границе Балкана узимају реке Сава и Дунав или се он распростире од Трста до Одесе, или,

⁵ О политичким системима овог простора више код: Миша Стојадиновић, „Изазови политичких система на Балкану”, *Српска политичка мисао*, vol. 28, № 2/2010, 83–100.

пак, он обухвата само много мање, јужније просторе између Валоне и Једрена или неких других тачака између јужне Албаније и јужне Тракије. Такође, крајње је проблематично и да ли се у физичко-географском смислу уопште ради о „полуострву” будући да је растојање између његових источних и западних крајева знатно веће него, рецимо, између обала Северног мора и Јадрана (нпр. Хамбурга и Трста) који се сматрају делом континенталне масе, а не полуострвом.

Историјска именована овог простора такође указују на присутност његовог посматрања кроз призму (гео)политичких дискурса, позајмљујући називе од царстава и цивилизација која су се на њему смењивала. Ово се дешавало чешће него за било коју другу од већих европских географских целина, и узрок томе су свакако јаче политичке и културно-цивилизацијске турбуленције на овом простору у односу на остале делове Европе.

Сам назив Балкан је новијег датума. „Реч је турска и значи планина, први ју је у научним радовима употребио немачки географ Август Цојне 1808. године”,⁶ и до њега је дошло услед погрешног схватања полуострвског рељефа као јединственог ланца планина, „Централног Била”, што се пружа од Црног мора до Алпа. „Турско становништво источног дела полуострва зове Балканом и данас источни део старог Хемуса, најнижи и најнезначајнији. Врло је вероватно да су Ами Буе и други испитивачи чули назив Балкан од својих пратилаца, који су овим именом називали

.....
⁶ Драган Лакићевић, *Архипелаг Балкан*, Институт за европске студије, Београд 2002, 30.

и централне и западне делове овог Била, јер Турци Балканом називају сваку планину којој не знају име” – појашњавао је Цвијић.⁷ Пре тога, с обзиром на то да су се научници у вези са овим простором понајвише интересовали за историју старина, преовладавао је назив Хеленско или Грчко полуострво, или, с обзиром на тадашње политичке прилике и претежну власт турских Османлија на њему, картографи су га именовали Европским Османским Царством или Европском Турском (овај појам је преовладавао од почетка 19. века па све до Берлинског конгреса 1878. године). Тек тада почињу да надјачавају утицаји географских идеја са почетка 19. века (из радова Хумболта и Ритера) да се именовања на основи политичко-историјских целина замене природно-географским називима. Но, и поред тога, утицаји политичких дискурса наставили су своје деловање било кроз pejоративно поимање „Балкана” и „балканизације” као израза инхерентне нестабилне расцепканости и завађености свих творевина на овом простору,⁸ све до покушаја да се он приближи и „уведе” у Запад као – „Западни Балкан”.

Периферија „Западног Балкана” и европски центар

Концепт „Западног Балкана” подразумева регију сачињену од новонасталих земаља, („балканида”) на

.....
⁷ Јован Цвијић, „Балканско полуострво”, *Тајна Балкана* (Зборник, ур. Бранислав Матић), СКЦ, Београд 1995, 89.

⁸ Више у: Милош Кнежевић, *Балканска њомејња*, ДП Ђуро Салај, Београд 2006.

простору бивше Југославије из којих је изузета Словенија као чланица ЕУ, а придодата Албанија. У почетку, назив „Западни Балкан” био је везан за постконфликтни менаџмент Европске уније, а потом и за евентуалне евроинтеграције – прикључење овог простора ЕУ. Појам је омогућавао креаторима политике у Бриселу да са овом регијом поступају компактно и третирају је као целину у смислу приоритетних питања која се морају решавати, будући да је ЕУ видела себе као „погонску снагу” приликом завршетка конфликта на овом подручју, а са циљем осигуравања мира и безбедности у Европи.⁹ Први пут употребљен 1999. године, термин „Западни Балкан” је постепено увођен прво у дипломатски, а онда и у јавни речник, да би на крају био коришћен и у међународним документима (и то без знака навода), као и у научним студијама из политичке географије, геополитике, међународних односа и науке о безбедности.

„Западни Балкан” се, према томе, посматра као унутар себе фрагментирана, расцепкана географска целина до које су, са једне стране, „допрли” токови евроинтеграције, а са друге, као простор прекомпонован разарањем Југославије, са све наслеђеним проблемима и тешкоћама које изискују постконфликтна решења увезена „од споља”.¹⁰ „Принципи на основу

.....
⁹ *Summary Note on the Joint Report by Javier Solana, EU High Representative for the CFSP, and Olli Rehn, EU Commissioner for Enlargement, on the Future EU Role and Contribution in Kosovo*, Brisel, 17. 7. 2006, str. 200/06 www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/reports/90537.pdf.

¹⁰ О геополитичкој димензији проширења ЕУ видети: Миломир Степић, „Геополитичност ширења ЕУ и положај Србије”,

којих је издвојен ’Западни Балкан’ су дискутабилни. Једна могућност јесте да је то регионални интеграционо-просторни оквир у који су смештене и ’ограђене’ земље балканског ’shatter belt-a’ које су у протеклој деценији имале етно-геополитичке сукобе... С обзиром на то да је такво стање спољном интервенцијом само примирено, да сукоби ’свакога са сваким’ и међусобне етничке нетрпељивости још букте... тај простор је стављен у ’карантин’, тј. у ’чистилиште’ кроз које треба заједно да прође, а да потом, у неком тренутку у будућности, буде у ’пакету’ (а можда и без неке од земаља које му сада припадају) евентуално прикључен ЕУ. Друга могућност јесте да ’Западни Балкан’ представља, у ствари, само ’резидуалну творевину’ – остатак састављен од ’очајних држава’, те да је он произвољна, вештачка конструкција Брисела”¹¹ са којом ЕУ за сада не зна шта ће. „Западни Балкан, дакле, није створен аутохтоном вољом и тежњама његових држава – чланица, већ вољом ’Запада’, и то са циљем да их раздвоји од оних држава које су већ унутар евроатлантских структура или је њихов пријем уврштен у јасно одређену процедуру и timing”¹²

Под условом да је први сценарио стварно жељен, а не „фингиран” као „параван” за другу могућност, евроинтеграциони процес требало би да се одвија поступно, кроз поступак „стабилизације и придруживања” и модалитете регионалне сарадње, прила-

.....
Српска политичка мисао, vol. 27, № 1/2010, 17–42.

¹¹ Лазар Кекић, „Западни Балкан: прети нова криза”, *Економист*, бр. 140, НИП Е-прес д. о. о. Београд, 50.

¹² Миломир Степић, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд 2004, 326.

гођен овом простору, што као трајни услов предвиђа отклањање сукоба међу новонасталим државама и њихову брзу модернизацију у складу са прописаним стандардима. „Темпо реформи, међутим, не зависи само од административних способности држава које теже чланству у ЕУ или политичке воље њихових руководстава, него у великој мери и од тока решавања конфликта у региону. На тај процес утичу три најважнија спољна актера: ЕУ, САД и Русија.”¹³ Поред „Процеса стабилизације и придруживања ЕУ”, у првој деценији 21. века подразумевало се и учешће земаља „Западног Балкана” у другим бројним регионалним иницијативама: Процесу сарадње земаља Југоисточне Европе, Централноевропске иницијативе, Пакта за црноморску економску сарадњу, Иницијативе за сарадњу у Југоисточној Европи, Евромедитеранској иницијативи, Пакту за стабилност у Југоисточној Европи (SECI), Јадранско-јонској иницијативи, Процесу дунавске сарадње итд.

Синтагма „Западни Балкан”, дакле, одређује не само ко је (наизглед) најважнији спољни фактор за остварење „добросуседске регионалне сарадње”, већ и ко представља вредносно-цивилизацијски оријентир свих земаља унутар овог подручја: ЕУ као цивилизацијско „језгро” Запада, „центар” је ка коме „природним законима” тежи свака „западна” (или „позападњачена”) „периферија”, срећно увучена у његово центрипетално, интегративно дејство. То је сликовито тврдио и Оли Рен, који је, својевремено, чак

.....
¹³ Душан Рељић, *Русија и Западни Балкан*, ИСАЦ Фонд, Београд 2009, 5.

упоредио ЕУ са „компасом који помаже земљама у региону да се оријентишу и остану на мирољубивом путу ка реформама”.¹⁴ Но, са друге стране, овај појам подразумева и фрагментираност и „балканизацију” државних честица на периферији, њихову хаотичност и неодређеност те одсуство вредносне утемељености која се не налази код њих, већ негде другде, у „центру” који их привлачи. Управо због тога што је смешта у „пуку периферију” идеализованог Запада, а не у пуноправни, мада ободни део њеног „центра”, појам „Западни Балкан” је био изложен жестокој критици у Хрватској.¹⁵ Како се на пољу културе, културног наслеђа и културних веза преосталих из деценија заједничког живота у Југославијама као еквивалент „Западном Балкану” у овој земљи неретко користио и појам „Југосфере” (што је будио посве неосноване страхове од некакве обнове Југославије у европској режији), разлози за негативни одијум у Хрватској били су још већи. Европске бирократе и медији, наравно, нису имали такве претензије – већ само да под појмом „Југосфере” опишу заједничке културне везе регије „Западног Балкана”: институционално наслеђе, сећања, јединствени језик и заједничке етнопсихолошке карактеристике (цвијићевско–дворниковићевски „динарски тип”)...

.....
¹⁴ Olli Rehn, “*Charting Europe’s Changing Shape*”, *Europe’s World* (online), proleće 2009, [www.europesworld.org/New English/Home/Article/tabid/191/ArticleType/ArticleView/ArticleID/21315/language/en-US/Charting-Europeschangingshape.aspx](http://www.europesworld.org/New%20English/Home/Article/tabid/191/ArticleType/ArticleView/ArticleID/21315/language/en-US/Charting-Europeschangingshape.aspx)

¹⁵ Види: Anđelko Milardović, „Hrvatska u ‘trećoj Europskoj ligi’”, *Dom i svijet*, 30. listopada 2000, <http://www.hic.hr/dom/316/dom05.htm>, приступљено 12. 9. 2010.

У политичкој употреби у међународној комуникацији, пак, синтагма „Западни Балкан” служи још једној „секундарној” и недовољно уоченој сврси – да се заувек из употребе, па и из сећања, потисне именовање овог подручја као претежног простора „бивше Југославије”, будући да је ЕУ прво била директни подстрекач, а потом и саизвршитељ њеног „разбира-спада”.

„Западни Балкан” и српски интереси

Као постконфликтно-евроинтегративна синтагма „Западни Балкан”, посматрана из угла српских виталних интереса, свакако је неодговарајућа. Мада се српски етнички простор (умањен у односу на онај у бившој Југославији, уз придодавање простора матичне државе албанског народа – Албаније) поново посматра као део једне, ма како нестабилне и провизорне целине, њена фрагментираност, новонастале међудржавне везе и под спољним упливом успостављени односи снага, а нарочито садржина жељене добросуседске сарадње која подразумева признавање по Србе и Србију неповољног *statusa quo* (што се захтева као предуслов за даље евроинтеграције) – изразито су супротстављене виталним српским интересима. Посебно је опасно што се кроз појам „Западног Балкана” на мала врата уводи цео албански етнички простор (што треба гледати у контексту сецесије КиМ и наметања добросуседских односа са овом квазидржавом креираном на делу државног простора Републике Србије), а искључују сродне и

стратешки мање или више блиске балканске православне земље, чланице ЕУ – Грчку и Бугарску, уз чију се помоћ лакше могу покушати обуздати албанске великодржавне претензије на целом Балканском полуострву.

Због свега тога српски интереси преваходно треба да буду окренути савезништву са православним балканским народима и државама, а потом и са другим јужнословенским етноконфесионалним заједницама, док са Албанцима треба да буду на последњем месту, тек када продубљена сарадња и низ савезништава уроде значајнијим плодом и створе противтежу албанским регионалним претензијама. Поред тога, синтагма „Западни Балкан” Србију смешта на дубоко периферни положај који подразумева инфериорност те тежње за припадношћу Унији као фасцинантни, крајњи циљ који само поспешује унутрашње културно-цивилизацијске расколе унутар српских елита у којима је већ поодмакао процес културног позападњачења и истовремено, отуђења и однарођења. У томе лежи још један, унутрашњи разлог за некоришћење, односно одбацивање употребљавања ове синтагме у сваком јавном говору у Србији.

Такође, треба истаћи и да је термин „Западни Балкан” у научном погледу географски и културно-историјски посве неадекватан. У географском и геополитичком смислу (премда спада у леви, „западни” део Балканског полуострва, а не његову „источну” половину попут нпр. Бугарске) Србија је централна земља овог подручја – и културно-историјски и политички и комуникационо (пошто све важне копнене и речне комуникације иду правцем север–југ и исток–запад

или пролазе или тангирају простор Србије). Србија је, дакле, центар Балкана, или земља „Централног Балкана” смештена између његовог западног и источног дела. Таквом је треба називати, а избегавати коришћење појма „Западног Балкана” и припадност Србије њему из бројних, раније наведених разлога. У културно-историјском смислу, поред везивања синтагме „Централни Балкан” за Србију, пожељно би било користити и синтагму „Прва Европа” (*Европа прва*) који одбацује положај културне инфериорности у односу на цивилизацију „Запада” и „безалтернативну” тежњу ка њој, а указује на то да су најстарије културне и политичке творевине на простору Европе (Лепенски вир, неолитска винчанска и старчевачка култура, те античка минојска, гето-трачка, те хеленска култура) настале управо на простору Балканског полуострва.

Гледајући у ширем геополитичком контексту, простор Балкана пре би требало називати „јужном” или „медитеранском Европом”, него „југоистоком” или „југоисточном Европом” што перспективу поново „центрира” искључиво око Запада, или, још уже, на „средњу Европу”, а превиђа да је простор полуострва за друге велике културно-политичке утицаје који се стичу на њему, једнако „југозапад” (за Русију) или „северозапад” (за Турску и оријентални, арапски свет) колико и „југоисток” за Немце.

Такође, у регионалним односима, Србија, зарад својих интереса, не би требало да одмењује „западно-балканску” терминологију „постјугословенском” или „југосферичном” и то из више разлога. Као прво, „југоносталгични импулси”, као и све што је окренуто само прошлости, а не и активним надолазећим пер-

спективама, нису продуктивни, поготово због тога што је у перцепцијама новонасталих суседних држава и њима „припадајућих” новокомпонованих нација југословенско наслеђе реконструисано пре свега око „уставног пројекта” из 1974. године (илили најнегативнијег дела југословенске (кон)федералне правне традиције што је директно довело до њеног насилног распада), а идејно све скупа наслоњено на противсрпску перцепцију „југословенства” по принципу „слаба Србија, јака Југославија” и у том смислу „постављене” „добросуседске колаборације” под спољним патронатом. Исти принцип октроисан је и сада, само у новом терминолошком кључу – „слаба Србија, јак Западни Балкан”. Србија, због свега тога, своје интересе треба да сагледава и остварује користећи оно наслеђе и оне везе из периода бивших Југославија које јој погодују и користе без инсистирања на „југословенском именовању” све до периода док не постане довољно опорављена и јака (са добрим савезничким залеђем на ванјугословенским, православнобалканским просторима) да ревитализује државно наслеђе прошлих Југославија, а све у складу са сопственим дугорочним интересима примереним 21. веку и надолазећој мултиполарној ери чије ће се трајекторије сустицати на Балкану.

Перспективе „западнобалканског” концепта

Управо могућности пристижуће мултиполарне епохе бацају значајно светло на перспективе „западнобалканског” концепта као приступа који припада

прошлости, односно, превазиђеног концепта. Овај полит-дискурзивни појам био је можда и примерен крају прошлог века, постконфликтним деловањима и политици проширења ЕУ из времена до великог проширења 2004. године, односно из „преткризне” ЕУ, а никако оној политици и стању у ЕУ након „кризе конституционализма” (2005-2006), а нарочито монетарно-економске кризе након јаког удара светске економске кризе 2008. године на просторе целе Европе. Светска економска криза продубила је кризу ЕУ и свих њених институција, довела у тешко економско стање читав низ њених држава-чланица, додатно закомпликовала односе чланица и према Бриселу и између самих држава, што отворено исказују сасвим различите, па и међусобно супротстављене погледе на будућност ЕУ и политике које треба водити. Да је концепт „Западног Балкана” застарео сматрају и многи експерти, попут Огњана Минчева, директора Института за регионалне и међународне студије из Софије: „Прошла је готово читава деценија од последњих међуетничких сукоба и није основано укључивати читав регион у постконфликтни оквир, пошто се догађају нови изазови и нови процеси и они су у сенци ове постконфликтне агенде који се описује концептом ’Западног Балкана’. Пропаст овог концепта такође куца на врата због чињенице да различите земље у региону имају различите учинке, односно имају различит степен успеха у процесу европских интеграција... То такође доприноси дезинтеграцији концепта ’Западног Балкана’. И на крају, питање је да ли овај концепт јесте добра основа за анализу ситуације у региону Балкана с обзиром на то да се свет

брзо мења.”¹⁶

Контекст, односно дешавања у свету око Балкана и према Балкану се убрзано мењају, одвијају се убрзане промене: турбулентни процеси на простору Блиског истока и северне Африке („арапско пролеће”); економско и политичко јачање Турске која прећутно окреће леђа концепту придружења ЕУ и преоријентише се на „неоосманску” геостратегију повратка, између осталог, и на просторе Балкана; повратак Русије на исте просторе у првом реду кроз геоенергетски сектор (изградња гасовода „Турски ток” преко кога се и сама повезује са земљама ЕУ), неспособност да се обузда ескалација системске кризе у ЕУ у првом реду у монетарно-финансијској сфери са дуготрајним негативним последицама; удаљавање ставова између кључних партнера у ЕУ по читавом низу суштинских питања што несумњиво значи и деценијски застој у интеграцији балканских кандидата за пријем у ЕУ – све су то посве нови, крупни моменти у мозаику чији се рам више не уклапа у „западнобалканске” димензије. Ако се томе придода да ни сама ЕУ у процесу решавања сопствене системске кризе засигурно неће изгледати као она ЕУ пре тога – ЕУ што је инаугурисала појам „Западног Балкана” и одређивала садржину и темпо интеграционих процеса са низом ступњева као и чињеницу – сам овај појам постаје крајње неподесан за досадашње политичке пројекције.

Напротив, нови мултиполарни импулси, захуктали процеси и утицаји на преосталом „неинтегриса-

¹⁶ Iva Martinović „Da li je koncept 'Zapadnog Balkana' prevaziđen?”, *Slobodna Evropa*, 18. 3. 2012, http://www.slobodnaevropa.org/content/propast_koncepta_zapadnog_balkana/24519321.html

ном” Балкану у коме средишње место имају „српске земље” и Србија што су изван „Запада” а у Европи, односно на тремеђи „Запада”, настајуће „Евроазијске уније” и „Блиског Истока” – чине термин „Централног Балкана” и Србије као „централно-балканске земље” посве адекватним наспрам нових прилика и њихових перспектива. Треба зато, у правцима који се на хоризонтима назиру, таквом је називати и тако и радити.

ГЕОПОЛИТИКА БАЛКАНСКИХ РАТОВА И ГЕОПОЛИТИКА 21. ВЕКА

Глобално јавно мњење и стручна јавност већ деценијама су преплављени описима Балканског полуострва као простора разједињености и сукоба међусобно супротстављених државица. Појам „балканизације” дефинишући је израз оваквог оцењивања простора југоисточног дела Европе: „Балкан је уступио своје име енглеском глаголу *balkanize* што значи поделити једну област на мале антагонистичке државице. У дипломатској историји и међународној политици „балканизација” је постала синоним за неразмрсиве сплетове противречности у односима народа датог простора, условљених тесном повезаношћу проблема локалног, регионалног и глобалног карактера”.¹⁷ „Изрази *балканизација* и *балканизовање*, изрази су који иду заједно са синтагмом „буре барута”, ушли су у многе речнике. Показује се тачно и умесно, нажалост, што се балканизацијом назива подела на више малих, међусобно завађених држава

.....
¹⁷ Момир Стојковић, „Геополитички чиниоци балканизације”, Зборник *Тајна Балкана* (ур. Бранислав Матић), СКЦ, 1995, 164.

и народа, у чије се сукобе и ратове вазда уплићу велики и моћни, деле их, супротстављају, нагоне једне на друге, распаљујући још жешће сукобе, како би лакше и успешније владали њима, по старом римском империјалном правилу *divide et impera*.¹⁸

Крај двадесетог века је овом суморном одређењу балканизације додао још и једну димензију – перспективу хантингтоновског „сукоба цивилизација”. Наиме, према његовим заговорницима, након краја идеолошког надметања у модерној епохи следи доба у којем корени сукоба и немогућности суживота неће лежати у економским, геополитичким и идеолошким супротстављеностима, већ у културно-колективним идентитетима изниклим на верским основама. Мрачну перспективу ових сукоба, тврде неки глобални стратеги, може и мора да пацификује само она културно-цивилизацијска концепција која се својим институционалним и вредносним здањем издигла „изнад” верских идентитета и уз њих следствених историјских подела и сентимената.

Као најочљивије историјске потврде ових процеса узимају се периоди два Балканска рата (1912–1913) и „ратови за југословенско наслеђе” (1991–1999). Историографија и историја међународних односа, наиме, упућује да поменути сукоби једнако указују како на дезинтегративне тако и на интегративне потенцијале балканских држава. Класична геополитика и, у оквиру ње, позиција Балкана, даје бољу и потпунију слику дубинских геополитичких утицаја и њихових

¹⁸ Андреја Милетић, „Искушења геополитичког земљотреса”, Зборник *Тајна Балкана* (ур. Бранислав Матић), СКЦ, 1995, 148.

укрштања који тек у крајње радикалном изразу доводе и до „слика балканизације”, али могу и да доведу до сасвим другачијих геостратешких исхода на овом заиста турском простору.

Геополитички значај Балкана

Балканско полуострво, у чијем центру су настaњени Срби, представља део јужне „медитеранске кључаонице” (Бжежински) између западног и средишњег дела Римленда, обода евроазијског континента што одељује његово језгро („Хартланд”) од приступа светским морима.¹⁹ Стога он представља део традиционалног простора потреса (shatterbelt) услед контакта различитих културно-историјских типова, који је, истовремено, мост између цивилизација, али и арена њиховог међусобног надметања. „Како сведочи евроазијска мапа историје, од времена индоевропских сеоба, у питању је простор где се укрштају два магистрална пута динамике тензија и сукоба, миграција и освајачких похода, хегемонистичких тежњи и ратова, дакле дуж меридијана (север–југ те југ–север) у дуж паралела (исток–запад те запад–исток). Динамика тензија и сукоба дуж праваца север–југ, односно

.....
¹⁹ О основним геополитичким теоријама о значају Римленда и Хартленда видети: Халфорд Макиндер, *Демокрајски идеали и сиварносї*, Метафизика, Београд 2009; Nicholas Spykman, *The Geography of Peace*, Harcourt, Brace&Co, New York 1944; Nicholas Spykman, *America`s Strategy in World Politics: The US and the Balance of Power*, Harcourt, Brace&Co, New York 1942; Александар Дугин, *Основи геополитиике*, књ. 1, Екопрес, Зрењанин 2004; Зборник радова *Тајна Балкана*, СКЦ, Београд 1995.

југ–север, оживљена је током претходна два столећа у оквиру стратегије непријатељства Запада против Русије”.²⁰ Позицију *између чекића и наковња* српске земље стекле су захваљујући периферности и географској удаљености у односу на жаришта светске моћи... Такав контактни геополитички положај „у процепу светова”²¹ отежавао је формирање и функционисање независних српских политичко-територијалних структура, прекидао њихов континуитет и реметио просторну компактност”.²² Чак и у срећнијим временима и при повољнијим околностима, српске су државе кроз целу историју зависиле од балансирања према утицајима великих сила те уклапањем у њихове шире стратешке замисли и пројекције.

Пресек кроз политичку историју Балкана неумитно нас води ка констатацији да се на њему сустичу три културно-цивилизацијска типа у међусобном надметању: западног, који је из Средње Европе наступао ка Медитерану и даље, ка Оријенту; Оријента, који је са југоистока наступао на северозапад, ка Подунављу; и континенталног, који је из Хартленда наступао на југ, кроз Подунавље, ка Медитерану и даље, ка оријенталним просторима Римланда. У позадини, кроз манипулисање њиховим међусобним сукобљавањем током протеклих безмало 250 година, у овим просторима је присутна и главна таласократска сила – атлантизам,

.....
²⁰ Драгош Калајић, „Велике силе против српског народа”, *Геополитичка стварност Срба*, Институт за геополитичке студије, Београд 1997, 62.

²¹ Милетић 1995: 85.

²² Степић Миломир, *У вртлогу балканизације*, Службени лист СРЈ, Београд 2001, 98–99.

„господар светских мора”. Она преусмерава ове сукобе како би заштитила своје интересе на ободном простору – Римланду, односно Средоземљу као „заливу светског мора” са својим „увалама” (Јадранским, Јонским и Егејским морем). Тако је и данас: „Са становишта европске и светске геополитичке структуре, на простору Балкана сударају се утицаји четири *Велика њросџора*. Највећи значај међу њима имају *Евроазија* (Русија) и *Mitteleuropa* (Немачка) (немачки термин који је до Првог светског рата означавао концепт региона Средње Европе, нешто шири од данашњег, односно земље које су под немачким културним утицајем). Између њих се налази „санитарни кордон” који је, у савременом геополитичком распореду, географски померен из Средње Европе према Источној Европи. На нашем геопростору *аџланџизам* има значајне геополитичке интересе, чији су традиционални носиоци Велика Британија и Француска, а данас САД. Као противтежа атлантизму, Немачка константно стреми изградњи европске дијагонале, чији је вектор усмерен према Балкану, Малој Азији и Блиском истоку (*Drang nach Osten*)”²³

Преко српских земаља и њихових држава као фронтјера „осцилирале су трансгресионо-регресионе територијалне фазе великих балканских и ванбалканских империја, чија су унутрашња својства и пројектовани циљеви били искључиво инкопатибилни”²⁴ Стално надметање између представника четири

²³ Драгољуб Секуловић, Љубомир Гиговић, „Европска компонента геополитичког положаја Србије”, *Војно дело* 3/2008, Београд 2008, 12.

²⁴ Степић 2001: 98.

„велика простора” на Балкану које наизменично бива преграда/препрека и мост за остваривање њихових интереса видљиво је кроз многе епохе: „Подела Римског царства на источни и западни део; сукоби византијских и римско-немачких владара кроз средњи век; раскол хришћанства на православну и католичку цркву; сукоб ислама и хришћанства у периоду успона Османског царства; све оне борбе и компликовани сплетови односа великих сила поводом њихових претензија на територије Османског царства у фази њиховог неповратног слабљења...”²⁵ Геополитичке пројекције су нарочито биле видљиве у периоду решавања „Источног питања”, односно у плановима о подели балканских делова Османске империје које су формулисале и поступно, директно и индиректно, спроводиле велике силе.

Период балканских ратова био је само епилог дугог, вишевековног историјског процеса решавања поменутог „Источног питања” са својим геополитичким димензијама и пројекцијама како њених држава тако и великих сила.

Балкански ратови кроз призму геополитике

Прва деценија 20. века на „балканској кључаоници” југоисточног, „најтањег” дела Римланда протицала је у знаку већ у највећој мери извршеног прегруписавања великих сила у континенталним размерама што је уносило извесне новине у завршној фази решавања „Источног питања”. Наиме, уместо класичне

²⁵ Стојковић 1995: 160.

позиције где таласократска Британија (са или без Француске) подржава опстанак Османске империје на целом Оријенту, а пре свих на Балкану, штитећи тако мореузе и приступ Средоземљу, док се средњоевропске силе (Хабзбурзи, тек касније и Немачка) и континенталисти у Хартланду (царска Русија) наизменично надмећу и улазе у савезништва, мире и сукобљавају око и поводом Балканског полуострва у покушајима да нађу компромисне, за обе стране задовољавајуће геополитичке комбинације (на мању или већу корист својих геополитичких штићеника међу балканским државама и народима) – сада су све силе, и то различитих геополитичких оријентација, биле смештене у два велика табора – као чланице Централних сила и Антанте. Централне силе чиниле су средњоевропске државе Немачка и Аустро-Угарска, а Антанту француско-руски савез коме се, накнадно, придружио њихов некада вековни противник – таласократска Велика Британија. Док је први савез геополитички мање-више био хомоген и заступао једну концепцију (којој су се касније, током рата, из сопствених парцијалних интереса прикључили и други геополитички актери на простору Римланда), Антанту су чиниле међусобно дубоко различите геополитичке опције. Само је страх од немачке експанзије на копну и мору у војни савез довео британске таласократе, руске телурократе и Французе са западног обода Римланда (који су у својој геополитичкој оријентацији осцилирали између ова два приступа).

У таквом односу снага „балканска кључаоница” била је гледана од стране Централних сила као мост ка Блиском истоку којим се мора овладати, односно,

од стране британских таласократа, као препрека која се мора искористити да се заустави продор Германа по трансверзали коју је наговештавала пруга Хамбург–Багдад. Руси су, пак, у савезништву са веловним главним геополитичким такмацем Британијом видели ненадану прилику да остваре своје вековне интересе за ширење интересне сфере на Балкан, а усмерене ка источном Средоземљу, приликом чега су помагали ослободилачке тежње хришћанских народа на овим просторима. Балкански народи, свесни повољног историјског тренутка – расула у којем се налазило Османско царство након изгубљеног рата са Италијом и унутрашњим побунама (албански устанак 1911) као реакцијом на неуспешне покушаје Младотурака да реформишу државу – уочили су да наступа време када треба да прибегну протеривању вековних освајача и заштите своје сународнике који су били изложени тешком страдању у хаосом захваћеном европском делу Турске. Неуспех самосталног наступања Грчке у рату са Турцима (1897) услед бројчане и материјалне премаћи ових других, упућивао је на стварање савезништва против посусталог, али још увек моћног „болесника на Босфору”. Упркос герилском деловању на терену са оне стране турске границе (комитске чете), међусобним спорењима у црквено-просветним односима у Македонији и сличноме, јављају се прве иницијативе о савезу између хришћанских држава на Балкану (иницијатива Бугарске за склапање политичког савеза са Србијом почетком 1904. године коју је подржавала Италија, а ка савезништву усмеравала и Црну Гору). То је и довело до уговора закљученог у Београду између Србије и Бугарске од 30. марта 1904.

године, а затим и до уговора о српско-бугарском царинском савезу са краја 1905. године (он је Бечу представљао повод за царински рат). Међутим, тек 1912. године унутрашња балканска решеност и спољашњи међународни услови постају зрели да се приступи вишестраном уговорном повезивању балканских држава у војни савез против Турске. „Већ 29. фебруара 1912. године склопили су Милован Миловановић и Иван Гешов српско-бугарски савез; иза тога је дошао бугарско-грчки савез 16. маја, а 19. јуна је била потписана српско-бугарска конвенција. Савез између Србије и Црне Горе углављен је 14. септембра.”²⁶ Позиције великих сила, мада су све начелно подржавале територијални интегритет Турске, у датим околностима биле су различите. Русија је била инспиратор и покровитељ целог Балканског савеза кога је, једнако као израз тежњи балканских народа за слободом, видела и као свој главни стратешки успех за даље супротстављање пре свега Аустро-Угарској на овим просторима. Француска, мада руски савезник, имала је крајње негативан однос према рату и плановима балканских савезника, тако да је по избијању сукоба известила Русију да, у случају ескалације, неће ући у рат поводом Балкана са другим Великим силама. Британски приступ био је далеко прагматичнији: свесна неминовности повлачења Турске из Европе, она је кроз Балкански савез подржавала пре свега Грчку, у крајњем случају и Бугарску, не би ли тако остварила свој утицај, а умањила онај руски. Централне силе

.....
²⁶ Владимир Ђоровић, *Историја Српског народа III*, Глас српски – Арс Либри, Бањалука – Београд 1997, 366.

су, наравно, биле протурски настројене, али и ту су биле очите разлике: Беч је својски подржавао Турску и тек након изненађења изазваног њеним поразом, прибегао залагању за стварање Албаније (како би се спречило српско излажење на Јадранско море), те подгревању раздора међу балканским савезницима по питању Македоније. Немачка, свесна неминовности урушавања Османског царства, одбила је да следи Аустро-Угарску у њеној балканској политици која је могла довести у преурањени сукоб са другим „Великим силама”, нарочито са Русијом.

Покољи православног живља у Кочанима и Бернама од стране Албанаца, као и турска непопустљивост да се хришћанима дају повластице уз демонстрације моћи одлуком о мобилизацији десет европских дивизија и њиховим маневрисањем на бугарској граници, истрошили су стрпљење балканских савезника. Пошто су се прво обратиле великим силама да спрече турске војне припреме, балканске државе су објавиле 17. септембра своју мобилизацију, а потом, почетком октобра (прва је то, по савету Бугарске, учинила Црна Гора) и рат Османском царству.

Ток и исход сукоба добро је познат. У року од два месеца Турска је поражена од стране Србије у Вардарској Македонији (код Куманова и Битоља), од стране Грчке у Тесалији и поморским биткама код острва Ели и Лемнос, и, од стране Бугара, код Лозенграда и Лил Бургаса. Након тога је уследио бугарски продор ка Чаталци, док је Црна Гора оперисала у новопазарском санцаку и према Скадру. Мада су бугарске трупе примиле најтежи део задатка, а Грци одиграли важну стратешку улогу у морском сузбијању

преласка турских азијских трупа на европски део ратишта, српске су победе биле најбрже и најспектакуларније. Мимо предвиђеног уговора српске трупе су биле пресудне и у помоћи Бугарској да у завршним операцијама буду ослобођене и Једрене. Турска је изгубила територије на скоро целом подручју европског континента, па је успостављено примирје 1912. године са свим балканским савезницима осим Грчке. Након турског одбијања испуњавања даљих захтева победница и државног удара у Истанбулу у јануару 1913. године, рат је настављен, па је Турска изгубила Једрене и Јањину и Скадар, као и сву превласт на Егејском мору. Године 1913, под покровитељством великих сила, успостављен је мир по коме је Турска балканским савезницима предала све своје територије западно од линије Енос–Мидија, као и острва у Егејском мору, укључујући и Крит.

Други балкански рат представљао је не само сукоб око територија између дојучерашњих балканских савезника, већ и праву катастрофу руске спољне политике која је претходно кумовала успешности „Балканског савеза”. Након несрећних догађаја инспирисаних и подстакнутих од стране сила непријатељски настројених према Русији (пре свега Бечу, али, сада, све више и Берлину), круни се руски утицај ка Бугарској, потом и ка Грчкој, тако да Србија остаје њен једини прави савезник на Балканском полуострву. Због нагло опалог угледа и утицаја, Русија ће бити принуђена да годину дана касније, после Сарајевског атентата и аустријског ултиматума, стане чврсто уз свог последњег савезника на Балкану. Незадовољство поделом освојених турских подручја (Бугарска

је од 130 000 км² новоослобођених поседа Османлија на Балкану за себе тражила 85.000 км²), а пре свега Македоније, довело је до Другог балканског рата. Наговорена од стране Централних сила, Бугарска је покушала да на препад потуче своје савезнике и отме им жељене територије: 29. јуна 1913. године, по наређењу генерала Кочева, она је напала српске снаге на реци Брегалници, где је била, након жестоке борбе, одбијена. Дан касније, 30. јуна, Бугари су напали и грчке снаге на подручју Солуна, где су, такође, били потучени код Кукуша, након чега су грчке трупе кренуле у контраофанзиву.

Читав план имао је изгледа за успех само ако се изврши брзо. Пошто се то није десило, Бугарска је део војске усмерене према Србији пребацила да заустави продор Грка у долини Струмице. Када су се Србији и Грчкој придружиле Црна Гора и Румунија, као и Турска (са жељом да поврати нека подручја која је током Првог балканског рата изгубила), Бугарска је била побеђена и принуђена да тражи обуставу ратних дејстава. Мир је закључен у Букурешту 10. августа 1913. године. Завршетком сукоба приведено је крају и практично решено „Источно питање”, док су територијални спорови и анимозитети између балканских држава остали. Утицај великих сила се наставио и радикализовао, тако да је цео процес балканских ратова у ствари био увод у годину дана касније отпочињање Првог светског рата. Овај светски сукоб се завршио сломом свих великих, вековних империја на тлу Европе (изузев британске), те падом њиховог утицаја на Балкану на коме су завладали неки посве другачији геополитички односи. Управо ти нови односи

ће трајати највећи део „кратког двадесетог века”, као века сукоба модерних идеологија и њихових великих блокова.

Значај Балкана у блоковској и постблоковској политици

Током највећег дела 20. века и периода сукоба модерних идеологија у два светска и једном хладном рату, геополитичко груписање прво три, а потом два антагонизована геополитичка блока остављала су слику како је на Балкану дефинитивно завршена ера „Источног питања”, те да је у потпуности ишчезао било какав значајнији уплив из Мале Азије и Оријента на просторе „балканске геополитичке кључаонице”. Штавише, потпуним сломом Трећег Рајха на крају Другог светског рата, изгледало је да је средњоевропска геополитичка оријентација такође ишчезла са западног дела Римланда чији су простор, ширећи се са истока и запада, на готово једнаке половине поделиле две суперсиле – англоамеричка, таласократска, и совјетско-руска, телурократска. Исти случај је био и са Балканом: подела је ишла тако да су таласократе на своју страну привукле Турску и Грчку (након тамошњег крвавог грађанског рата) и на тај начин затвориле совјетским континенталистима приступ Средоземљу, док су ови овладали источним делом полуострва – Румунијом и Бугарском. Југославија и Албанија, испрва део совјетске орбите, убрзо ће се истргнути из ње. Титова „друга Југославија” током целог хладноратовског периода играће међублоковску улогу алтернативне и

несврстане верзије социјализма у односу на ону со-вјетску. То је погодовало атлантским таласократама тим пре што је истовремено представљала квази-неутрални простор међублоковског посредовања који је преузео улогу предвођења Покрета несврстаних на колонијалним просторствима Трећег света у правцу који их је водио што даље од совјетског загрљаја.

Падом Берлинског зида и блоковске поделе света, међутим, потреба за оваквом улогом Југославије престаје и она бива демонстрирана у серији сецесионистичких и грађанских ратова као видова „борбе за југословенско наслеђе”. У вођењу кризног менаџмента у овим ратовима руку под руку заједно, свако из свог интереса, савезнички наступају геополитички атлантисти и наново ускрсли поборници концепта Средње Европе, додуше као део војног савеза унутар Запада као јединственог културно-цивилизацијског здања. Поступно, цео постјугословенски простор и готово цео Балкан постају (уз Средњу и део Источне Европе) главни пост-хладноратовски добитак „атлантиста”. Од тог момента они Балкан користе као простор за стратешко наступање на исток – зарад цернирања Црноморског басена и даљег утицаја на просторе Каспијског подручја²⁷ све са циљем контроле коридора између Средње Европе и Блиског истока који бивају по потреби условљавани буђењем и примиривањем постојећих тензија на балканском мосту/прегради.

Крајем 20. и почетком 21. века Балкан поново постаје оно што је био у ранијим периодима – простор

.....
²⁷ Више о томе у: Александар Гајић, *Нова велика игра*, НСПМ, Београд 2009.

геополитичких „прекомпозиција и надметања између блискоисточних сила, Средње Европе као специфичног стратешког дела Запада и источног утицаја који је у том тренутку био у константном повлачењу”,²⁸ односно, „намиривања” између њих. Таласократски атлантисти на попришту бивше Југославије тежили су да на дужи рок осујете преостале или новопридошле утицаје Русије и Немачке, као и да „обуздају” и ограниче амбиције својих блискоисточних савезника, а да притом за себе задрже улогу коначног арбитра који може, у складу са својим потребама, да стабилизује или дестабилизује прилике у региону, не испуштајући из руку контролу над два стратешки важна комуникациона правца – транзит Дунавом²⁹ који спаја Средњу Европу са Блиским истоком и црноморске мореузе, који представљају „кључаоницу” Средоземља за евроазијски континентализам.

Сви главни историјски геополитички утицаји и правци њиховог деловања у простору „балканске кључаонице” (или чвора) у чијем су средишту Србија и српски народ и данас су присутни и јасно уочљиви. Ослабљене, територијално осакаћене и потиснуте у својеврсни „геополитички гето” те окружене здруженим деловањем атлантиста и „мителевропљана”,

.....

²⁸ Александар Гајић, „САД и распад Југославије – поглед из двадесетогодишње перспективе”, *Национални интерес* 2/2011, год. VII, vol. 11, 65.

²⁹ О стратешком значају које САД придају Дунаву управо у овом смислу видети: Зоран Петровић Пироћанац, „Америчка стратегија уклињавања на југоистоку Европе после Другог светског рата (1)”, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2009, год. 16, вол. 26, ИПС, Београд, 159–180.

српске земље се постепено претварају у простор њихових међусобних размирица услед све већег супротстављања њихових интереса. Евроазијски континенталисти, одбачени крајем 20. века од Балкана дубоко у Хартланд, покушавају да се поступно и што мање приметно врате и упливишу у ове просторе. У томе их омета „санитарни кордон” НАТО чланица „Нове Европе”, чији је примарни циљ да пресече директне контакте са Средњом Европом, а тек посредно и везе са „неинтегрисаним делом Балкана”.

Англоамерички атлантисти своју стратегију зајимљају на свом снажном присуству на терену, те сталним поигравањем са нестабилношћу овог простора: њиме се задају и додатни периферни проблеми кризом већ ионако дестабилисане ЕУ. Другим делом, они своје интересе базирају на местимичном потпомагању геополитичке пројекције посткемалистичке Турске. „Стратешка дубина” која се дозвољава ширењу њихове интересне сфере пре свега је усмерена ка препречавању средњеевропског утицаја и његовом спуштању дунавско-црноморским коридорима, а кроз културну, економску, а на крају и политичку неосманску „реконкисту” пројектовану до границе токова Саве и Дунава. Она се поступно реализује кроз здружено финансирање осиромашених и ослабљених државица – „балканида” од стране Турске и других блискоисточних, арапских атлантских савезника, све са циљем потоњег пресудног утицаја на стабилност и проходност у балканском простору који би били условљавани пуноправним чланством Турске у ЕУ.

Немачка, са друге стране, тежи да пацификује Унијино „југоисточно заграничје”, отклони практич-

не разлоге за непосредно присуство англоамеричких атлантиста (који на „контролисаној нестабилности” стварају себи претпоставке продужења боравка на терену и, тако, увлачења у регион савезника који ће финансијски преузети одржавање *status quo*-а) и деблокира виталне транспортне коридоре према блискоисточном делу Римланда без пуноправне интеграције овог ровитог простора у „уздрману Унију”. Свесна да је простор Балкана у „геополитичком процесу” и својеврсна замка која не само да може додатно дестабилизovati Унију, већ и отворити мала врата да једна регионална сила као што је Турска у њу уђе као експонент атлантиста, Немачка практично све чини да овај простор задржи, до даљњег, изван Уније и тамо га претходно у највећој мери пацификује. Српски главни проблем је што се ова пацификација води искључиво на њену штету, а намиривањем интереса српских суседа. Са интензивирањем светске економске кризе и кризе еврозоне, ови процеси су се појачавали пошто је и сама ЕУ саздана од стране две различите геополитичке опције које су кроз историјски развој ове супранационалне творевине биле у једном амбивалентном односу – истовременом ривалству и савезу.

Поуке Балканског савеза и могуће паралеле

С обзиром на динамику геополитичких процеса са свим својим димензијама које имају своје историјске константе и видове својих историјских претеча, Балканско полуострво са почетка 21. века улази у

период који, у измењеном облику, представља оживљавање многих димензија некадашњег „Источног питања”: исти су геополитички актери и правци њиховог деловања; слични су им интереси и стратешке пројекције; на исти политички и културно-цивилizacionски начин су им подложни балкански народи и њихове државе које се, готово до једне, налазе у једном поприлично незахвалном положају, по много чему упоредивим са оним од пре једног века. Различити су пре свега, потенцијали и међусобни односи великих геополитичких играча, као и односи и потенцијали самих балканских актера.

Пре свега, док је пре једног века посустала Османска империја из загрљаја таласократа похрлила у савезништво са нагло и драстично ојачалом средњоевропском геополитичком концепцијом, отварајући тиме могућност „увезивања” западног и централног дела „континенталног обода” (Римланда), значајно хомогенизована посткемалистичка Турска са потенцијалима регионалне силе је у дугодеценијском савезу са таласократском геополитичком опцијом, премда показује знаке све веће самосталности и у односима са њом и у свом деловању. На простору Балканске кључаонице стратегија њене „стратешке дубине” (А. Давутоглу) не само да је на линији са интересима њених таласократских савезника, већ и значајно супротстављена средњоевропском концепту. Штавише, њена примарна улога је препречавање средњоевропског утицаја по дубини полуострва и нарочито њених главних комуникацијских коридора. Утицај и „средњоевропљана” и „континенталиста” из дубине копна је у порасту, али је утицај и присуство атлантиста још

увек доминантан. На исти начин је и прерасподељен утицај на балканске државе и народе, од којих су неке интегрисане у структуре ЕУ и НАТО-а, док друге, као неинтегрисане, представљају простор описаног надигравања између западних савезника уз пристизање утицаја и друга два историјски константна геополитичка утицаја.

Што се тиче „домаћих”, балканских актера, разлика у односу на дешавања од пре једног века је очита и у објективном и субјективном смислу. Објективно гледано – и ресурсно и економски и војно-политички – оне су данас знатно слабије него што су то биле у односу на капацитете великих играча пре једног века. Поред тога, балканске државе и њихови народи имају све слабију субјективну мотивацију и свест да уоче и реализују сопствене интересе у оквиру својих могућности. Док домаћи муслимански актери неоспорно хрле да у загрљају атлантистичко-блискоисточне стратешке опције задовоље сопствене интересе, актери православно-хришћанског опредељења теже да задрже садашње, углавном невеселе позиције у институционалним оквирима које им дају историјски изграђени видови савезништва таласократа и средњоевропљана. Њихове међусобно спорне зоне преклапања интереса – пре свега „македонско питање” – више нису предмет међусобне дубоке заваде, понајвише услед сопствених унутрашњих слабости и немогућности за спољне авантуре. То их наводи у правцу сарадње зарад налажења *modusa vivendi* по овим питањима. Међутим, ако перспективе које отварају могућност прво економско-културне а потом и свеобухватне (па и војно-политичке) „неоосманске реконкисте”

представљају реалну заједничку опасност по виталне интересе већине балканских држава – свест о плодотворности савезништва, по узору на Балкански савез од пре пуног века, изостаје.

Разлози томе су бројни: од наивности, па и (само) заваравача да безбедносни и наддржавни оквири (НАТО и ЕУ) представљају пуну заштиту од оваквих претњи (чему су пре склоне новије чланице ЕУ – Румунија и Бугарска него Србија и Грчка, које имају негативна, мада различита „искуства” (на Косову и Метохији, односно Кипру) о видовима интеракције НАТО-а и муслиманског фактора на овом простору), једнако су значајне и друге препреке: слаба привреда и војни потенцијали, неразвијене међусобне везе на свим нивоима и слабо познавање најближих комшија, па до свеукупне везаности, пре свега привредне и политичке, за оне геополитичке опције које су суштински ненаклоњене видовима међубалканске сарадње на основама самосталности и културно-историјске блискости. Ова блискост је пре свега последица заједничких традиција и њихових вредносних одређења која су, уосталом, и суштински разлог историјског опстајања свих чланица некадашњег „Балканског савеза” на овом трусном геополитичком простору.

СРБИЈА И ГЕОСТРАТЕШКИ ИНТЕРЕСИ ВЕЛИКИХ СИЛА 1914. И 2014. ГОДИНЕ

Значај Србије и српских земаља на Балкану у односу на геостратешке интересе великих сила на овом и на ширем простору, у значајној мери одређен је географским датостима, односно њеним геополитичким положајем. Логика просторног сагледавања међудржавних односа налаже нам да се пође од анализе геополитичког положаја Србије и утврђивања, у дужем историјском смислу, константних геополитичких утицаја, као и сагледавања посебних интереса крупних геополитичких сила те њихових међусобних веза, како би се, потом, у размаку од једног века, сагледале њихове сличности и разлике. Не заборавимо: геополитичке датости само су један значајан фактор стратешког спољнополитичког деловања. Како ће ове датости бити сагледане, каква је аутоперцепција и просторна интересна пројекција крупних субјеката међународне политике, какво је њихово политичко устројство, укупни потенцијали и вредносни домаћаји у оквиру којих се сагледава свет око себе, а поготово то какве су њихове међусобне везе (и обавезе), те начини на који се они одвијају – све

ово није географски детерминисано, већ спада у домен „вредновања, процењивања и одлучивања” што се очитује на датом простору и у датом времену.

Геополитичка надметања представљају константу у историји балканских држава, које, с обзиром на своју величину и ресурсне капацитете, представљају, у различитом степену, или пуне експоненте великих сила, или, пак, међународне субјекте ограничене самосталности који своје интересе покушавају да остваре у пресеку интереса више великих сила. Као изразито нестабилно и недовољно компактно подручје које је непрестано изложено спољним утицајима, Балкан је, дакле, представљао простор за стратешко позиционирање и надигравање „великих играча”. Он је, услед специфичних културно-историјских околности, био за то посебно погодан у време када је на њему почео драстично да слаби утицај некадашњег спољног хегемона, оног са југоистока, са Оријента – Османског царства.

Током неколико претходних векова, утицај других великих сила на Балкану се очитовао у „стотину планова о подели Османског царства између великих сила, а произлазио је из три важне саставнице балканске историје које представљају три битне карактеристике: више корених преокрета у току миленијумског и снажног историјског живљења овог подручја, различитости проистекле из миленијум и по дуге поделе на Исток и Запад евро-средоземне историје, и историјског обликовања више малих народа, етнички различитог порекла и подељених трима различитим религијама.”³⁰

.....
³⁰ Стојковић 1995: 160.

Свој положај између чекића и наковња српске земље стекле су захваљујући својој периферности у односу на жаришта светске моћи. Такав контактни геополитички положај „у процепу светова”³¹ отежавао је формирање и функционисање независних српских политичко-територијалних структура, прекидао њихов континуитет и реметио просторну компактност.³² Чак и у срећнијим временима и при повољнијим околностима, српске су државе кроз целу историју зависиле од балансирања према утицајима великих сила, уклапања у њихове шире стратешке замисли и пројекције или проналажења „слободног простора” између ових утицаја. Преко српских земаља и њихових држава као „фронтјера” „осцилирале су трансгресионо-регресионе територијалне фазе великих балканских и ванбалканских империја, чија су унутрашња својства и пројектовани циљеви били искључиво инкомпатибилни.”³³ Стално надметање између представника четири „велика простора” на Балкану који је наизменично бивао преграда/препрека и мост за остваривање њихових интереса, видљив је кроз многе епохе: „Подела Римског царства на источни и западни део; сукоби византијских и римско-немачких владара кроз средњи век; раскол хришћанства на православну и католичку цркву; сукоб ислама и хришћанства у периоду успона Османског царства; све оне борбе и компликовани сплетови односа великих сила поводом њихових претензија на територије Османског царства у фази њеног неповратног слабљења...”³⁴

³¹ Милетић 1995: 85.

³² Степић 2001: 98–99.

³³ Исто: 98.

³⁴ Стојковић 1995: 160.

1914. година и специфичност геостратешког прегруписавања

Почетак 20. века на „балканској кључаоници” југоисточног, „најтањег” дела Римланда протицао је у знаку већ извршеног прегруписавања великих сила у континенталним размерама, што је уносило извесне новине у завршној фази решавања „Источног питања”.³⁵ Ово прегруписавање било је последица дубоко поремећеног односа снага, односно нарушене континенталне равнотеже унутар „европског концерта”, који је, упркос кризама, ратовима и проблемима, опстајао у извесној мери готово цео век (1815–1914). Основни постулат „баланса моћи” или равнотеже снага састојао се у идеји да је национална безбедност свих земаља повећана када су војни потенцијали тако распоређени да ни једна земља не постане довољно снажна да доминира свим осталима,³⁶ односно – да нагло повећање моћи једне државе аутоматски доводи до удруживања осталих, како би јој парирале. Овакав „систем најбоље функционише уколико постоји бар један од наведених услова: најпре, свака држава мора да буде слободна да у складу са тренутним околностима склопи савез са било којом другом државом (током већег дела 18. века, равнотежа се одржавала захваљујући сталној промени савезништва; исто се може рећи и за Бизмарков период до 1890. године. Друго, када постоје чврста савезништва, постоји и

³⁵ Више у: Василиј Поповић, *Источно питање*, Геца Кон, Београд 1928.

³⁶ Чарлс Кегли, Јуџин Виткоф, *Светска политика*, Центар за југоисток Европе и ФПН, Београд 2002, 503.

„тег” који обезбеђује да ниједна од постојећих коалиција не постане доминантна... Треће, када постоје чврсти савези, али не и „тег”, постоји јака кохезија, захваљујући чему у вези са свим питањима могу да се постигну компромиси или да се промени страна).³⁷

Кратковидошћу и крајње себичним сагледавањем својих интереса, половином 19. века нарушен је раније постигнут баланс снага и његов идеолошки оквир кога је сачинила „Света Алијанса” 1815. године. Прво је талас револуција 1848. протресао европске конзервативне режиме, од којих су неки, попут Хабзбуршке монархије, опстали као државе искључиво захваљујући интервенционизму других великих сила (руска помоћ Бечу). Затим су Француска и Енглеска, уплашене испољеном снагом Русије у тадашњем конфликту са Османлијама, извршиле интервенцију на Криму (Кримски рат 1853–1856), док су дотадашње главне руске савезнице (Прусија и Аустрија), не само остале по страни као неутралне, већ је ова друга демонстрирала војну моћ на границама и претила да се придружи нападу на Русију. Постепени распад „европског концерта” довео је до низа ратова у другој половини века („Аустријско-италијански рат” 1859, „Пруско-дански рат” 1864, „Пруско-аустријски рат” 1866. и, на крају, „Немачко-француски рат” 1870) који су се завршили уједињењем Италије и Немачке. Далеко највећу кратковидост у овом периоду је показала Француска. Она је, у жељи за ревизионизмом поретка из 1815. године (којим је „сахрањен” Наполеонов империјални

.....
³⁷ Хенри Кисинџер, *Дипломаџија*, Берзал Прес, Београд 1999, 150.

пројект), одустала од своје претходне двовековне „ришељеовске” реал-политике балансирања између малих, међусобно завађених немачких држава; пустила је да се ствари одвијају мимо ње, а када је Прусија поразила све ривале и створила Немачку као велику силу у средишту Европе – и сама од ње претрпела тежак пораз (1870). Тиме је из корена била промењена архитектура европске равнотеже снага.

Ипак, новонастала промена у односу снага на континенту била је вешто неутралисана у осмој и деветој деценији 19. века, понајвише немачко-руским савезништвом којем се придружила и Аустро-Угарска („Тројецарски савез”). Балансирајући унутар овог савеза, немачки канцелар Бизмарк је успевао да спута руску и аустријску супротстављеност на Балкану и, истовремено, спречи савез Француске са Русијом, као и да „о истом трошку” удовољи Британији која је тада још увек била заинтересована да се очува Османско царство у Европи. Повлачењем Бизмарка са положаја немачког канцелара 1890. године и потоњим отказивањем „Уговора о међусобном осигурању”, Немачка, уверена у своје нарасле снаге, одустала је од свог ранијег, знатно уравнотеженијег односа према Аустрији и, истовремено, грубо одбацила Русију далеко од себе (док је са Британијом, највећим руским опонентом, склопила колонијални споразум), практично гурајући Петроград у војни савез са Француском („Срдачни споразум”, *Entente cordiale*, 1893). Својим крајње оholим понашањем (залагањем за вођење „светске политике” искључиво путем конфронтације а без одређивања својих иоле конкретних националних циљева), моћна Немачка је током наредних деценија успела да

постигне оно што још никоме до тада није пошло за руком: да уједини раније међусобно завађене велике силе против себе, а да крај себе задржи само онемоћалу Аустро-Угарску која ју је, потресана унутрашњим раздорима, додатно увлачила у своје проблеме и нежељене ситуације. Оно што је прелило чашу у немачким односима са Британијом – након нуђења чврстог, формалног савеза (за кога Британци, иначе ненавикли на формалне обавезе, нису видели довољно интереса), а потом, вођења ривалске колонијалне политике – биле су стратешке претње британској премоћи на мору изградњом немачке ратне флоте (Тирпицов план 1897), као и експанзионизам немачко-аустријске алијансе преко Балкана пут Блиског истока и Персијског залива. То је, као озбиљна стратешка претња, значајно угрожавало британску сферу утицаја на овом делу Римланда којом је, пре свега, „чувана” Индија. Када су, почетком 20. века, англосаксонске „таласократе” уз помоћ Јапана, свог далекоисточног савезника, нанеле понижавајући пораз Русији („Руско-јапански рат” 1904–1905) коју су, потом, захватила и унутрашња, револуционарна врења, немачка претња постала је неупоредиво већа и извеснија од руске. Зато се Британска империја, увиђајући да јој „сјајна изолација” више не гарантује безбедност, придружила војној сарадњи са континенталним силама која се завршила 1907. године стварањем „тројног савеза” (Антанте)³⁸

³⁸ Додуше, Британија је савезништво са друге две чланице Антанте закључила само као колонијалне споразуме – као више осигурања од међусобног колонијалног надметања, а не као војне споразуме, што јој је остављало слободан простор да до задњег момента може да вага да ли да уђе на страни францу-

са Француском и Русијом. Тако је немачки „средњо-европски блок” постао потпуно стратешки окружен. Немачка је на то одговорила политиком застрашавања (пре свега Француске) и сталним кризним конфронтацијама, улазећи сваком приликом у озбиљно надметање и са Британијом која је упорно покушавала да одбрани нарушени *status quo*. На европској сцени формирана су два војна блока „која нису страховала од рата, она су у ствари више водила рачуна да очувају сопствену кохезију, него што су покушавали да избегну обрачун.”³⁹

Промена односа моћи у корист уједињене Немачке довела је, дакле, до ситуације потпуно супротне оној коју захтева концепт равнотеже снага: до стварања два чврста блока, без могућности промене страна, без „балансера”, „тега” између њих, без међусобне кохезије или сагласности да се постигну компромиси, са мањим савезницима, једнако непопустљивим и склоним конфронтацији које су своје велике покровитеље вукле у сукоб који је био „темпиран” логиком војне

.....

ско-руског савеза у сукоб са Централним силама или не. То је, истовремено, подгревало наде Берлина да ће, у случају рата на два фронта, Британска Империја ипак остати по страни. Ово убеђење је 1914. године деловало јаче него пре, поготово након што су се Британци напокон сагласили са немачким пројектом изградње железнице Хамбург–Багдад, добили свој акционарски удео у њему, као и гарантовану интересну сферу око Басре и Персијског залива, чиме су чували приступ Индијском океану (пролеће 1914). У том смислу је и британски помирљиви, готово пацифистички став током развоја кризе у јулу 1914. године која се завршила општим сукобом, заправо деловао стимулишуће да се Немачки рајх одважи за ратну опцију.

³⁹ Кисинџер 1999: 160.

мобилизације. Било је право чудо да читав низ мањих сукоба и међудржавних криза који су уследили почетком 20. века није још раније довео до општег сукоба. Једини разлог томе је била свест о војној неспремности свих супротстављених страна, које су за сукоб чекале по себи најповољнији тренутак.

У новонасталој ситуацији „балканска кључаоница” је гледана од стране Централних сила као мост ка Блиском истоку којим се мора овладати, односно, од стране британских таласократа, као препрека која се мора искористити да се заустави продор Германа по трансверзали коју је наговештавала пруга Хамбург–Багдад. Руси су, пак, у савезништву са дотадашњим главним геополитичким такмацем, Британијом, увиђали ненадану прилику да остваре своје вековне интересе за ширење интересне сфере на Балкан, а усмерене ка источном Средоземљу.

У целом претходном периоду, током постепене разградње континенталне равнотеже снага, геополитички положај осамостаљене Србије (прво кнежевине, потом краљевине), био је крајње незахвалан. Док је, као вазална кнежевина, Србија преко простора Османског царства слободно партиципирала на целом источном Средоземљу и гајила наду за постепеним територијалним проширењем које би обухватило готово све српске етничке просторе под турском влашћу, исход „Велике Источне кризе” (1875–78) довео је до тога да је она своју формалну државну самосталност платила крупном геополитичком незгодом.⁴⁰

.....
⁴⁰ Ову геополитичку чињеницу је у својим списима први препознавао Јован Цвијић.

Аустроугарском окупацијом Босне и Херцеговине Србија је са три стране била окружена „Подунавском монархијом” што јој је пружало само једну перспективу – да буде стављена у суштински подвлашћен, колонијални положај (што је и формализовано „Тајном конвенцијом” 1881. године)⁴¹ те да представља њену вазалну „тампон зону” која може да се шири само у једном правцу – на југ, на рачун „болесника са Босфора”, али само онда и онолико колико то Аустроугарска допушта у складу са својим експанзионистичким циљевима на том правцу. Геополитички изолована и привредно подјармљена, Србија је неколико деценија углавном таворила у скоро сваком смислу: „Период 1878–1903. спада међу најтеже и најмрачније у новијој историји Србије. За тих 25 година, после ликвидације турских ратова и свега што је било са њима у вези, земља није доживела ниједан значајнији успех, а претрпела је, међутим, један осетан војнички пораз и неколико тешких унутрашњих криза... Обруч који се стезао око нас био је све јачи и опаснији.”⁴² – писао је Владимир Ћоровић.

Династички преврат 1903. године и полет Србије под Карађорђевићима у новој међународној консте-

⁴¹ Одредбама овог Уговора, уз повлашћен привредни положај Беча, установљено је да Србија неће моћи закључивати било какве споразуме са другим земљама, без претходног одобрења Беча, као и то да ће морати да одржава пријатељску политику према Монархији. „Тајна конвенција” је продужена и проширена ставом да ће Аустроугарска штитити интересе династије Обреновић, што је Аустроугарској обезбедило већу везаност и зависност Србије, а Србији, тј. краљу Милану, ефикасно средство за обрачунавање са својим противницима.

⁴² Ћоровић 1997: 324.

лацији где се на место урушеног „европског концерта” готово до краја исцртала подела великих сила на два супротстављена блока, довео ју је у крајње ризикантну позицију: са једне стране Србија је била изложена озбиљној опасности од инвазије, док јој је, са друге стране, блоковски антагонизам отварао простор за сарадњу са моћним савезницима и давао наду о темељним променама које ће, у новим приликама, бити реално оствариве. Са великим непосредним ризиком, било је јасно, ишла је и могућност велике добити.

Геополитички положај и блоковска поставка нису, међутим, остављали прилику да се слободно бира страна. Са једне стране стајала је непријатељска Аустроугарска, са нултим степеном толеранције за српске интересе, са претераним страхом од Србије као балканским „Пијемонтом” и са до сулудости ирационалним ставом како освајачка, „казнена експедиција” против свог маленог суседа (при чему Беч није био сигуран да ли да га „само” окупира, па потом привредно и политички подјарми или, чак, анектира) доприноси смањењу сопствених међуетничких тензија и унутардржавних проблема.⁴³ Ово виђење у Бечу прона-

⁴³ Колико је оваква перцепција била безумна, послужиће нам једно сликовито поређење. Уврежено мишљење у Подунавској монархији да ће војним освајањем Србије решити своје унутрашње противуречности и смирити центрифугалне тенденције било је још неупоредиво нереалније него да је нпр. СФРЈ крајем осамдесетих година 20. века сматрала да ће, будући да има проблем на Косову и Метохији са етничким Албанцима, све тензије и проблеме између свих република решити тако што ће војно напаст и окупирати суседну Албанију, не знајући, при томе, шта да ради ни са оним Албанцима које има унутар своје територије.

лазимо већ почетком 20. века у ставовима Ерентала и Конрада фон Хецендорфа. „Ако наше трупе буду у Нишу” – писао је Хецендорф – „ако ми будемо тамо господари, онда ће нам утицај бити обезбеђен – у југозападном делу Балкана нарочито, али исто тако и на Балкану уопште.”⁴⁴ „Корен свих зала за Аустроугарску монархију били су њени односи са Србијом и Русијом која је стајала иза Србије. Све остало је од другостепеног значаја. Пут који сам увек замишљао састојао се пре свега у постизању, мирним средствима, трајног државног уједињења Србије са Хабзбуршком монархијом. Ако би Србија, међутим, одбацила уједињење и продужила да кује непријатељске планове према монархији, што се и догодило, онда би излаз морао бити војно решавање питања у одговарајућем тренутку.”⁴⁵

Опијена својом моћи, ову политику Беча (коју је у претходном периоду спутавала) нетактично је почела да следи и Немачка, гледајући у Србији сметњу у свом „продору на исток”. Насупрот њима, а са благонаклоним односом према многим српским интересима, стајала је српска традиционална савезница Русија и њени нови партнери (а некада жестоки ривали) којима, због страха од немачке стратешке претње, више није била толико страна идеја демонтаже Османског царства на Балкану и територијалног проширења мањих балканских држава.

У таквим приликама, Србија се више пута нашла под снажним спољним притиском или претњом инва-

⁴⁴ Conrad von Hötendorf, *Aus meiner Dienstzeit, 1906–1918*, V.I.S, 530.

⁴⁵ Владимир Потемкин, *Историја дипломатије II*, Архив за правне и друштвене науке, Београд 1949, 173.

зије (царински рат, анексиона криза 1908, претње нападом након уласка српских трупа у северну Албанију у јесен 1912). Насупрот томе, позиција према Антанти поспешила је сарадњу између балканских хришћанских држава у протеривању Османлија са Балкана и подели њихових европских поседа. Значајно територијално проширење (додуше – након притисака из Беча – без изласка на море), коначно „досезање” границе са Црном Гором и, нарочито, порасли престиж Србије широм света, учврстили су Беч у намери да, са првим наредним крупнијим инцидентом, нађе повод за сурову „казнену експедицију” којом ће трајно неутралисати свог незгодног суседа. За разлику од ранијих прилика, Берлин је, рачунајући да је сада војно најспремнији, те да ће за неколико година војна моћ чланица Антанте (нарочито Русије) драстично порастити, дао недвосмислену подршку агресивним намерама Беча. Након Сарајевског атентата и бечког ултиматума, Србији више није било могуће ићи назад: систем војних савезништава и планови о мобилизацији, попут какве темпиране „паклене машине”, својим механизмом увукли су оба антагонизирана блока у општи рат у коме се Србија борила за голи опстанак.

Након четворогодишње епопеје – храброг сузбијања инвазије, огромних жртава, слома и евакуације, опоравка, пробоја Солунског фронта и ослобођења своје територије – Србија је по први пут у својој историји била у могућности да на ратним развалинама реализује скоро све своје интересе и вековне тежње. Она се, међутим, из мноштва различитих разлога, определила да створи заједничку јужнословенску државу и да у овом оквиру партиципира

као део „санитарног кордона” који је од Балтика до Средоземља служио и да изолира „бољшевизовану” Русију у континенталном „Хартленду”, као и да спречи ревидникације немачких „средњоевропљана” на потезу југ–југоисток. Заједничка јужнословенска држава, међутим, показала се злосрећном творевином која се до краја века, услед унутрашњих дивергенција и крупних промена у расподели моћи на глобалном геополитичком плану, дезинтегрисала уз обилно спољно учешће. При томе је српска страна изгубила многе позиције и тешко стечене добитке не само у „Великом рату” (1914–1918), већ и оне просторе на којима су Срби били вековима већински или барем значајно присутни етнос.

Век касније: геополитички пресек 2014. године и ситуација на Балкану

Док су већим делом прошлог века блоковске поделе и позиције преосталих великих светских сила умного измениле геостратешки значај Балкана и српских земаља у односу на ранија историјска раздобља, крајем 20. и почетком 21. века Балкан поново постаје оно што је био у ранијим периодима – простор геополитичких „прекомпозиција и надметања између блискоисточних сила, Средње Европе као стратешког дела Запада и источног утицаја који је у том тренутку био у константном повлачењу”,⁴⁶ односно намиривања између њих. У новом руху поново се делом оживљавају многе димензије традиционалног „Источног

⁴⁶ Гајић 2/2011, VII, vol. 11: 65.

питања”: сви „класични” геополитички актери, велике силе различитог културно-цивилизацијског предзнака су ту, као и правци њиховог деловања; на исти политички и културно-цивилизацијски начин су им подложни домицилни народи и њихове државе. Различити су, пре свега, њихови садашњи потенцијали и међусобни односи, као и односи и потенцијали домаћих, балканских актера. Ипак, најважнија разлика је она везана за глобалну дифузију моћи, односно правац у коме се она креће и последице које производи на геостратешко позиционирање крупних геополитичких субјеката.

Док је 1914. године простор Балкана (као, уосталом, и целе Европе) био сврстан или инклинирао једном од војних савезништава, ситуација је сада значајно другачија. Балкан је (као и западна половина Европе) у највећој мери „покривен” једним војним савезом – НАТО, односно под хегемонистичким утицајем САД, испод чега се помаљају различити, па и међусобно супротни интереси већих геополитичких играча (Немачке и Турске). Наиме, док је пре једног века посустала Османска империја из загрљаја таласократа похрлила у савезништво са драстично ојачалом средњоевропском геополитичком концепцијом, отварајући тиме могућност територијалног „увезивања” западног и централног дела „континенталног обода” (Римланда), посткемалистичка, „неоосманска” Турска, упркос повећаном обиму самосталног деловања и побољшаним односима (нарочито привредним) са Русијом, своје стратешке интересе и даље покушава да оствари у оквирима савезништва са атлантистима, или, барем, без превеликог удаљавања

и конфронтирања са њима.⁴⁷ На простору „балканске кључаонице” турско наступање у „стратешку дубину” не само да је на главној линији са интересима њених таласократских савезника, већ и значајно супротстављена средњоевропском концепту. Водеће атлантистичке силе (Англо-американци), према томе, вешто манипулишу и супротстављеним интересима својих крупнијих „савезника” и несугласицама између и унутар слабих балканских држава („балканида”) како би се „одржали у седлу”, као главни арбитар и доминантни политички фактор.

Државе на балканском простору, иако кокетирају са својим историјским савезницима и културно-цивилизацијским „матикама” како би, у погодном моменту, остварили своје локалне амбиције, ово чине слабо и стидљиво, са пуном свешћу ко је и даље „главни газда”. Оне све то раде у страху да му се не замере, а да то не искористе њихови суседи и, у постојећим околностима – уз своју пуну исказану лојалност према доминантној сили на простору целог региона – остваре добитак на суседову штету. Потенцијална конфликтност и трајна нестабилност, тј. могућност кризних ескалација погодује атлантистичкој геополитичкој опцији, упркос чињеници да су њихове размере, и објективно и субјективно, знатно мање него у претходним раздобљима. Балканске државе су, у односу на пре сто година, углавном национално хомогенизоване, територијално компактније – али крајње исцрпљене, економски и ресурсно

⁴⁷ О савременој турској спољној политици према Балкану видети: Зборник *Турска - регионална сила?* (ур. Ђурковић М. и Раковић А.), ИЕС, Београд 2013.

нејаке, институционално, демографски и морално урушене, без полета, без јасне перспективе, војно-политички немоћне у односу на капацитете великих играча (знатно више него пре једног века).

Кључна разлика тиче се доминантне карактеристике у оба временска исечка (1914. и 2014) – промене односа снага, тј. евидентног дисбаланса моћи на најширем, пан-континенталном и глобалном нивоу. Овај дисбаланс и, последично, даља прерасподела моћи према новој равнотежи данас се одвија у потпуно другом смеру у односу на ситуацију пре стотину година. Тада је нагло нарасла моћ једне „средњо-европске” геополитичке силе, Вилхемовог II Рајха, довела до коалиције других, међусобно интересно веома различитих актера који су, тако, покушавали да јој парирају. Управо се на просторима Балкана, који је тада имао неупоредиво виши „конфликтни потенцијал” него данас, напослетку десио инцидент који су дубоко антагонисане две стране чекале као повод за почетак дефинитивног међусобног обрачуна: Централне силе са прижељкивањем, а чланице Антанте као нешто чему се, у изнуди, мора по сваку цену супротставити.⁴⁸

Данас је ствар значајно другачија: *ѝромена односа снага иде у суйроѝном смеру, ѝио јесѝ, ка смањивању уѝицаја ѝреосѝале суйерсиле*. Значајно опадање америчке глобалне моћи суочене са јачањем других геополитичких центара настајућег мултиполаризма, не доводи, као што би се у случају њеног јачања и

⁴⁸ Ово је, пре свега, био руски став, а у мањој мери, невољно, и француски. Британија је у целој кризи играла посебну, још увек недовољно расветљену улогу.

експанзије догодило – до убрзаног повезивања ових центара како би јој се парирало, већ само до њихове тактичке сарадње како би се, са што мање невоља, сачекало да ово опадање узме још више маха и отвори празан простор, својеврстан „геополитички вакуум” који ће бити погодан за њихово касније стратешко „ускакање” и, тек онда, евентуално повезивање. Свесна тога, атлантистичка геополитичка опција *намерно изазива кризе на њросијорима на којима за њо има знајних њрилика како би на њај начин сачувала своје досадашње њозиције, њј. како их не би убрзано, делимично или њојијуно, изјудила. Оваквим њосиујцима она њокушава да демонсијира своју моћ и сијвори ујисак како је њено ојадање заусијављено, а зајим – да међусобно завади друје јачајуће центире моћи и, ујрављајући кризама, задржи своју ранију улоју и на њај начин сијречи њихово међусобно њриближавање и њовезивање.*

Закључна разматрања

Од почетка светске системске кризе која је убрзала процес трансформације међународног система у правцу мултицентризма, атлантисти су плански отворили два велика кризна жаришта (која су поседовала конфликтни потенцијал услед нараслих унутрашњих противуречности), док на трећем потенцијалном конфликтном рејону свесно воде ка озбиљном заостравању ситуације. Прва два жаришта су: прво на Блиском истоку (укључујући и северну Африку) дуж

већег дела централног „Римланда”,⁴⁹ а друго у Украјини, док се на далекоисточним просторима, у Јужном кинеском мору и Индокини, поступно радикализује ситуација кроз гурање ка конфронтирању тамошњих атлантистичких савезника са Кином.⁵⁰ Циљ изазивања ових криза (углавном) није тек геополитичко запоседање нових, раније недосегнутих кризних простора кроз помагање атлантистима наклоњених актера, већ, пре свега, стварање дуготрајних жаришта сукоба. Ова жаришта изискују такав кризни менаџмент уз помоћ кога би се, са једне стране, настајуће силе мултиполаризма зауставиле и „заглибиле”, те, што је могуће више, „истрошиле” у конфликтним ситуацијама, док би се оне друге, значајније државе које су већ одавно под покровитељством атлантиста (а услед немогућности да се носе са размерама кризе и њиховим последицама), јаче задржале у „савезничком загрљају” чија је снага, претходно, почела осетно да попушта.

Досадашњи ток дешавања на распаљеним кризним жариштима показује варљивост ове стратегије: дојучерашња суперсила демонстрира довољно велику моћ да на основу ранијих противуречности, подстак-

.....

⁴⁹ Тај „дугачки кризни лук” као своје посебне сегменте има Либију, Ирак и Сирију, затим привремено пацификовани Тунис, Египат и неке од држава на Арабљанском полуострву, а на кога се (с обзиром на то да је досадашњи ток рата у Сирији спречио да се исти процес прелије и на Иран) надовезује авганистанско-пакистанско кризно чвориште.

⁵⁰ Видети нпр. Robert Sutter, “How to Deal with America’s China Problem: Target Beijing’s Vulnerabilities”, *The National Interest*, July 22, 2014 <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/how-deal-america%E2%80%99s-china-problem-target-beijing%E2%80%99s-10929>, приступљено 10. 9. 2014.

не отварање конфликта и појача их до максимума, чиме прави велике проблеме својим геополитичким такмацима. Међутим, када се конфликт распламса, атлантисти показују све израженију неспособност да контролишу кризу и да је преусмеравају ка, по себе, повољном исходу. Напротив, у другом и трећем кораку, јављају се по њих нежељене последице. Оне се у средњорочном периоду кумулирају на отвореним кризним жариштима и, премда им првобитно наносе знатну штету, приморавају друге „велике силе” да се међусобно стратешки повезују и тако обезбеде заштиту сопствених интереса. Овакве крајње последице никако не иду у прилог атлантистичкој геополитичкој стратегији.

У савременом тренутку, положај Србије и целог Балкана није на главним правцима кризних конфронтација, већ или на њеним боковима или значајно удаљен од ње. То Србију у стратешком смислу ставља у битно другачију ситуацију у односу на ону из 1914. године. Размере конфликтних ескалација на другим просторима Римланда и (спољног дела) Хартланда, те преокупираност великих сила њима, средњорочно обезбеђују целом Балкану да (до даљњег) остане „по страни”, али (такође до даљњег), под преовлађујућим утицајем атлантиста. Како су отворене кризе оне средњег интензитета и домашаја (гледајући их у континенталним оквирима) и обнављање антагонизма има овакве домете: зато би се пре могло рећи да садашњи „кризни антагонизми” пре симулирају некакву „псеудо-блоковску” климу, него што воде стварној, дуготрајној поларизацији крупних геополитичких играча у више чврстих војно-политичких блокова.

У том смислу је и могућност кризног преливања на најшире просторе ограничена. С обзиром на процесе дифузије моћи и њеног „претакања” у правцу нових равнотежа које остављају прилично слободног маневарског простора за вођење самосталне а „малоризичне” политике „Великих сила”, драстичне блоковске конфронтације и чврста савезништва са јасно одређеним супарницима и непопустљивошћу које су виђене пре једног века сада су мало извесне. Због тога све регионалне кризе имају свој потенцијал и логику испољавања која, гледано у средњорочној перспективи, води њиховом сагледивом, пуном или делимичном, решавању. Ове кризе не могу да зауставе отпочете међународне процесе – већ само да их успоре и одложе. Када се кризе (на овај или онај начин) реше, њихов исход показује нови однос снага на континенталном нивоу, док ће сам процес њиховог решавања довести до постепеног прегруписања и повезивања значајнијих геополитичких актера са оним мањим и слабијим. Потом ће доћи и до прегруписања и дубљег повезивања између самих великих играча. Тек напослетку ће се интересно супротстављање великих геополитичких сила постепено пребацити на друге просторе са конфликтним потенцијалима. Један од тих простора јесте и Балкан, где ће се, извесно, актуелне „дискретне” размере међусобног ривалства подићи на други, виши ниво, већ у зависности од позиција и снага које ће на овим просторима уложити „традиционални” велики играчи. Но, ова нова „геополитичка партија” неће бити пресудна и драстична као она пре једног века. С обзиром на садашњи мањи кризни капацитет Балкана и конфликтну заинтересованост

„великих играча” за њега, ово ривалство ће се више одвијати „као дуготрајна игра” – из више фаза и са више нивоа надигравања – док ће се, за глобално пресудније ствари, ово надметање, највероватније, одвијати пре свега на другим геополитички значајним просторима.

САД И РАСПАД ЈУГОСЛАВИЈЕ

Ни готово три деценије касније, преовлађујућа мишљења о битним узроцима распада СФРЈ и улози унутрашњих и спољних актера у овом процесу у суштини није много јаснија, а тумачења и објашњења овог процеса нису темељнија, свестранија и поузданија у односу на претежно пропагандна виђења ондашњих страна у сукобу, укључујући ту и међународни фактор који се прво индиректно, а после и директно, умешао у овај конфликт. Разлози за то су бројни: пре свега, тешко је разлучити сложене односе између унутрашњих и спољних чинилаца који су допринели дезинтеграцији Југославије. Доступни извори и јавни потези те прокламације нису довољни да би, у конфузnoj драми са много актера и током много фаза, њихов интензитет било могуће прецизније одредити.

Чини се да је, ипак, неоспорно да се социјалистичка Југославија распала на самом крају хладноратовске епохе управо у интеракцији спољних и унутрашњих узрока који су деловали, упркос конфузији, повременим амплитудама у интензитету деловања и тактизирању актера, кумулативно. Унутрашњи узроци распада Југославије лежали су у погоршаној

социоекономској ситуацији на простору целе тадашње федерације праћеној урушавањем комунистичке идеолошке парадигме; уставној и уопште правној расцепканости која је створила парадржавну фрагментацију простора са шест јединица које су имале бројне елементе државне самосталности; различитој интересној перспективи републичких политичких руководстава која су, у периоду ишчезнућа комунистичке идеолошке парадигме, заиграла листом на карту национализма и извршила вешту мобилизацију становништва унутар сопствених федералних јединица; парализи институција, моралном суноврату, корупцији и дезоријентацији... Спољни узроци распада лежали су у директним и индиректним, јавним и тајним утицајима међународног фактора на унутрашње прилике у СФРЈ, пре свега са циљем остваривања сопствених интереса и стратешких планова.

Тешко је рећи који су узроци били претежнији и да ли би се југословенска федерација распала на исти начин при мањем или чак без таквог учешћа међународног чиниоца. Највероватније не, краткорочно гледајући. Према томе, саме унутрашње дезинтеграционе силе и процеси били су довољни да онемогуће дугорочни опстанак федерације. Међутим, исход тог распада и могуће прекомпозиције територије СФРЈ без такве улоге међународног фактора био би засигурно другачији.

У правом мору стручних радова, од периодике до монографских публикација, а посебно у публицистици, бројно преовлађује једно крајње поједностављено виђење улоге међународног фактора у распаду СФРЈ и пре свега, САД као појединачно најважнијег

међународног субјекта у целој постхладноратовској епохи. Наиме, у складу са тадашњом медијском сликом, у анализама распада Југославије дубоко је уврежена тврдња како је „позиција САД у процесу распада Југославије и признања појединих република прошла кроз врло различите фазе”. „У периоду до фактичке дезинтеграције и ескалације грађанског рата, САД су наводно пружале подршку опстанку федералне државе. Американци су били енергично против немачке иницијативе за признавање Словеније и Хрватске, вршили су притисак на европске владе да је не прихвате, нису се придружили одлуци Европске заједнице о признавању, а онда су у рано пролеће 1992. године направили заокрет – почели су активно да лобирају код својих европских савезника да се призна Босна и Херцеговина.”⁵¹ Њихово почетно становиште, према заговорницима оваквог виђења, променило се услед дешавања на терену и увиђања да се држава фактички распала. Опредељење САД за касније деловање на страни муслиманског и хрватског фактора дошло је услед немирења са резултатима ратних сукоба и етничког чишћења, све са циљем да се оно поништи, сукобљене стране усмере пут за све мање-више прихватљивог решења и доведу до краја рата – до пацификације трусног балканског простора и укључења новоформираних држава у међународну заједницу.⁵²

⁵¹ Живорад Ковачевић, *Америка и распад Југославије*, Филип Вишњић и ФПН, Београд 2007, 95.

⁵² Слично виђење нпр. износе и: Миша Глени, *Пад Југославије – шрећи Балкански райи*, Б92, Београд 2002; као и Сабрина Рамет у: Sabrina Ramet, *Balkan Babel*, Westviewpress, Boulder 2002;

Излишно је указивати на то колико је ова упрошћена слика о улози САД у дешавањима на Балкану током 90-их година прошлог века неодржива сваком иоле упућенијем и непристраснијем познаваоцу процеса распада СФРЈ. Но, овај редукционистички приступ и даље преовладава у тумачењу историје распада СФРЈ у међународној стручној јавности, без обзира на учинке САД на овим просторима који се, са двадесетогодишње дистанце, врло лако дају уочити. САД су представљале кључног спољног актера чија је активност била од велике важности за избијање, трајање, те исход рата и мировних преговора. Њихов утицај на међународне институције и друге међународне актере био је огроман. Сlike које су креиране у америчким медијима директно су доводиле до успостављања стереотипа у међународном јавном мњењу и утицале на опредељивање према сукобљеним странама чије су трајање и последице и до дан-данас углавном неизмењене. Њихова војна подршка, а касније и директна интервенција (у БиХ и на Косову и Метохији) претворила је ове просторе у међународне протекторате где је реч Америке била одлучујућа.

Осим пресудне улоге на сам ток балканске кризе, и исходи процеса распада СФРЈ указују да су на овом простору САД у послехладноратовској епохи оствариле готово своје главне стратешке циљеве. Све новонастале државе, и тзв. „савезничке” и „одметничке”, у протекле две деценије подвргнуте су претезном војнополитичком и економском утицају Сједи-

.....
док је Томас Раџу нешто изнијансиранији. Види: Thomas Raju G. C., „Sovereignty, Self-determination and Secession”, *Yugoslavia Unraveled* (ed. Raju Thomas), Lexington Books, Boulder 2003.

њених Држава и међународних институција у којима оне играју главну улогу (ММФ, Светска банка итд.). Њихов друштвено-економски систем преобликован је у складу са либерално-тржишном парадигмом. У процесима приватизације, даљег међународног задуживања и спољног инвестирања незаобилазну улогу имале су Сједињене Државе и мултинационалне корпорације поникле на њиховом тлу. Чак и оне државе које су једно време решене да воде макар једним делом другачију економску политику (Словенија, пре свега) или су преферирале блиске привредне и политичке односе са другим иностраним партнерима у процесима даљих међународних интеграција – биле су принуђене на прилагођавање трендовима које су диктирале САД. У свакој од њих несразмерно је велики утицај вашингтонске дипломатије и на формирање и на развргавање „демократских власти” поредећи га у односу на све друге актере. Све оне су, временом, укључене у облике војне сарадње са САД, од „Партнерства за мир” све до статуса кандидата или пуноправних чланица НАТО-а. Свима њима је заједничко да су им постојећи борбени ефективи драстично смањени и прилагођени НАТО стандардима, док су им командне структуре, формално или неформално, интегрисане у систем западне војне алијансе. Готово све војностратешке тачке на Западном Балкану контролишу САД: „У Хрватској су Американци заузели све важне позиције на читавом Јадрану, а избили су 1996. и на Дунав код Вуковара. У БиХ контролишу све, од подземног аеродрома Бихаћ, преко Купреса до Мајевице. У Македонији држе Криволак, најважнији војни тренажни полигон посткомунистичке

југоисточне Европе.”⁵³ У Србији војно контролишу простор противправно отцепљене покрајине Косово и Метохија са новоизграђеном базом „Бондстил” код Урошевца, док у Црној Гори, мимо војне сарадње и обавештајног присуства, показују интерес за базу у Боки которској. И не само то: десетогодишње „фазно” ратно одвијање на простору бивше Југославије шире их стратешки позиционирало на сва кључна места у земљама у окружењу – у Бугарској, Румунији, Мађарској и Албанији, да би се све завршило уласком ових земаља у НАТО алијансу. И не заборавимо – сам атлантски савез добио је, током бомбардовања СРЈ у пролеће 1999. године, не само свог новог „противника” и сопствени нови *raison d'être*, већ и нову стратешку концепцију са циљевима усмереним према истоку. Побројано стратешко позиционирање и резултати, требало би да нам је очигледно – *нису се моћли осивариити без јасној и консеквентној сивраиешкој деловања који се реализовао паралелно са ироцесом расидања социјалистичке Југославије.*

Геополитички значај друге Југославије и амерички стратешки интереси

Југославија, најзначајнија држава Балканског полуострва током већег дела 20. века, створена је и одржавана уз помоћ тадашњих великих сила из пре свега геополитичких разлога. Уједињујући културно-

.....
⁵³ Зоран Петровић Пироћанац, „Пролегомена: тезе о Србији и српској стратегији”, *Српска политичка мисао*, бр. 4, вол. 22, Београд 2008, 111.

цивилизацијски различите јужнословенске народе на простору јужне, медитеранске „кључаонице” између западног и средишњег дела Римланда (обода евроазијског континента што одваја континенталну масу од приступа светским морима), ова држава служила је испрва не само као важна карика у ланцу одвајања совјетске континенталне силе од приступа Средоземљу, већ и као део бедема, својеврсног „buffer zone” – а између средње Европе и совјетизованог истока, континента који је служио да спречи поновно ширење германског утицаја према југоистоку, односно исламском свету. У хладноратовској констелацији, а након Титовог „одметања” из табора Стаљиновог Совјетског Савеза 1948. године, улога друге, социјалистичке Југославије представљала је незваничну модификацију њене међуратне улоге са додатном, идеолошком компонентом. Наиме, истргнувши се из тада монолитног континенталног социјалистичког блока, Југославија је, истовремено, представљала пример самосвојне алтернативе совјетској верзији социјализма који је био у солидним односима са Западом и за којом су и друге земље истог уређења могле да се потенцијално поведу. Такође, својом политиком међублоковског посредовања и предвођења покрета несврстаних на трећесветским, постколонијалним просторима, Југославија је играла важну улогу у спречавању да се ове земље сврстају на страну источног блока.

Све у свему, у датом односу снага и поделе интересних сфера, опстанак Титове Југославије, баш такве каква је била, западном блоку доносио је довољну корист да буде подржавана, а Истоку недовољну штету да би јој се трајније и оштрије противиле. Међутим,

са завршавањем „Хладног рата” чији је исход ишао у корист Запада и дисолуцијом источног идеолошког блока, престајала је потреба за подршком тој и таквој Југославији. То се експлицитно да уочити у изјавама америчког амбасадора Ворена Цимермана, који је по доласку у Београд у априлу 1989. године јасно ставио до знања нову поруку: „Југославија више не ужива геополитичку важност коју су јој Сједињене Државе придавале у току ’Хладног рата’... Од сада ће Југославија бити подвргнута истом строгом просуђивању наводног кршења људских права које је омогућило Сједињеним Државама и њеним савезницима да изврше селекцију будућих руководства источноевропских земаља међу благонаклоним ’жртвама’”.⁵⁴

Балкан је тако поново враћен у игру као простор прекомпозиције и надметања између блискоисточних сила, Средње Европе као стратешког дела Запада и источног утицаја који је у том тренутку био у константном повлачењу. „Ликвидирана је тампон зона између два супротстављена блока, коју је чинила СФРЈ... а геополитички простор Балкана, због спољних интереса, реорганизован је у више мањих државица.”⁵⁵

Стратешки интереси Сједињених Држава били су у том процесу прилично јасни: „САД, као највећа сила, директним продирањем на Балкан, жели да осујети доминацију Немачке и Русије – на том простору (...) Контролишући Балкан, САД реализују још два циља: контролишу немачки транзит Дунавом са Блиским и Средњим истоком и преко савеза са Турском

⁵⁴ Дајана Џонстон, *Сулуди крсташки*, Игам, Београд 2005, 36.

⁵⁵ Станко Нишић, *Глобална сила и безбедност Балкана*, Војноиздавачки завод, Београд 2002, 26.

блокирају црноморске мореузе (...) Улогу, коју је у том погледу имала америчка 6. флота у Средоземљу, сада замењују копнене снаге НАТО-а, у којима САД имају одлучујућу снагу. Тако се данашња америчка стратегија приклонила Макиндреровој тези да превласт у Евроазији може да има само онај ко влада централним делом евроазијског простора.⁵⁶ Зарад ширења у његову дубину, према црноморско-каспијским басенима и Средњој Азији, требало је „покрити” Балкан и претворити га у чврсту тачку ослоња за даље наступање на исток. Овако усмерена интервенција имала је и шире стратешке последице: „Она је помогла да се цементира као кључни стратешки савез са Турском, као и осталим муслиманским земљама у луку до Централне Азије које обухватају знатне резерве петролеја у каспијском региону (...) Босна је у минијатури пружала слику конфликта 'Словени против муслимана', слику која је могла да има цену у аналогiji евентуалних ривалстава са Русијом ширењем турске зоне утицаја међу припадницима турско-алтајских језика бившег Совјетског Савеза који сежу све до Кине. То је такође била корисна демонстрација да, упркос непоколебљивој подршци Израелу и разарању Ирака које је било у току, Сједињене Државе нису антимуслимански настројене.”⁵⁷ Овакав приступ у сваком смислу олакшавао је сарадњу са муслиманским земљама претварајући САД у потенцијалну „улогу лидера неформалне групе муслиманских нација од Залива до Балкана. Регије којима је некад владала Отоманска

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Џонстон 2005: 60.

царевина показују знаке да би могле да постану срце треће Америчке империје⁵⁸ како су у јануару 1996. у часопису *New Republic* указивали његови уредници Јакоб Хајлбрун и Мајл Линд.

Југословенска драма у троуглу Немачке, ЕУ и САД

С обзиром на то да се исход распада СФРЈ у највећој мери подударао са (оствареним) политичким, економским, идеолошким и војностратешким циљевима САД, није тешко утврдити да су „тадашње начелне изјаве да су за целовиту Југославију, биле пука дипломатска рутина” америчких званичника на почетку деведесетих година прошлог века у којима се препознаје „индиректна стратегија великих сила која подразумева да су велики ратови онемогућени, али да они мали, локални, морају да трају, да се потхрањују, било политички или правно.”⁵⁹ Исто је, у тренуцима ескалације кризе 1991. године, тврдио и члан председништва СФРЈ, Борисав Јовић: „Једно јавно причају, а друго раде – и то не само САД, него и Немачка и Мађарска, преко којих САД остварују политику разбијања Југославије, ради својих идеолошких и стратегијских интереса.”⁶⁰ Но, мимо сведочанстава актера политичких збивања, поузданих, јавно доступних докумената у прилог директне потврде о таквом тајном

.....
⁵⁸ Jacob Helbrunn, Michael Lind, „The Third American Empire, with a Balkan Frontier”, *International Herald Tribune*, 04. 1. 1996.

⁵⁹ Петровић Пироћанац 2008: 106.

⁶⁰ Борислав Јовић, *Последњи дани СФРЈ*, Б. Јовић, Београд 1996, 229.

деловању који иду у прилог овој тези, за сада – нема, односно, они нису доступни.

И поред тога хронологија јавног деловања и, поступно, све јаче подршка сепаратистичким тенденцијама са једне стране, те искључиво декларативна подршка очувању федералне државе (коју су пратили реал-политички потези што су овој „подршци” заправо окретали леђа), довољни су да оспоре тезу о залагању САД за опстанак СФРЈ у првој фази југословенске кризе. На немачко преурађено признавање Словеније и Хрватске, комбиновано са притисцима на земље ЕЗ да учине исто (уцењујући их различитим модусима везаним за споразум у Мастрихту који је постао институционални темељ прерастања ЕЗ у ЕУ), дакле, не може се пребацити искључива одговорност за спољнополитичко подупирање распада Југославије. Ову политику САД су, у најмању руку, пасивно подржале својим упадљивим нечињењем које није могло бити случајно.

Подршка уједињене Немачке сецесионистичким републикама и њена улога у распаду СФРЈ није спорна. Она је била последица што немачких стратешких интереса, што утицаја историјских стереотипа, реваншистичких сентимената и културно-историјске блискости са неким од јужнословенских република те жеље да се, након уједињења, поново игра континентална политика великог стила.⁶¹ Распад Југославије је виђен као добра прилика како би се Немачка укљу-

⁶¹ Видети нпр. ставове Руперта Шолца, потпредседника ЦДУ/ЦСУ фракције у Бундестагу и једног од креатора немачке спољне политике на почетку 90-их година прошлог века, темељно обрађене код: Џонстон 2005: 90–91.

чила у војне мировне мисије ван своје територије и, истовремено, растосиљала негативног баласта своје нацистичке прошлости. Тесне везе појединих немачких државних структура са антијугословенском екстремистичком емиграцијом током низа година нису биле тајна. Но, Немци у томе нису изузетак, нити су у томе знатније предњачили. У годинама уочи распада Немачка је у међународним организацијама играла улогу тужиоца бивше Југославије. „Хронолошким праћењем кризе могу се лако уочити подељене улоге Немачке и Аустрије у односу на интернационализацију југословенске кризе. Немачка је деловала преко ЕЗ, а Аустрија преко КЕБС-а. Још 15. августа 1990. године Аустрија је покренула механизам КЕБС-а, за заштиту људских права у Југославији због увођења 'привремених мера' на Косову. Незадовољна одговором, покренула је у марту 1991. године други степен механизма (...) централна тачка у дипломатској акцији Аустрије био је положај Косова и Војводине, који је наводно 'угрожен после доношења Устава Републике Србије', наводи се у 'Aid Memoire-у' који је уручен Савезном секретаријату за иностране послове СФРЈ 28. 3. 1991."⁶²

Немачка је, са друге стране, од новембра 1990. године на састанцима министара чланица ЕЗ жучно пропагирала како људска права имају приоритет над одржавањем југословенског јединства. То је у први мах имало слабог одјека у другим европским земљама. Након окршаја у Борову селу у мају 1991. године,

.....
⁶² Смиља Аврамов, *Послџхеројски рати Зайага йројив Јујославије*, ЛДИ, Ветерник 1997, 258.

Немачка је саставила нацрт оштре резолуције којом је осуђивана политика у Београду и предлагала да га ЕЗ министри усвоје. Међутим, када је у лето ове године Холандија (чији је министар спољних послова Ван ден Брук, од јула месеца преузео председавање ЕЗ) почела да пропагира много оштрији приступ према Србији и опстанку југословенске федерације који је, као неизбежне, прихватао отцепљење Словеније и Хрватске, Немачка се окренула француском, много умеренијем предлогу. Насупрот најавама о моменталном признању западних југословенских федералних јединица, Немачка се суздржала од овог акта током тромесечног мораторијума на признање независности југословенских република, све до децембра 1991. године.

Чак и да су САД крајем 1990. и прве половине 1991. године биле првенствено окренуте кризи и рату у Заливу као и односима са „умирућим” Совјетским Савезом, управо због овог другог је просто незамисливо да су оне потпуно из вида изгубиле овакве немачке спољнополитичке потезе. Непосредно уочи наступања периода тада већ јасно видљивог тријумфа у „Хладном рату” САД свакако нису биле благонаклоне да трпе „искакања” својих савезника – да јој то није ишло у прилог и косило се са њеним даљим намерама. Да су САД иоле стварно подржавале опстанак СФРЈ, оне би те активности Немачке ефикасно зауздале и одложиле. САД би, код других западних држава, без велике муке могле да утичу да се не осврћу на немачке захтеве пошто су се многе од њих, пре свега из историјских разлога, крајње неповерљиво односиле према првим спољнополитичким потезима уједињене Немачке. Међутим, оне то нису чиниле.

По свему судећи, САД су свесно допустиле Немачку „истурену позицију” и замерале јој само због начина на који су се ове залагале за признање западних југословенских република који се косио са принципима КЕБС-а. Другим речима, САД су у контексту ишчекивања развоја догађаја у Совјетском Савезу играле једну крајње опортуну политику са више припремљених сценарија. Осим тога, Немачку су занимале пре свега две западне југословенске републике, а САД – Босна и Македонија у смислу њихових стратешких планова у муслиманском свету. Разлика је, према томе, постојала у приступу, али је била више тактичке природе и у оквиру ширег контекста, па и по питању временског фактора (пре и после распада СССР). Но, ова разлика није била суштинска. Сједињене Државе су – када су процениле да се „геополитички девалвирана” СФРЈ не може у једном комаду интегрисати у западну сферу – одлучиле да примене „целовито решење” за све њене републике и да тако спрече да делови разбијене државе буду трајније привучени у руке њихових како савезника тако и потенцијалних противника. Рат и дуготрајна криза су у очима САД постали пуко средство да се дође до тог „целовитог решења” са много првобитних геостратешких аспеката на много различитих страна, а све са циљем да би се, у крајњем исходу, могло показати ко је „једини газда”, те како би се зауздали делимично осамостаљени и ојачали савезници.

Процес интернационализације југословенске кризе коју су САД јавно „препустиле ЕЗ” те нагла промена њених ставова просто је превазилазила спољнополитичке капацитете тек уједињене Немачке,

укључујући ту и оне „уцењивачке”, везане за наступајуће преговоре са европским партнерима око будућег уговора о Мастрихту. Само једна сила на простору Европе имала је способност за тако нешто: САД. Само једна сила била је у стању да се унутар институција распадајуће југословенске федерације, преко министра спољних послова Будимира Лончара изведе да се на Брионима, кроз неформалне разговоре и без сагласности надлежних органа федерације, пласира тзв. „Брионска декларација” као правни основ за интернационализацију кризе под покровитељством ЕЗ. Управо на основу тога је формирана „Међународна конференција за мир у Југославији” (са председавајућим Британцем Лордом Карингтоном) и „Арбитражна комисија” (тзв. Бадинтерова комисија). У замешатељству везаном за „брионску епизоду” – непобитна је историјска чињеница – главни актери нису били Немци, већ амерички амбасадор Цимерман и холандски (која је тада председавала ЕЗ) амбасадор Фиетеларс.⁶³ Исто тако, насупрот немачком притиску за брзо признање сепаратистичких република Митеранова идеја о правној експертизи пред угледним председницима пет европских судова на челу са Бадинтером под нечијим утицајем је била претворена у пресуђивање о престанку постојања земље и њеној деоби по административним границама на основу сумњиве аналогије са римским правним принципом *uti posseditis*. Овај се принцип у међународном праву једино примењивао на колонијалне просторе у смислу да деколонизоване

.....
⁶³ Види код: Stjepan Mesić, *Kako je srušena Jugoslavija*, Mislav Pres, Zagreb 1994, 94.

државе наслеђују као државне границе административне границе које су одредиле некадашње колонијалне власти. И приликом (не)прихватања одлуке Бадинтерове комисије утицање на републичка руководства није ишао од стране Немачке, већ од оних којима је више погодно да федерална држава прво правно нестане и настане шест новонасталих држава, него да се крше међународне норме признавањем само две међу њима. То су били Американци и њихови главни савезници у Европи.

Америчко залагање за јединствену Југославију

Чак је и декларативно америчко залагање за јединствену Југославију у периоду пред њен распад било крајње контроверзно. У саслушању пред сенатским Комитетом за спољне послове Лоренс Инглбергер је, још 15. марта 1989. године, означио Милошевића и Србију за главног кривца за новонасталу ситуацију и затражио измену дотадашњих америчких ставова према Југославији.⁶⁴ Иако је у то време савезни премијер Анте Марковић словио за „америчког играча” и био „једина личност чији су приоритети друкчији од већине републичких лидера, јер су у основи били усмерени у првом реду на економске реформе и развој”,⁶⁵ он никада није, као њихов миљеник, добио стварну подршку. Напротив. Приликом посете Вашингтону октобра 1989. године где се срео

.....
⁶⁴ Warren Zimmerman, *Origins of Catastrophe*, Times Books, New York 1996, 8.

⁶⁵ Ковачевић 2007: 44.

са конгресменима, пословним и финансијским магнатима и, на крају, тадашњим председником САД Бушом, Марковић није добио никакву новчану помоћ за реформске подухвате, већ само вербалну подршку независности, јединству и суверенитету Југославије. Са друге стране, извесна америчка средства била су усмерена ка републичким руководствомима. Већ у фебруару 1990. године, као крајње маргинална личност на форуму у Давосу, Анте Марковић је био третиран више као експонент Бона јер је везао југословенску монету за немачку марку. Суштинска потцењеност савезног премијера и окренутост САД године ка новим републичким руководствомима јасно говори да на Марковића и савезну владу нико није озбиљно рачунао, поготово не као неког ко би могао да „очува Југославију”. Иглбергерове изјаве при наредној посети Југославији, крајем фебруара 1990. године, о импресионираности Марковићевим реформама не могу, а да нам не изгледају као иронија.

Оно што је било битније је да је Иглбергерова покрета означила почетак истицања новог приоритета, уз задржавање начелне подршке јединству Југославије. „Иглбергер је, поред осталог, рекао да људска права, слобода и тржишна привреда могу најбоље напредовати ако Југославија остане уједињена. Друго, Америка свакако неће заступати распад Југославије, али ако се то деси, неће имати другог избора него да то прихвати.”⁶⁶ Од овакве поруке „подршке опстанку СФРЈ” потенцијални сецесионисти за почетак бољу нису могли ни очекивати, па су очигледно „били

⁶⁶ Исто: 46.

охрабрени другим коментаром из којег је имплицитно произлазило да Сједињене Државе и НАТО немају намеру да употребе силу да би Југославију држали на окупу”.⁶⁷

Током 1990. године, истина, било је још начелне подршке очувању Југославије изречене од стране Стејт Департамента и председника Буша. Оне су у јавност биле упућене са образложењем да у првом реду служе да одагнају утисак да САД према Југославији „јашу на два коња”.⁶⁸ Но, већ од децембра 1990. године описана подршка садржи једну важну допуну као ограничењу подршке опстанку савезне државе – допуну да се САД неће сложити са употребом војске против оних република које се крећу у правцу независности. Паралелно са еволуцијом ставова у Конгресу је усвојен тзв. „Никлсов амандман” према коме ће САД ускратити привредну помоћ Југославији ако не дође до демократских избора у свим њеним републикама и ако Србија не престане да крши људска права Албанаца на Косову и Метохији. Овај амандман је ступио на снагу у мају 1992. године.⁶⁹ Иако су у том периоду одбациле и Туђманову молбу за „техничком помоћи у унапређивању полиције” (што је био еуфемизам за наоружавање), САД су снажно

.....
⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Јовић 1996: 197.

⁶⁹ Касније је замрзавање деловања „Никлсовог амандмана” коришћено као средство притиска од стране САД у најдраматичнијој фази парализе савезних институција, онда када је на место председника Председништва СФРЈ требало довести Стипета Месића, човека који је јавно прокламовао да му је посао да Југославија буде уништена.

окренуле леђа опстанку федералне државе у тренутку када су сецесионисти из других извора већ били наоружани и када се војни сукоб јасно назирао. Овај став САД експлицитно је саопштен председништву СФРЈ у јануару 1991. године преко амбасадора Цимермана: „Сједињене Државе ће се снажно супротставити било каквом коришћењу силе, притисака или подстицања на насиље које би блокирало демократске промене или довело до недемократског јединства у земљи.”⁷⁰ Цимерман је, између осталог, запретио Јовићу да ће они који користе силу бити изоловани од Европе и међународне заједнице.

Још симптоматичнији били су видови „подршке” Сједињених Држава опстанку Југославије изнесени у данима када се она фактички распадала и када је државни секретар Бејкер дошао у званичну посету Београду (21. јун 1991). Током одвојених састанака са свим републичким председницима понаособ, Бејкер се начелно залагао за мирно решење кризе и поштовање начела Хелсиншке конференције, при томе у први план истичући заштиту људских права. Међутим, Бејкер је оптуживао само Србију за њихово наводно кршење. Он је, између осталог, приликом посете Београду вршио притисак да се Месић напосредом изабере на место председника Председништва савезне државе и упућивао претње Милошевићу да ће бити изолован због прибегавања сили, сматрајући њега, а не сецесионистичка руководства, главним кривцем за југословенску кризу. Бејкерову посету јасно је обележила дубока контрадикторност изнетих порука: са једне

⁷⁰ Јовић 1996: 232.

стране, Бејкер је уверавао саговорнике да су САД и ЕЗ спремне да пруже значајна економска средства она која истрајавају у мирном решавању кризе, док је, са друге стране, ова посета означавала почетак јавног повлачења, односно крај активне улоге Бушове администрације у југословенској кризи. У њој ће се САД реактивирати тек када се земља буде распала у крвавом грађанском рату. Када у септембру 1991. године буде донета резолуција 731 о ембаргу на испоруку оружја Југославији, у Бејкеровим изјавама моћи ће се пронаћи само изјаве осуде активности Србије и ЈНА. У сличном контексту САД су учествовале у заједничкој декларацији са ЕЗ и СССР која је претила неугодним последицама онима који желе насиљем променити унутрашње или спољне границе СФРЈ. Каква је била права природа ове начелне подршке мирном решавању кризе и, у ратним условима, парадоксалном залагању за истовремени опстанак савезне државе и федералних јединица у административним границама – говори анегдота о августовском разговору америчког амбасадора Цимермана са хрватским председником Туђманом чија је федерална јединица крајем јуна једнострано прогласила независност и отцепила се од Југославије. „На изражену сумњу америчког амбасадора у способност хрватске војске у повоју да води рат против моћне југословенске армије, Туђман ноншалантно примећује: 'О, па ваша земља ће нам притећи у помоћ са својим војним снагама.' Он одбија са премоћним осмехом Цимерманов категорички одговор да нема ни најмање шансе за америчко војно ангажовање. 'Можда ја више знам о вашој земљи него ви, господине амбасадоре.'”⁷¹

.....
⁷¹ Ковачевић 2007: 71.

Ангажман САД у југословенским грађанским ратовима

Ако се ангажман САД у првом делу југословенске кризе може назвати контроверзним и недореченим, са једном јавном, начелном причом и чињењем (или нечињењем) које је постепено ишло мимо или супротно прокламованим ставовима а, у ствари, било вођено сопственим ширим интересима и тактичким проценама – друга фаза деловања САД на простору тада већ бивше Југославије била је потпуно доследна. Она је ишла у правцу подршке дисолуцији земље, поступном укључивању у руковођење „кризним менаџментом” који је еволуирао у војну интервенцију где су сви стратешки циљеви доследно остваривани на штету српских виталних интереса.

У оваквој политици Сједињене Државе убедљиво предњаче у односу на све своје савезнике. У рано пролеће 1992. године САД активно лобирају код других држава да се призна независност БиХ, односно да се признају све четири републике (Словенију, Хрватску, БиХ и Македонију) у пакету и тако анулира „избијање Немачке у први план, испред САД” (Иглбергер).⁷² Саветујући Изетбеговића да одбије предложени Кутилеров план о кантонизацији Босне по етничком принципу кога су претходно прихватиле српска и хрватска страна (чувено Цимерманово питање упућено Изетбеговићу: „Ако вам се не свиђа (план), зашто га потписати?”⁷³ што је овога утврдило у ставу да САД

⁷² Сузан Вудворд, *Балканска стратегија*, Филип Вишњић, Београд 1997, 279.

⁷³ Према: Љиљана Смајловић, „Моја улога у Босни”, интервју

немају ништа против да од Кутиљеровог плана одустане), америчка дипломатија је убрзала избијање грађанског рата.

Сви потези САД у босанском ратном гротлу били су од одлучне важности и за његово избијање и за његов исход. На оштру дипломатску офанзиву САД дошло је до изолације Србије и њеног суспендовања из КЕБС-а, до повлачења признања „треће Југославије” – СРЈ (сачињене од Србије и Црне Горе) као сукцесора претходне државе, као и до покретања медијске кампање у корист босанских Муслимана и сатанизације Срба и Србије те увођења политичких и економских санкција УН према СРЈ. Већ у јуну 1992. године Стејт Департмент израђује план о употреби силе против војних снага Р. Српске. Он није био реализован само из разлога што ни Буш, ни Чејни (тадашњи министар одбране САД) нити командант главног штаба Колин Пауел нису хтели да ризикују америчко војно ангажовање у *open ended* мисији без јасног циља и излазне стратегије, а с обзиром на процењене високе губитке. Због тога се, током целог трајања босанског грађанског рата, у америчкој администрацији континуирано трагало у два правца (*twin track*): 1) ка остваривању стратешких циљева путем преговора са зараћеним странама, пре свега Хрватима и Муслиманима у оквиру тадашњих мировних иницијатива 2) ка инсистирању на раду Хашког трибунала за ратне злочине почињене на простору тада већ бивше Југославије. Нова, Клинтонова администрација уобличавала је своју

.....
са Вореном Цимерманом, *Време*, 27. јун 1994, такође и код: Раји 2003: 7–8.

нову спољнополитичку доктрину „хуманитарних интервенција” управо у босанском сукобу, у први мах безуспешно заговарајући формулу *lift and strike*. Она је садржавала залагање за укидање ембарга на увоз оружја за муслиманску ратну страну и ваздушне војне ударе на српске положаје. Почетком 1994. године, након наставка рата и пропасти читаве серије мировних преговора под покровитељством ЕУ (чему су несобично свој допринос дали и Американци), Клинтон је покренуо нову америчку иницијативу, позивајући се на четири интереса: доказивања НАТО-а као једине веродостојне мировне снаге у Европи; 2) избегавања проширења сукоба; 3) заустављања таласа избеглица; 4) прекидање „опсаде” Сарајева.⁷⁴ Отпочела је и реализација раније (августа 1993. године, на састанку Клинтоновог изасланика редмана са шефом хрватске дипломатије Гранићем) идеје о обустављању рата између Хрвата и Муслимана у Босни, све ради формирања хрватско-бошњачке федерације. У Америчкој амбасади у Бечу 4. марта 1994. године састављени су предлози Устава Федерације и (никада реализовани) предлог о конфедерацији са Хрватском, да би 18. марта био закључен тзв. „Вашингтонски споразум” између Туђмана и Изетбеговића о стварању хрватско-муслиманске конфедерације и њиховог даљег ратног савезништва против Срба. Томе је претходио „Споразум о прекидању непријатељстава” (23. фебруара) између хрватског генерала Роса и муслиманског команданта Делића, закључен под притиском Американаца

⁷⁴ Zoran Podobnik, *Politika SAD prema Republici Hrvatskoj u razdoblju 1991-1995*, magistarski rad, Filozofski fakultet – Sveučilište u Zagrebu, 2005, 47–48.

уз сваковрсне претње – од увођења санкција до препуштања зараћених страна да се саме носе са будућим исходом сукоба. Иако је „Вашингтонски споразум” фактички заживео тек потписивањем новог споразума о његовој примени (22. јула 1995), овим уплитањем САД су „сачувале” међународни субјективитет БиХ и спречиле њену поделу по националном кључу. САД су, такође, створиле војне и политичке услове да се дојучерашњи супарници а сада савезници у сукобу са Србима наоружају и, уз ваздушну и логистичку подршку америчке авијације, усмере пут промене односа снага на терену.

Сва кључна давања у 1995, завршној години рата, прошла су под сенком америчког утицаја. Након Туђмановог отказивања мандата УНПРОФОР-у, а пристајања на план 3-4 у Крајини, америчке дипломате Холбрук и Галбрајт су га убедиле да промени мишљење. Са друге стране, потпредседник САД Ал Гор је у Копенхагену дао пуну подршку Туђману за „успостављање суверенитета на целој територији авнојевске Хрватске”. Када је, уз америчко посредовање да се СРЈ не укључи у нови ратни сукоб око РСК, Туђман добио дискретни миг да отпочне војно-полицијску офанзиву против Крајине у две етапе – у мају 1995. у западној Славонији („Бљесак”) и у августу за општи напад („Олуја”) – и то се одиграло уз директно и индиректно учешће САД. Авијација НАТО-а је бомбардовала српске положаје у Крајини, док је једна, формално приватна фирма у власништву пензионисаних високих официра америчке војске, вршила обуку хрватске војске за операцију „Олуја” и директно утицала на план и ток опсежне војне операције уништења

РСК. Слична ситуација се поновила непуних месец дана касније. Тада је, након другог сумњивог масакра на пијаци Маркале у Сарајеву од тајанствене минобацачке гранате за коју је оптужена српска страна, започела највећа војна операција у дотадашњој историји НАТО-а – „Умерена сила” са 3400 борбених летова изведених против војске Републике Српске. Хрватско-муслиманска офанзива у септембру месецу представљала је само пешадијску компоненту ове операције. Она је успела да преокрене војни однос снага на терену. Када су Американци закључили да је он довољан за присиљавање зараћених страна да седну за мировни сто који их је чекао у САД – уследили су новембарски преговори у Дејтону, крају рата и размештање НАТО трупа као мировних снага на простору оба ентитета, БиХ Федерације и Републике Српске. Три године доцније, читав процес настанка и интензивирања кризе, преко међународног посредовања и интернационализације па све до хуманитарне интервенције у виду 78-дневног НАТО бомбардовања Србије поновиће се на Косову и Метохији. Јужна покрајина Републике Србије ће, након окупације овог простора од стране НАТО-а под формалним (и накнадно прибављеним) покровитељством УН бити претворена у међународни протекторат у коме ће главну реч водити Сједињене Државе.

Уместо закључка

Кратак преглед кључних америчких ставова, изјава и потеза не оставља сумње да су САД у целој кризи

која се завршила распадом Југославије континуирано деловале на остваривању сопствених стратешких циљева и то различитим тактикама и у различитим околностима, директно или преко других актера. Њихово поступање било је одмерено пре свега у односу на шири контекст краја „Хладног рата” и ишчекивање исхода кризе Совјетског Савеза. Након тога САД су се, директно и отворено (премда водећи рачуна да остваре своје циљеве у региону са што мање сопствене штете и, најчешће, о туђем трошку) умешале у кризу. Ескалација кризе и њени исходи сасвим су погодвали за остварење циљева постхладноратовске хегемоније САД на простору бивше Југославије. Кроз преузимање кризног менаџмента и уобличавање доктрине тзв. „хуманитарних интервенција” САД су, у измењеном односу светских снага, доследно оствариле своје стратешке циљеве водећи рачуна о традиционалном значају Балкана у оквиру југоисточног дела европско-медитеранског Римланда. Искористивши интересе других спољних играча регионалног домета, САД су, постепено, од њих преузеле стратешку иницијативу, делом задовољиле а делом обуздале њихове апетите и, тако, задржале за себе непорециву улогу хегемона која им је омогућавала даљу реализацију геостратешких планова: спречавање уласка новонасталих држава у интересне сфере других међународних актера и њихову политичку радикализацију (зато је подржаван концепт „мултикултурне” БиХ). САД су, поред тога, кроз овладавање постјугословенским простором успешно реализовале план свог геополитичког ширења на исток и, у оквиру тога, стратешку сарадњу

са стварно или потенцијално савезничким делом муслиманског света.

Распад и дуготрајни рат на простору бивше Југославије омогућио је САД постигнуће ширих стратешких интереса и на простору западне, савезничке Европе: 1) кроз онемогућавање процеса прерастања ЕУ у „тврђаву Европу” са моћном, интегрисаном привредом и монетом које би угрозиле супрематију САД у глобалној економији, све кроз задржавање америчког присуства и преовлађујућег утицаја на „Старом континенту” 2) кроз показивање неспособности ЕУ да се самостално носе са решавањем проблема у кризним процесима без учешћа, односно лидерства САД 3) кроз противљење настанку независне, јединствене „Европске спољне и безбедносне политике” предвиђене „Уговором у Мастрихту” која је подразумевала и изградњу заједничких војних снага које би присуство трупа САД и самог НАТО-а у постхладноратовском амбијенту постепено учиниле излишним. Крвави, дуготрајни конфликт у европском јужном дворишту пружио је идеалан алиби за задржавање трупа САД на њеном простору, односно, кроз пребацивање војних контингента на нова трусна, ратом захваћена подручја. Распад Југославије је дао НАТО пакту нови разлог постојања који ће бити доктринарно уобличен 1999. године, током агресије на СРЈ поводом косовске кризе.⁷⁵

Распад Југославије, дакле, дао је шансу САД да практично реafirмишу своју улогу хегемона на

⁷⁵ О овим стратешким интересима говори и Дејвид Гибс у: David Gibbs, *First do no Harm, Humanitarian Intervention and destruction of Yugoslavia*, Vanderbilt University Press, Nashville 2009, 25–30.

„Старом континенту” у постхладноратовској епохи и тако оствари све своје циљеве предвиђене ширим геостратешким плановима. Уосталом, доктринарно уобличавање онога што се на простору бивше Југославије непосредно реализовало од 1992. године обележавањем је у „Водичу за планирање одбране”, званичном документу сачињеном под руководством Пола Волфовица, тадашњег заменика секретара одбране, и то јасно и недвосмислено: „Наш први циљ је да предупредимо појављивање нових ривала било на територији бившег Совјетског Савеза или негде другде (...) Ово је преовлађујуће становиште које стоји унутар нове регионалне одбрамбене стратегије (...) Постоје три додатна аспекта овог циља: Прво, САД морају показати лидерство неопходно да успостави и заштити нови поредак који се држи становишта о убеђивању потенцијалних такмаца да не треба да претендују на већу улогу или теже за агресивнијом ставом при заштити својих легитимних интереса. Друго, у неодбрамбеним сферама, морамо водити довољно рачуна да обесхрабимо настојања да интереси развијених индустријских нација угрозе наше лидерство или траже премећање постојећег политичког и економског поретка. Коначно, морамо задржати механизме да одвратимо потенцијалне такмаце ако покажу аспирације за већом регионалном и глобалном улогом.”⁷⁶ У процесу реализације ових циљева федерална Југославија, чије је постојање изгубило дотадашњи геополитички значај, нашла се као готово идеално средство.

.....
⁷⁶ US Department of Defense, *Defence Planning Guidance*, FY1992-1999, February 23, 1992.

СРБИЈА ИЗМЕЂУ ЕУ И ЕВРОАЗИЈСКЕ УНИЈЕ

Савремени геополитички положај Србије и српских земаља у другој деценији 21. века директна је последица великог геостратешког прекомпоновања током задње деценије двадесетог века. Он се, пре свега очитовао у „разбираспаду”⁷⁷ Југославије и осамостаљивању њених федералних јединица које су, убрзо потом, стављене под контролу стратешким ширењем атлантистичке, Западне алијансе на подручје готово целог Балканског полуострва. Једним делом неутрална, међублоковска зона, бивши југословенски простор постао је тако полигон постмодерне, неоколонијалне доминације – главни геополитички добитак атлантиста стечен као последица њиховог значајног спољнополитичког и војно-безбедносног ангажмана у постхладноратовском периоду. Степен и видови контроле коју САД и њен млађи партнер ЕУ врше на Балкану су различити – од директног војног присуства, преко вертикалног уплива на постојеће војне, безбедносне,

.....
⁷⁷ Кованица српског геополитичара Милоша Кнежевића коју често користи у својим књигама, попут: *Како помоћи Европи* (1993), *Србија и Европа* (1996), *Балканска историја* (1996), *Крстарења демократија* (1999), *Европа иза лимеса* (2001), *Моћ Зайада* (2005) и другим, као и у бројним стручним радовима.

финансијске, медијске и нво структуре, све до употребе класичног, вестфалског дипломатско-политичког утицаја на домаће представнике власти.

Током претходног геостратешког прекомпоновања озбиљно је страдао српски етнички простор који је у геополитичком погледу у доброј мери осакаћен. Предела на којима су Срби вековима представљали снажни етнички супстрат систематски су очишћени од њих, а Срби потиснути са запада и југа – од мора и косовско-метохијске равнице – губећи просторе дела динарског масива, Крајине, Славоније, долине Неретве и дела источне Херцеговине те средње Босне – са тенденцијом даљег „сабијања” ка „језгру” њихове нововековне државе настале на простору Шумадије и Поморавља.⁷⁸ Одвајањем Црне Горе и отимањем Косова и Метохије, српски се простори покушавају трајно удаљити од партиципације ка морима – и Јадранског и Егејског (од Косова, долином Вардара према Солуну) и претворити у својеврсни „геополитички гето” на централном простору Балканског полуострва. „Запад жели да Србију пацификује, сведе на ниво моћи који је нижи од албанског и хрватског фактора, да је институционално дестабилизује и регионализује, уведе у НАТО и учини у сваком погледу безбедним и небитном.”⁷⁹ Ослабљеној, окруженој и доведеној у фазу постдржавног животарења, Србији је намењена улога постепене даље унутрашње фрагментације које, ма колико и саме биле безначајне, са

⁷⁸ Детаљније о томе видети у књизи: Степић 2001.

⁷⁹ Миша Ђурковић, „Савремена руска спољна политика и Србија на почетку 21. века”, *Култура полица* бр. 17, Нови Сад 2012, 2.

нестрпљењем ишчекују околне новонастале државице („балканиде“) не би ли је искористиле и додатно се територијално „намириле“.

У геостратешком смислу, Србија и околне земље у којима живе Срби су, из фазе полуокружења (до пријема Румуније и Бугарске 2007, а Хрватске 2013. године у ЕУ, чему је претходило њихово учлањење, укључујући ту и Албанију, у НАТО) током претходне пола деценије готово са свих страна окружене земљама чланицама ЕУ и НАТО пакта, тако да оне данас представљају својеврсну „сиву зону“, која још није у пуној мери интегрисана у евроатлантске структуре. Смањене маневарске способности услед свог положаја те непостојања озбиље алтернатива са којима је могуће успоставити физичко-географски контакт, али пре свега услед неспособности да обузда процесе геополитичког фрагментирања и консолидује свој државни простор, српска политичка класа од почетка века води несувислу спољну политику. Деклараторно војно неутрална, а истовремено усмерена ка „безалтернативним“ евроинтеграцијама, тј. тежњи ка пуноправном чланству у Европској унији, Србија је у својој геополитичкој и спољнополитичкој оријентацији углавном симулирала балансирајућу политику (од 2007. године названу „политика четири стуба“) отворености ка Истоку и Западу. У пракси, Србија се политички везује за ЕУ, то јест – кроз евроатлантске интеграције – за атлантистичку геополитичку опцију која ју је, војним и економско-политичким мерама, довела у раније описан, незавидан положај. Сарадња са два стуба на Истоку (Русијом и Кином) неискоришћена је или крајње скромна, с обзиром на могуће плодотворне потенцијале.

Са друге стране, стратешко запоседање Балканског полуострва крајем 20. века је неумитно довело до драстичног опадања и повлачења утицаја Русије, као наследника некадашњег хладноратовског идеолошког и геополитичког глобалног такмаца Запада, са овог простора. Упркос повратку Русије на међународну позорницу у великом стилу на почетку новог миленијума, „затечено стање” на Балканском полуострву и даље носи печат Запада који сваки други спољни утицај на полуострву доживљава као изазов њиховој надмоћи што смера промени *status quo*-а. Руски утицај на Балкану и Србији, премда у поступном порасту, стога је ограничен, и тренутно далеко нижег нивоа од утицаја САД и ЕУ. „Како је стартна основа била веома ниска, тако и значајан напредак није довољан да би се брзо ‘сустигли’ други геополитички играчи на овом изузетно битном простору.”⁸⁰ Све у свему, руски геополитички утицај на Балкан преко Србије има велики, а неискоришћени потенцијал који би могао да угрози завршетак геополитичког преобликовања и интеграције овог простора у атлантистичком кључу.

Евроазијске интеграције и криза ЕУ

Готово је саморазумљиво да су најаве о престању царинске уније Русије и неколицине бивших совјетских република у наднационални пројекат

.....
⁸⁰ Бранко Радун, „Русија и Балкан преко Београда”, Фонд стратешке културе, 24. 4. 2012, <http://srb.fondsk.ru/news/2012/04/24/russia-i-balkan-preko-beograda.html> retrieved at 12.09. 2013, при-ступљено 16. 5. 2012.

Евроазијске уније као крупни континентални савез у Србији и шире, на простору Балкана, привукле велику пажњу. У јавном мњењу он је препознат и као пројекат стварања новог надржавног пола моћи који ће бити веза између Европе и азијско-пацифичког подручја. Евроазијска унија има „дубоку геополитичку подлогу обједињавања централног простора Евроазије (...) чији циљ није само повезивање бившег совјетског простора већ и повезивање других делова Евроазије преко тог простора”,⁸¹ а који је „алтернатива културној и политичкој моћи Запада.”⁸²

У стручним круговима овај интеграциони пројекат пробудио је велика стратешка очекивања и подстакао на озбиљна промишљања. Бројни експерти у овом пројекту виде алтернативу америчком мондијализму који се формира у Хартланду, срцу копна, а који ће у догледно време постати способан да га постепено истисне и са ободних подручја (Римланда) Старог света стварањем осовинских континенталних савезништава.⁸³ Пројекат Евроазијске уније сагледава

.....
⁸¹ Ален Хорват, „Геополитика Евроазијске уније или од црне рупе до везе међу световима”, *Advance*, преузето са <http://www.standard.rs/alen-horvat-geopolitika-evroazijske-unije-ili-od-crnerupe-do-veze-medju-svetovima.html>, приступљено 11. 9. 2013.

⁸² Видети: Станислав Томић, *Евроазијска унија као алтернатива културној и политичкој моћи запада*, <http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/evroazijska-unija-kao-otpor-kulturnoj-i-politickoj-hegemoniji-zapada.html>, приступљено 12. 9. 2013, која је под великим утицајем идеја Николаја Данилевског.

⁸³ Видети: Миломир Степић, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа”, *Зборник Русија и Балкан* (ур. Зоран Милошевић), Институт за политичке студије, Београд 2008, 40–41.

се као почетак сабирања унутар неосвојиве телурократске тврђаве (с обзиром на то да на њега, као простор у дубини континента, најудаљенијем од светских мора, поморске силе имају најмањи утицај), својеврсног „географског стожера историје”. Ово сабирање се фазно одвија истовремено са руским спољнополитичким усмерењима ка стварању континенталних савезништва на ободу евроазијског копна. У првој фази Русија тежи да релативизује позицију „атлантизоване Европе, тј. ЕУ успостављањем обостране корисне везе; у другој фази, жели да помаже еманципацију Европе/ЕУ од САД и њено прерастање у посебни пол моћи у мултиполарном свету; у трећој фази „везивање Европе/ЕУ („Европског великог простора”) за Русију на партнерским економским и геополитичким основама. Четврта фаза: Европа/ЕУ у руској интересној сфери и потенцијално формирање Еврорусије као геоекономско-геополитичког-геостратегијског савеза.”⁸⁴

У том светлу се анализирају руски геоенергетски планови, тј. гасна мрежа постојећих и планираних цевовода која постепено ствара предуслове за геополитичку преоријентацију ЕУ ка руским ресурсним потенцијалима. „Терминологијом Карла Шмита речено, на „енергетски трозубац” руског телурократског Бехемота усмерен према америчком таласократском Левијатану у Европи.”⁸⁵ То је подстакало атлантисте на изградњу алтернативне мреже цевовода (Баку–

⁸⁴ Миломир Степић, „Могућност симбиозе српских и руских геополитичких интереса на Балкану”, *Национални интерес* бр. 1-2/2009, год. V, vol. 5, Институт за политичке студије, Београд 2009, 63–64.

⁸⁵ Исто: 66.

Чејхан, Набуко), као и на стварању превентивне геополитичке завесе, својеврсне репризе „buffer zone-a” од Балтика до Црног мора (попут оне из међуратног раздобља) која служи раздвајању и ометању односа између Русије и Немачке као кључне, централне чланице ЕУ.

Перспектива настанка Евроазијске уније 2015. године сагледавана у светлу реалних спољнополитичких и геоенергетских стратегија, додатно је појачавана изјавама, попут оне Игора Панарина, како би Београд могао постати „четврти главни град Евроазијске уније.”⁸⁶ Темпо интеграција постсовјетског процеса, дакако, одвија се знатно спорије и још увек је суочен са значајним дилемама и препрекама: без приступања Узбекистана у Централној Азији и, више од свих, Украјине, геоекономско и геополитичко обједињавање постсовјетског простора збиља је недовршено.⁸⁷ Без ове две државе се не може озбиљно приступити ни ширим геополитичким интеграцијама изван руског „ближег суседства”, нити стварању стратешких савезништава са мултиполарним центрима моћи у Старом свету посматраним у перспективи „великих простора” / панобласти.

.....
⁸⁶ Видети: Игор Панарин: Желим да Београд већ 2016. године постане четврти главни град Евроазијске уније, <http://www.nspm.rs/hronika/igor-panarin-zelim-da-vec-2016-godine-beograd-postane-cetvrti-glavni-grad-evroazijske-unije.html>, приступљено 13. 9. 2013.

⁸⁷ Више о томе код: Anton Barbashin, Hanna Thoburn, *The Kremlin Colapsing Euroasian Sandcastle*, The National Interest, 12. 9. 2013, <http://nationalinterest.org/commentary/the-kremlins-colapsing-eurasian-sandcastle-9042>, у тексту који, према врви од злонамерности, указује на неке непобитне чињенице.

Са друге стране, светска економска криза до најширих размера је радикализовала унутрашње противуречности ЕУ које су ишле руку под руку са њеним „замором од проширења”. Иза дубоких економских проблема ЕУ јасно одсликава две прилично различите геополитичке концепције од којих је Унија саздана, а које су, кроз историјски развој ове супранационалне творевине, биле у једном амбивалентном односу – у истовременом ривалству и савезу. Једну чини, након светских удеса опорављена, средњоевропска геополитичка осовина „телурократске” Немачке и њених историјских савезника, а другу силе атлантистичке „таласократије” англосаксонског типа која је створила и, у хладноратовском и постхладноратовском амбијенту, претежно доминирала настанком и развојем ЕУ још од времена ЕЕЗ. Остале земље, од оне најважније – Француске, преко земаља Скандинавије, Медитерана или, пак, оне некадашњег источног лагера, осцилирају у свом претежнијем приклањању једној од ове две опције.⁸⁸

Константна тежња атлантистичке опције, још од времена њеног овладавања западним делом европског континента, није непознаница: њу сликовито сажима максима „држати САД у, Немачку под, а Русију ван”. У условима ескалације системске кризе капитализма неолибералног, „атлантистичког” типа, она је попримила радикалну верзију – у постепено претварање ЕУ у „замку за Немачку” који ће је, докле год трају драматични размери кризе, „потопати”

⁸⁸ О томе детаљније код: Александар Гајић, „Геополитика кризе ЕУ”, Зборник *Криза ЕУ*, Институт за европске студије, Београд 2013.

и исцрпљивати у економском и финансијском „запушавању” бројних рупа које су „атлантисти”, као конструкциону грешку и плански пројект, „уградили” пре свега у меки трбух економски слабијих замаља чланица „савезничке” ЕУ. Док се на Немачку врши притисак пребацивања сношења терета дугова и функционисања институционално конфузног поретка, добијено време се на другим странама покушава искористити за стратешке, геополитичке добитке на простору евроазијског *shatterbelt*-а. Здружени притисак унутар и изван ЕУ на Немачку по питању емитовања „еврообвезница” управо то има за своју позадину. Из истог разлога свесно се урушава важан део другог стуба Мастрихта (заједничка спољна и безбедносна политика), односно наставља опструирање стварање заједничких, европских безбедносних снага. Радикалне размере ових делатности посебно су очите у одвајању Француске од Немачке осовине, која у децембру 2010. године склапа билатерални војни споразум са Британцима (који отворено у тексту уговора искључује Немачку) као претекст за учешће Француске у неоколонијалној политици атлантизма у Африци и „великом Блиском истоку”. На основу овог споразума Француска добија геополитичке и геоекономске „акционарске деонице” у новим интересним сферама, што је потпуно у складу са давнашњим заговарањима Збигњева Бжежинског.⁸⁹

Немачка са друге стране, не само да покушава да избегне сопствено „потапање”, већ да кризу ЕУ, сада

⁸⁹ Мисли се на његово заговарање давања интересних сфера верним савезницима изнетим у: Збигњев Бжежински, *Велика шаховска шабла*, ЦИД, Подгорица 2001.

већ као изразито премоћна држава унутар ње, искористи за јачање својих позиција. Она то чини било самосталним „чврстим деловањем”, било форсирањем у правцу стварања стратешких савезништава унутар и изван ЕУ. Исход „Бриселског самита” 9. децембра 2011. године када је Меркелова успела да наметне „континенталној” Европи немачко виђење увођења дисциплине у монетарно-економској сфери чије је усвајање својим „ветом” спречила Британија,⁹⁰ прва је, мада тек делимична и привремена победа немачке концепције унутар ЕУ. Из својих разлога, немачку позицију, чак уз нуђење новчане помоћи еврозони, подржавају Русија и Кина, прва из безбедносно-геострашких и геоекономских разлога, а друга из претежно економских.⁹¹ Упркос значајним променама у току наредне (2012–2013) две године (замена „истрошеног” Саркозија још атланстичкијим Оландом) и повременим маневрима атлантиста да подгревањем антинемачких осећања (нарочито у медитеранском делу ЕУ) барем делом преузму иницијативу и промене дубоко нарушени унутрашњи однос снага, ништа се суштински није променило. Немачка, носилац средњоевропског концепта, издржала је све ударе и ескивирала сва

.....
⁹⁰ Уместо да буде усвојен консензусом, сада тексту о мерама спасавања еврозоне и евроекономије предстоји процес међувладиних преговора и компликоване ратификације у свакој чланици Уније понаособ, што у појединим државама изискује и референдумско изјашњавање грађана. Више о томе код: Мирослав Стојановић, „Ризик превелике моћи”, *Печаш*, бр. 196, 16. 12. 2011, 24–26.

⁹¹ Кина, као гигантском произвођачу-извознику, погодује опстанак јединственог стабилног тржишта велике куповне моћи као што је ЕУ.

подметања атлантиста, како би тихо, унутар еврозоне и нарочито на истоку од ње, створила са својим историјским савезницима сопствену интересну сферу.

Србија у савременом „геополитичком процепу”

Сви главни историјски геополитички утицаји и правци њиховог деловања на простору „балканске кључаонице” (или чвора) у чијем су средишту Србија и српски народ, и данас су присутни и јасно уочљиви. Испрва издробљена и потиснута у својеврсни „геополитички гето” те окружена здруженим деловањем атлантиста и „мителевропљана”, српске се земље постепено претварају у простор њихове међусобне размирице, услед све већег супротстављања њихових интереса. Евроазијски континенталисти, одбачени крајем прошлог века од Балкана дубоко у Хартланд, покушавају да се поступно и што мање приметно врате и упливишу на ове просторе; у томе их омета „санитарни кордон” НАТО чланица „Нове Европе”, чији је примарни циљ да омете директне контакте са Средњом Европом, а тек посредно и везе са „неинтегрисаним делом Балкана”.

Однос ова три главна фактора условљава ситуацију која одржава Србију у својеврсном „геополитичком процепу” – простору за поткусуривање на којем се одвија њихово међусобно надигравање. Англоамерички атлантисти своју стратегију заснивају на свом присуству на терену те сталним поигравањем са нестабилношћу овог простора: њиме се задају и додатни периферни проблеми кризом већ ионако

дестабилизованој ЕУ. Другим делом, они своје интересе базирају на потпомагању геополитичке пројекције посткемалистичке Турске. „Стратешка дубина” која се дозвољава ширењу њихове интересне сфере пре свега је усмерена ка препречавању средњоевропског утицаја и његовом спуштању дунавско-црноморским коридорима, а кроз културну, економску, а на крају и политичку „реконквисту” пројектовану до границе токова Саве и Дунава. Она се поступно реализује кроз здружено финансирање осиромашених и ослабљених државица – „балканида” од стране Турске и других блискоисточних, арапских атлантских савезника, све са циљем потоњег пресудног утицања на стабилност и проходност на овим просторима који би били условљавани пуноправим чланством Турске у ЕУ. Тиме би се, неповратно и из темеља, променила природа саме Уније.

Немачка, са друге стране, покушава да пацификује Унијино „југоисточно заграничје”, отклони практичне разлоге за непосредно присуство атлантиста (који на „контролисануј нестабилности” стварају себи претпоставке да продуже боравак на терену и тако увуку у регион савезнице који ће финансијски преузети одржавање *status quo*-а, а стратешки преузети део намењених позиција) и деблокира виталне транспортне коридоре према блискоисточном делу Римланда, без интеграције овог ровитог простора у „уздрману Унију”. Свесна да је простор Балкана у „геополитичком процепу” и својеврсна замка која не само да може додатно дестабилизувати Унију већ и отворити мала врата да једна регионална сила као што је Турска у њу уђе као експонент антлантиста.

Србија, дакле, и то узалудно, геополитички тавори у предворју ЕУ. Њена статичност унутар наметнутог „геополитичког процепа” уводи је кроз слабљење и фрагментацију пут самоуништавајућег утапања. У случају надјачавања атлантистичке опције унутар ЕУ, Србији, додатно фрагментираној, у државном смислу разваљеној и „регионално реструктурираној”, следује, након дугог таворења, утапање у такву Унију. За њих би она сама била не само још један мали додатни тег око врата за дуготрајну пацификацију Немачке, већ и калдрма за улазак анадолских и блискоисточних маса преко Балкана у централне просторе Европе. У таквој ЕУ, услед демографских и миграцијских процеса, од Србије би, након неколицине деценија, мало шта остало. „Реализација овог сценарија би у геостратегијском смислу зацементирала српску припадност проамеричкој тампон зони од Балтичког мора на северу, до Црноморског, Јадранског и Егејског басена на југу (Рамсфелдова ’Нова Европа’) која и сада постоји, а чија би баражна функција према осовини „Берлин–Москва” била још непосреднија.”⁹²

У случају успешног „преузимања” Уније од стране Немачке и њеног самосталнијег деловања мимо атлантистичке опције – Србија би, до даљњег, била остављена пред њеним капијама. Европској унији под „средњоевропљанима” нужно би било само да контролошу комуникационе правце и гасе кризне ескалације: интеграција Србије у такву ЕУ је само последња преостала опција. У ситуацији, дакле, да се од стране атлантизма охрабрена Турска настави инфилтрирати

⁹² Степић 2010: 39.

у средишту Балкана, средњоевропској ЕУ остајала би два изнуђена потеза: или да Србију геополитички „прогута” у целости, или да је подели на два дела, између интересних сфера германизоване Европе и реисламизоване „неоосманске Турске”, при чему контрола комуникационих коридора за Средњу Европу има приоритет.

Само надјачавање континенталног утицаја из Хартланда може да допринесе избегавање ових, а реализацију по Србију повољнијих сценарија. Културолошке, идејне и економско-политичке предности источних у односу на западне интеграције Србије у 21. веку – свакоме ко озбиљно промишља и упоређује предности и недостатке једних и других – не би требало да буду упитне. Међутим, проблематична је њихова геостратешка реализација услед потешкоћа које пружа затечено стање. Ако се ове тешкоће превазиђу, по Србију повољнији развојни сценарији постаће вероватнији. У том случају Србија и српске земље могу да постану оаза, „острво” континенталистима за прескакање балтичко-црноморског санитарног кордона⁹³ (и његовог нуклеарног штита) који их стратешки обесмишљава. У следећој фази оне би могле да буду претворене у мостобран за стратешко повезивање и сарадњу са Средњом Европом, те да воде ка међусобној подели сфера што неумитно изискују

.....
⁹³ О актуелним пројектима ширења и учвршћења источноевропског санитарног кордона под покровитељством атлантиста у ЕУ и САД, а у оквиру „Источног партнерства” видети: Петар Искендеров, „Куда иде Украјина?”, *Фонд сјрајтешке културе*, <http://www.standard.rs/kuda-ide-ukrajina-1-ili-petar-iskenderov-kao-da-pocinje-treci-svetski-rat.html>, приступљено 17. 9. 2013.

„демонтажу” атлантистичке моћи на балканском чворишту/прегради. Стварање енергетских коридора који преко Балкана воде ка Средњој Европи тек је први (и свакако недовољни) корак повратка евроазијске Русије што може да промени овдашњи однос снага. Међутим, потенцијално геополитичко ускакање евроазијске Русије је још увек на „дугачком штапу”: оно постаје реално тек када се и ако се доврши континенталистичка реинтеграција постовјетског простора и то претежној мери. Другим речима, све док Русија и Украјина (цела или бар једна половина) поново не буду део јединственог политичког система, федералног или супранационалног, свеједно, „стратешки повратак” на Балкан није у пуном смислу остварив. У међувремену, Русија покушава да задржи и донекле повећа своје „геостратешко” учешће (енергетско, економско, културно и тек донекле, безбедносно) на централном Балкану и то без већих конфронтација са атлантистима. При томе Русија користи своја три главна стуба утицаја: положај у међународној заједници (место сталне чланице СБ УН); историјску, културну и политичку повезаност са православним народима на Балкану; и растући привредни значај Русије за државе са овог подручја. Њени приоритети према Србији и Балкану су, дакле, непромењени, али са жељом да се квантитативно интензивирају: 1) енергетска политика 2) „политика идентитета” 3) безбедносна политика (коју омогућавају билатерални и мултилатерални аранжмани).⁹⁴ Реализација ових

.....
⁹⁴ Полина Соколова, Зборник радова *Русија и Зайагни Балкан*, скрипта, Сарајево 2010, 27.

политика, тек у случају реинтеграције Хартланда у оквиру пројекта Евроазијске уније, отвара простор за свеобухватно „улажење” на простор балканског дела Римланда и тамошњу стратешку промену односа снага.

Тога су архитекте атлантистичког тзв. „Западног Балкана” и те како свесне. Због тога се може претпоставити да ће, уколико пројекат Евроазијске уније крене да се одвија у успешном правцу, појачати напоре да се Србија и српске земље додатно фрагментирају и у пуној мери интегришу у атлантистички геополитички појас и тако затворе овај потенцијално опасни „геополитички процеп” за сада смештену у залеђу њиховог простора за стратешко наступање. Отворено је само питање: шта и колико Србија може у међувремену – до наступања нове интензивираније фазе стратешког надигравања на овим просторима – да уради, те да очува и заштити себе и своје виталне позиције?

ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКО-РУСКИХ ОДНОСА У КОНТЕКСТУ САВРЕМЕНЕ СВЕТСКЕ КРИЗЕ

Културно-историјски темељи српско-руских односа добро су знани: заједничко порекло и сродни језици са кореном у старословенском језику; идентична традиција источно-византијског православља што је, и поред територијалне одвојености два словенска народа, одржавала духовну и културно-колективну, идентитетску блискост; културна сарадња и изразито историјско савезништво.

Ван сваке сумње је да је империјална Русија у свом ширењу утицаја према Средоземљу, то јест простори-ма којима је владало Османско царство, у односима према Србима и другим балканским Словенима била руковођена сопственим стратешким интересима помешаним са идеолошким и верским светоназорима те осећањима. У оквиру њих она је, сасвим природно, сагледавала проблематику ондашњег „Источног питања” – решавања судбине простора Османског царства око кога су се јагмиле све тадашње велике европске силе.⁹⁵ При томе је важно истаћи да су се руски

.....
⁹⁵ Василиј Поповић, *Источно питање: Историјски прејед борбе око ојстџанка Османлијске царевине у Левантију и на Бал-*

реал-политички интереси у највећој мери подударали са национал-ослободилачким тежњама балканских хришћана, сигурно неупоредиво више него интереси других великих сила на овом простору.⁹⁶

Српско-руски односи, гледано у димензијама овог политичког савезништва, представљају, у највећој мери, позитиван пол руске „источне политике”. У њима је Русија, гледајући своје интересе и динамику у ондашњим односима моћи, у различитим фазама током целог 19. века одиграла веома битну улогу и стварању, јачању и ширењу модерне српске државе. У процесу који је почео још у 18. веку, Срби су се наметнули као етничка група на Балкану којој је Русија, укупно гледајући, давала приоритет у оквиру решавања „Источног питања”, иако је за само контролисање пловидбе стратешки важним црноморским теснацима ту улогу, из геополитичких разлога, трајно требало да имају, пре свих – Бугари.⁹⁷ Историјске прилике

.....
кану, Геца Кон, Београд 1928.

⁹⁶ Видети: Adam Ulam, „Nationalism, Panslavism, Communism”, *Russian Foreign Policy* (ed. Ivo Lederer), Yale University Press, Yale 1964, 39–69.

⁹⁷ Довољно је нпр. само погледати ставове бугарских политичара и историографа и тамо затећи готово једногласне јадиковке о томе како су, упркос њиховом „већем геополитичком значају”, „браћа Руси” готово увек фаворизовали Србе у односу на Бугаре, а (по њима) често и на сопствену штету. Такви ставови су пуни претеривања услед егзалтације националног сентимента, али су свакако корисни да се сучеле са ставовима српске политичке елите која истрајно (а неоправдано) оптужује руску балканску политику за бугарофилију. Чини нам се да су ови ставови о „србофилији” у највећој мери основани само када се тичу руског утицаја на црквено-школска питања крајем 19. века, као што је, рецимо, било давање султановог берата скопској

сведоче да утицаји других великих сила никада не би допринели стварању самосталне српске државе, већ би једно подаништво само заменили другим. Са друге стране, Руси нису створили модерну српску државу (као што су то учинили Бугарима и Румунима, а у сарадњи са Британијом и Француском – и Грцима), али су одиграли значајну улогу у помоћи да је Срби само створе.

Историјско савезништво Србије и Русије

Још у периоду пре давања подршке обнављању српске државе почетком 19. века, Русија је имала претходну, изузетно значајну културну улогу на Балкану. Од времена Петра Великог, а нарочито након Свиштовског мира па све до подизања српских устанака, руски црквено-културни утицај био је пресудан за очување српског идентитета изложеног фанариотском деловању, посебно у времену након укидања Пећке патријаршије.

Историја српско-руских односа у 19. и 20. веку изразито је пријатељска и савезничка. Истина, у њој је било и успона и падова – што због спољних околности, што због грешака и заблуда обеју страна. Русија је у другој фази устанка свесрдно подржала Карађорђеву Србију, али је 1809. године несмотрено охрабрила офанзиву српских устаника на три фронта истовремено (и то на српско инсистирање, а без координације

.....
епархији и потоњи избор просрпски оријентисаног митрополита Фирмилијана, чиме је Русија недвосмислено поспешила јачање српског утицаја на простору Македоније.

са руском војском у Влашкој),⁹⁸ што се завршило катастрофом на Чегру. Но, 1810. и 1811. године Руси су директно допринели значајним српским војним успесима. Остављање Србије на цедилу миром са Турском у Букурешту 1812. године било је узроковано вишом силом (Наполеонова инвазија на Русију). Руска политика препуштања устаника турској освети исправљена је одмах по променама околности на међународној сцени, са падом Наполеона и стварањем тзв. „Свете Алијансе”. Не само да су уступци Марашли-паше дати Милошу Обреновићу били резултат деловања и руске дипломатије, већ је и потоњи темељ српске државности био ударен на бази руских војних победа над Турском у рату 1829. године. Српска национал-ослободилачка политика половином 19. века (нарочито она кнеза Михаила) била је потпомогнута од стране Русије, мада неретко и обуздавана да не би, у по Русију неповољном тренутку, постала повод за отварање сукоба између великих сила.⁹⁹ Последице неуспеха Србије у рату са Турском 1876. године биле су спречене прво руским инсистирањем на примирју, а потом ултиматумом и објавом рата Турској. Исходом руско-турског сукоба Србија од готово поражене стране постала је не само победник, већ је и стекла статус међународно признате државе, додуше са недовољним проширењем и у неповољном положају. Но, узроци томе више

.....
⁹⁸ Више код: Радош Љушић, *Вожд Карађорђе – друџа књиџа*, НИП „Војска” – НИП „Дечије Новине”, Београд – Горњи Милановац 1995, 10–16.

⁹⁹ Više o tome kod Василиј Поповић, *Источно питање: Историјски преглед борбе око ојштанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Геца Кон, Београд 1928

су лежали у једнодушном противљењу европских сила Русији, него у самом руском ставу.¹⁰⁰

Русија је, након династичке промене у Србији на почетку 20. века, одиграла кључну улогу обуздавања Србије од исхитрене конфронтације у „анексионој кризи” (1908), само одгађајући војни сукоб кога је прижељкивао Беч. Неколико година касније, руска улога у споразумевању несложних балканских хришћанских држава у правцу стварања савеза за ослободилачки рат и протеривање вековног османског завојевача била је пресудна. Иза турског пораза 1912. године у Балканском рату стајала је руска дипломатија, а иза каснијег међубалканског братоубилачког отимања о делове ослобођених територија услед различитог тумачења одредби међусобних споразума – стајале су националне сујете балканских народа потпириване управо од оних великих сила који су уз њихову помоћ тежиле да пониште руске спољнополитичке учинке.

Најсветлији пример руско-српског савезништва представља 1914. година. Тада је Русија, са циљем заштите и својих и српских интереса којима је претило да буду прегажени од стране Централних сила, неприпремљена ушла у Први светски рат. У њему је, потом, Русија претрпела огромне људске губитке и пропаст свог царства. У међуратном периоду, Краљевина Југославија је, управо из солидарних разлога, била најсрдачније уточиште беле емиграције из Совјетског Савеза и, истовремено, најтврђи поборник анти-бољшевичке политике међу државама источног дела Европе. Ова тврдокорна политика је, међутим, делом

¹⁰⁰ Потемкин 1949: 34–36, 49–52.

уназадила међусобне односе српског народа и Русије под бољшевицима. Таква спољна политика је покушала да, са српске стране прекасно, обнови односе са Русијом и надомести пропуштено тек уочи Другог светског рата и напада наци-фашиста на Краљевину Југославију. Ипак, управо напад на Југославију померио је Хитлеров план почетка операције Барбароса за шест недеља. Ово „добијање времена” се, нешто касније, током трајања битке за Москву, показало веома значајним за преокрет у рату на Источном фронту.

Коначни исход рата довео је до победе просовјетских партизанских герилаца. Они су преузели власт над Југославијом комбинујући англоамеричку и совјетску помоћ (која је, у задњим фазама рата, у виду дивизија Црвене Армије протутњала кроз Србију) и тако убрзали тријумф комунистичке опције на штету њених алтернатива. Но, идила „идеолошке и словенске” сабраће била је кратка. Она се завршила већ 1948. године директним сукобом на релацији Београд–Москва. Након тога је друга, „Титова Југославија” као номинално несврстана социјалистичка држава, почела да ужива не само симпатије већ и индиректну тајну и јавну подршку Запада. То је подразумевало и да она игра комплексну „двоструку игру” на клацкалици хладноратовске међународне политике која је далеко више ишла у прилог противницима СССР-а него њој.

Потоњи слом комунизма и распад обе мултинационалне државе, Совјетског Савеза и Југославије, поставио је и Србе и Русе у сличну ситуацију преиспитивања сопствених позиција у међународном животу, али и својих међусобних односа. У оба случаја, распад федералних држава оставио је значајан

процент Срба и Руса ван територија матичне републике, где су, потом, ескалирали међуетнички сукоби. Међутим, док је Русија – што због величине, што због огромних ресурса и наслеђених механизма из претходне епохе – делом успела да примири центрифугалне силе и постепено поново почне да јача свој утицај на простору некадашње федералне државе, Срби су, са далеко мањим капацитетима, прошли много горе: у ратовима за „југословенско наслеђе” проглашени су за „парије” међународне заједнице. Срби су, комбинацијом политичких и војних средстава, не само сабијени или протерани са својих вековних станишта, већ су и, лукавом заменом теза, оглашени за кривце за распад земље коју су желели очувати, као и све сукобе који су потом уследили. Налазећи се у незавидној ситуацији, Милошевићев режим је покушавао да пошто-пото прибави себи руску спољнополитичку подршку не марећи за ондашњу слабост руске државе и њено избегавање конфронтације са западним силама. Напад НАТО алијансе на СРЈ у пролеће 1999. године, и поред свега, имао је изразито јаку и отрежњујућу улогу на руско јавно мњење и спољнополитичко поимање прилика на Балкану. Зато је уследило дубоко преиспитивање вођења руске политике на Балкану која је до тада, својим спорадичним ангажманима, углавном тежила да се како-тако реafirмише као битан чинилац међународне заједнице, мада то суштински још увек није била.

Поступна обнова руске моћи чинило се да је прошла готово неопажено са петооктобарским променама и сменом Милошевићевог режима. Но, није било

тако: уз руско посредовање извршен је не само миран трансфер власти у Београду, већ су Србији опроштени економски дугови из претходних периода. Такође, Србији је дата, скоро па „на реч”, довољна количина енергената да се прегура критични први период транзиције. Даље јачање Русије на међународној позорници очитовало се са интензивирањем међународне правно-политичке кризе око статуса Косова и Метохије. Тада је Руска Федерација у оквиру система УН одиграла улогу кључног савезника Србије у спречавању међународне легализације „отмице” јужне српске покрајине супротно одредбама међународног права. Упркос интензивним напорима атлантских ментора у корист признавања самопрокламоване независности тзв. Косова – Русија се показала као доследни и непоколебљиви савезник српске спољнополитичке позиције по овом питању, све до данашњих дана.

Актуелне везе и судбинска повезаност Србије и Русије

Културна и политичка блискост српског и руског народа те њихових држава само је један од стубова, онај са темељем у описаној историјској сарадњи, на којима почива актуелна сарадња две словенске и православне државе. Друга два стуба сарадње нису ништа мање битна. То су, као прво, на идентичним, преклапајућим интересима израсли ставови по питању односа у савременој међународној заједници. Они се, пре свега, тичу поштовања међународно-правних регулатива, начела суверености и неповредивости

територијалног интегритета држава. У конкретној вредносној и интересној перспективи, идентичност спољнополитичких ставова огледа се у подршци Руске Федерације Републици Србији у систему УН (пре свега, у Савету безбедности) по питању статуса српске јужне покрајине, Косова и Метохије. Она се, такође, види и у српској уздржаности наспрам ставова унутар ОЕБС-а о питању Јужне Осетије, али и у благонаклоности српског става према руској иницијативи о „Новом уговору о безбедности у Европи”. Другим речима, српска и руска страна на готово истоветан начин посматрају пожељне путеве даљег развоја међународних односа унутар међународног система који се развија у правцу мултиполарности. Као друго, у питању је и стратешка сарадња две земље о изградњи енергетских коридора између Руске Федерације и најразвијенијих земаља чланица ЕУ. Поред тога, трговинске везе и повлашћеност Србије на основу билатералног споразума који је ослобађају плаћања царина приликом увоза читавог низа роба на тржишта у Русији, представљају додатно погодно тле за даље побољшавање постојећих веза и продубљавање сарадње. Све ово су добро познате ствари не само Србији и Русији, већ и свим трећим странама, укључујући и оне које без добронамерности гледају на ове везе и уочавају и њихове потенцијале, али и ограничења и недостатке.¹⁰¹

Међутим, веза Србије и Русије није само културно-историјска и крвно-језичка, већ много дубља и

¹⁰¹ Жарко Петровић, *Руско-српско сјрајшешко љарјшнер-сјво: садржина и домашај*, http://www.isac-fund.org/download/Zarko_Petrovic-Rusko-srpsko_stratesko_partnerstvo-sadrzina_i_domasaj.pdf, приступљено 2. 4. 2012.

вишедимензионалнија од оне која се да уочити унутар описаних некадашњих и садашњих односа. Она није само заснована на верској и етничкој блискости и није тек интересна у реалполитичким димензијама (са идејном спољнополитичком надградњом), нити само потенцијално плодносна у стратешко-економском погледу. Она је духовна, судбински повезана.

Постоји читав низ најдубљих историјских сличности, упоредних, аналогних процеса и веза који се одвијају у српској и руској историји, односно историјском развоју њихових друштава. Због тога многи, а пре свега западни „атлантисти”, православне Србе идентификују и сматрају „малим Русима на Балкану”. Ове сличности не произлазе тек из постојећих културно-историјских веза и облика сарадње, мада их дубински поспешују. Кренимо редом. Оба народа и обе земље су изразито континенталног типа, географски измештене од непосредног додира са топлим морима ка којима су константно биле усмерене њихове развојне тежње. Док Русија заузима централно, доминантно место у срцу („Хартланд”) евроазијске континенталне масе, са запада досежући европски, потконтинентални римокатоличко-протестантски свет, а на југу и југоистоку оријентални свет средњоазијског ислама те далекоисточних цивилизација и њихових традиција, Србија, смештена у централном језгру Балканског полуострва („Србија као балкански Хартланд”),¹⁰² што повезује Средњу Европу и евроазијске степе са Средоземљем и Блиским истоком – у истом односу, али умањеном размеру, стоји према свету Запада (у својој

.....
¹⁰² Видети: Степић 2001: 102–108.

средњоевропској варијанти) и свету ислама на свом доњем боку. Смештени у веома сличан однос према културно-цивилизацијски истим актерима, оба народа и државе баштине традицију телурократског типа централизоване државе и власти од своје цивилизацијске „родитељке” – Источног Римског Царства, Византије, као и исту духовну оријентацију о којој се старају сестринске, помесне православне Цркве.

Читав низ сличности између геополитичког и цивилизацијског положаја, заједничког етно-лингвистичког порекла и истог духовног опредељења – доводио је до фасцинантних аналогичности, па и до подударности у друштвеним процесима, у унутрашњим поделами и сабирањима, у историјским успонима и падовима који су се одвијали у обе земље. Зато су, према основној, грубој али тачној подели, државне творевине оба народа имале шест историјски веома сличних фаза сопственог историјског развоја.

Кијевски период био је први период руске државе када је она настала из својих раносредњовековних, родовско-племенских државоликих творевина и учврстила се у православљу као основи сопственог духовног идентитета. Уследио је период опадања који се претворио у период „татарског ропства”. Трећи период, онај који се тиче ослобађања од завојевачког јарма и почетка сабирања руских земаља, назива се „московским периодом” када је центар државе померен на север. Наредни период, раздобље „петровске Русије” представљао је епоху јачања царства, са покушајима парирања и досезања снаге империјалних сила Запада, али и превазилажења сопствених, наслеђених структуралних недостатака. Пети је био

„совјетски период” (Совјетска Русија), започет, након револуционарног преврата, на социјалистичким идеолошким основама. Након урушавања ове идеологије и распада савезне државе, уследио је шести, актуелни период „постсовјетске Русије”.

Први период српске историје је доба „немањих Србије”. У њему се на темељу претходних, раносредњовековних држава идентитетски (источно православље) и политички ујединила већина српских земаља на Балкану. Након дновековног узлета, са феудалном дезинтеграцијом и косовском погибијом, почиње други „посткосовски период”, који поступно прелази у раздобље „турског ропства”. „Карађорђевићевско-петровићки и обреновићевски период” представља четврто раздобље српске историје. У модерној епохи, Срби, ослобађајући се вековног османлијског јарма, премештају седиште своје државе на север. Они теже да створе друштво европског типа, те превазиђу наслеђену заосталост и институционалну разореност као последицу турске власти на Балкану. Овај период се завршава са „империјалном” Југославијом, која, након револуције (која се није, као у руском случају одиграла током Првог, већ током Другог светског рата), постаје социјалистичка земља. Шести, актуелни период представља епоху након пропасти Југославије као савезне државе и социјалистичке идеологије („постјугословенска”, „постсоцијалистичка” Србија).

И савремене сличности између Србије и Русије, и у појединим дешавањима и ширим процесима, у савезницима, такмацима и непријатељима су јасно уочљиве. Не личи ли Црна Гора, на чијем простору је настала прва српска средњовековна држава, са својим

унутрашњим поделама становништва на декларисане Србе, „српске Црногорце”, „Црногорце који говоре српским језиком, а верници су СПЦ”, „несрпске” Црногорце у неколико подваријанти (од верски и културно неопредељених, до оних који теже Западу или унији са римокатолицима), али и својим положајем на југу и наслоњеношћу на топло море, на Украјину и „малоруско” идентитетско питање? Не изгледа ли „најзападнија српска земља” – Република Српска која у оквиру Босне и Херцеговине „одолева” клештима са севера, запада и југа, и при томе у многим сегментима очуваности друштва и повратка традицији неретко предњачи у односу на матичну државу, на Белорусију? На крају, не подсећају ли Косово и Метохија на југу, са својом угроженошћу брђанским (квази)исламским нарко-картелима што желе да уз помоћ страних утицаја створе „атлантистичку” НАТО државу, на ситуацију на Кавказу и покушај стварања исламистичке „Ичкерије”?

Будући да се историјски развијају из исте духовно-културне матрице, а под углавном сличним спољним упливима – стање ствари и савремени процеси који теку и у „постсовјетској Русији” и „постјугословенској Србији” имају велике сличности. Њихова срж данас лежи управо у постсоцијалистичком идентитетском трагању те покушају друштвене обнове која лута између западних утицаја и преузимања његових рецепата уређења и друштвеног развоја са једне стране те покушаја повратка сопственим веродостојним традицијама са друге стране. Различити исходи, различите оријентације и њихова смењивања зависе пре свега од степена тренутног већинског опредељења, али и од

сопствених потенцијала и резерви (ту лежи и основна разлика између две земље и народа). Из тих разлога се неке појаве и процеси (и позитивни и негативни) пре дешавају у једној него у другој држави.

(Пост)модерни утицаји на континенталистичке Србе и Русе

Из свих наведених разлога Срби и Србија се у духовно-цивилизацијском смислу третирао као изразито традиционалистичка, конзервативна и „недовољно прогресивна” средина чији је базични импулс и идентитет, „немодеран” или „предмодеран”. Међутим, то је само делимично тачно: током модерне епохе, још у временима уочи отпочињања националног ослобођења и стварања самосталне државе, Срби су прихватили и апсорбовали бројне модерне утицаје по чијим су обрасцима стварали своју, уистину, модерну, мада претежно конзервативну државу (слично као што су то чинили и Руси у периоду тзв. „Петровске Русије”). После су се – једнако као и Руси у 20. веку – окренули социјалистичком идеолошком експерименту као алтернативном модернистичком подухвату *par excellence*.¹⁰³ У многим сегментима они су предњачили (гледајући у односу на сродне Русе) у модернистичким „новотаријама” – у лакоћи усвајања домета западног грађанског друштва, у конституционализму, капиталистичком предузетништву итд.

.....
¹⁰³ Пре и изнад свега зато што је покушавао да превлада стање модерности модерним, секуларним средствима зарад остварења утопистичких тежњи, што је и главна одлика модернизма.

Упадљиви спој конзервативног либерализма и егалитаризма присутан при стварању српске државе у модерној епохи нерадо је виђен и критикован и на Истоку и на Западу. Константин Леонтјев, руски религиозни мислилац окренут глорификацији руског самодржавља је у другој половини 19. века са негодовањем примећивао ове српске склоности, тврдећи како Срби „уопште узев, врло лако прелазе, када је реч о животу и најопштијим стварима, из епске једноставности у крајњу простоту савремене либералне грађанштине.”¹⁰⁴ Оваква у задња два века чита неселективна отвореност (која има своје духовне, и социо-историјске узроке) ка западној модерни је створила још дубљи расцеп у социјалној стратификацији међу Србима него у случају Руса и довела до још израженије тзв. „културне псеудоморфозе” односно „псеудоморфозе елита”¹⁰⁵ – до снажног идеолошког позападњачења које са крајњом нетрпељивошћу гледа на сопствено културно наслеђе, на идентитет и колективне интересе, а са презиром се односи ка недовољно позападњаченим, „непросвећеним” припадницима свог народа, као нижим, мање вредним и морално проблематичним. Овај духовно-културолошки феномен има и своје значајне геополитичке последице: усвојивши, кроз сопствено „позападњачење” и интересну перспективу главних геополитичких носилаца Запада, ове отуђене, „компрадорске” елите захваћене културном „псеудоморфозом” (али и зарад очигледне личне

¹⁰⁴ Константин Леонтјев, *Визанџизам и словенство*, Логос ортодокс, Београд 1994, 59.

¹⁰⁵ Видети: Александар Гајић, „Псеудоморфоза елита”, *Национални интерес*, vol. 9, 3/2010, ИПС, Београд 2010, 11–50.

користи служења овим интересима чиме се издижу из „ниске”, „заостале” средине) спремне су да отворено спроводе западне политичке налоге на штету виталних, геополитичких интереса сопственог народа, при томе дубоко убеђене (и лично богато награђене) да раде „исправну ствар” – да је издаја „цивилизацијски спорног колектива” високо морални, храбри чин.

Управо на овим слојевима и духовно-психолошким основама почива утицај атлантиста међу Србима. Иако у огромној већини несклони „догмама” позномодерног неолибералног атлантизма – екстремним видовима еманципаторског индивидуализма, људскоправашкој идеологији пренаглашеног антропоцентризма, слободнотржишном фундаментализму и суровом предузетништву, антиетатизму и стављању материјалног богаћења изнад свих других социјалних циљева (тј. његовим проглашавањем за једину праву меру социјалног успеха) – ова предубеђења доста су се укоренила у интересно везаним, а социјално потпуно отуђеним припадницима „просвећених а покондирених” виших слојева српских атлантизованих западњака.

Јак утицај евроатлантизма на друштвене, политичке и економске елите у савременој Србији није само последица континуираног вишевековног утицаја Запада и његових модерних идеја (у свим њиховим фазама и идеолошким изведбама); он је, пре свега, резултат његовог дугог, систематског, практичног деловања на терену, у готово свим сегментима друштва те значајног степена планског, стратешких усмереног новчаног улагања у ове подухвате. Овај утицај се креће у распону од класичних облика

обавештајног рада – стварања мреже сарадника, агента утицаја, лобистичких група, преко културно-образовне размене (школовања стручних кадрова и њиховог излагања сопственом „идејном кључу“) те довођења сопствених кадрова пореклом са ових простора на важне друштвене позиције, затим преко креирања и издржавања читаве мреже невладиних организација, као и формирања група за притисак те највећег дела медијске структуре и њихових руководећих кадрова. Ту је и неизбежно корумпирање интелигенције и врха чиновничког апарата кроз пружања разних погодности типа пројеката, стручних обука, субвенција итд., као и кооптирање утицајних појединаца и група из света привреде којима спољни политички утицај на процесе транзиционих реформи веома погодује због омогућавања учешћа у приватизационим пљачкама као виду „награде“ за политичку и сваку другу лојалност. Важно је уочити једну правилност: атлантистички идеолошко-доктринарни дискурс, и онај виши, интелектуални, и онај нижи, мас-медијски, често служи као „лепак“ за задовољавање ниских, себичних страсти појединаца и мањих група којима се обећава њихово задовољавање и, штавише, „дигнитет“ за њихово испољавање, а што је у ранијим друштвеним условима било морално осуђивано, па и санкционисано. Острашћено прихватајући овај „идеолошки рам“ као штит за своје „слободно опредељење“ такви појединци и групе, у потрази за задовољењем сопствених страсти – од материјалног добитка до сујетног „дигнитета“ – добровољно хрле у атлантистичко наручје, најчешће и без директног упућивања и координације, тако да спонтано, „самоиницијативно“ чине управо оно што,

тактички или стратешки, атлантистима иде у прилог.

На другој страни стоји стидљиви покушај руских континенталиста да буду присутни на српском простору – пре свега да постигну то да буду третирани као равноправни партнери у српској привредној утакмици, затим да одрже зарад њихових интереса потребан утицај на политички врх Србије везано за неке од важних видова међудржавне политичке сарадње, као и да сачувају, па и да поправе, понешто од присуства у традиционалној културној сарадњи. Све то се своди на нешто израженије присуство Руса у енергетском сектору, у дипломатској сарадњи (укључујући посете државних парламентарних, привредних и експертских делегација), те, тек однедавно, пословање руских банака на српском финансијском тржишту на коме у периоду после 5. октобра 2000. године дуго нису имали никакав приступ. Руски привредни субјекти теже да се повезују на интересним основама дајући добре понуде и перспективе за добит кооперантима, али при томе готово да уопште не успевају да јаче утичу на „преумљење” домаћих пословних слојева. Њихови су главни послови или на Западу или своје овдашње монополе остварују са „западним благословом”, па им ни на крај памети не пада да зарад сарадње са Русима ризикују и замерају се западним структурама од којих зависе и/или од којих стрепе.

У медијској и невладиној сфери, те сфери озбиљног утицаја на домаће привреднике и овдашњи финансијски капитал, континенталистички утицај је крајње рудиментаран, а неретко и осујећен, „сасечен у корену” од стране евроатлантиста и њихових домаћих заговорника. Постоји један број проруских, кон-

тиненталистичких невладиних организација које су потпуно самостално, „на своју руку” оформљене са српске стране, као и један број патриотских портала и других писаних медија. Они, међутим, нису успели да успоставе иоле значајнију сарадњу са руским континенталистима, нити су дошли до било каквих материјалних средстава да унапреде свој рад који махом почива на волонтерском ентузијазму и љубави ка „словенској сабраћи”.¹⁰⁶ Тек однедавно, на српском медијском подручју почиње да ради неколико озбиљнијих писаних медија (односно, да сарађују са домаћим писаним медијима) те представништва већих руских медијских кућа. Но, у „атлантизованим” српским медијима (посебно оним електронским), они су и даље на самој маргини и представљају инцидентну, готово поткултурну појаву.

Међу садашњим парламентарним странкама не постоји ни једна која се јавно залаже за континенталистички приступ – тек за, на речима, равноправну сарадњу „неутралне Србије” са свима и на Истоку и на Западу. У пракси сви, што вољно што под притиском, нагињу „западним странама”. Насупрот већинским симпатијама унутар бирачког тела према „руској опцији”, странке које су заговарале овај приступ су систематски изнутра разбијене, маргинализоване, те су спале (ако ту већ нису и раније биле) у ванпарламентарни статус, са никаквим или врло малим друштвеним утицајем. Истине ради, ни идеолошки јако „атлантизоване” странке не стоје пуно боље. И њих

.....
¹⁰⁶ Дobar преглед ових група и удружења дат је код: Ђурковић 2012: 1–26.

су последњи парламентарни изборни резултати у великој мери избацили изван парламентарног живота, али не све: ослабљене, неколицина међу њима или су парламентарна опозиција „неутралцима”, или још увек држе неке од нижих нивоа власти (на локалу или у покрајини). Но, у стратешком смислу „неутралци” настављају да одрађују све оно што је атлантистима битно, опслужујући и толеришући њихове раније инсталиране паралелне структуре, њихове везе са државним институцијама и фондовима, па чак и прихватајући (под сугестијом доминантног спољног фактора) многе од њихових кадрова на чело државних институција, а све на штету сопствене кадровске политике, односно страначких кадрова жељних институционалног намештења.

Институционални оквири геополитичке сарадње и „унутрашња” сложеност евроазијског пројекта

Прерастање царинске уније Русије и неколицине бивших совјетских република у наднационални пројекат Евроазијске уније као зачетак крупног континенталног савеза, и у Србији и шире, на простору Балкана, па и у глобалним размерама, привукло је велику пажњу. У српском јавном мњењу овај процес се види као пројекат стварања новог надржавног пола моћи који ће бити веза између Европе и азијско-пацифичког подручја. Један значајан део стручних кругова у овом пројекту види алтернативу америчком униполарном мондијализму који се формира у Хартланду, срцу копна, способном да га постепено

истисне и са ободних подручја (Римланда) Старог света стварањем низа континенталних савезништава – осовина.¹⁰⁷

Институционални облици евроазијских интеграција су јасни и транспарентни:¹⁰⁸ начин приступања, тела Евроазијске економске уније и њихови задаци – настали несумњивим угледањем на структуру ЕУ – креирани су да функционишу као регионална супранационална структура, додуше са више пирамидалним, хијерархијским устројством његова главна четири тела него што је то случај са ЕУ: „Скупштина евроазијске економске комисије” – извршно тело у које за сада свака чланица делегира по три представника, „Савет евроазијске економске комисије” кога чине заменици премијера држава чланица, еквивалентан ЕУ Савету; као и два „висока тела” које чине премијери и председници држава чланица.

Слична је ситуација у војно-безбедносном смислу. Организација договора о колективној безбедности (ОДКБ) у пуном смислу представља војни савез евроазијских држава са својом структуром, телима (од Генералног секретара ОДКБ-а, Савета колективне безбедности, парламентарне Асамблеје ОДКБ и више координационих тела, као и низа Савета које чине министри иностраних дела чланица ОДКБ, Савети министра одбране, те Комитет секретаријата савета безбедности) и начином приступања – од статуса посматрача до пуноправне чланице са својим правима и

¹⁰⁷ Видети: Степић 2008, 40–41.

¹⁰⁸ О томе детаљније у: Nicu Popescu, “Euroasian Union: the real, Imaginery and likely”, Charriot Paper, EU Institute for Security Studies, Paris, September 2014.

обавезама.¹⁰⁹ Међутим, иако су економско-политички и војно-безбедносни видови институционалног повезивања евроазијског, постсовјетског простора видљиви и јасни, њихова перспектива – то јест правац раста и динамика даљег продубљивања свих видова повезивања на евроазијском простору – још увек је недовољно изражена, нејасна и магловита. Ту су и актуелни геополитички и спољнополитички проблеми.

Државни преврат и ескалација грађанског рата који су отпочети у Украјини током 2014. године, а потом и санкције које су земље Запада увеле Руској Федерацији, не само да успоравају већ у основи доводе у питање и евроазијски пројекат и целокупну руску, фазно усмерену геоекономску стратегију ка ободима копна – пре свега ону окренуту на запад, према Европи, то јест ЕУ, укључујући ту и у њу „неинтегрисане” делове Балкана. Намера да се релативизује позиција „атлантизоване Европе, тј. ЕУ, успостављањем обострано корисних веза; у другој фази, жеља да помаже еманципација Европе/ЕУ од САД и њено прерастање у посебни пол моћи у мултиполарном свету; у трећој фази „везивање Европе/ЕУ (’Европског великог простора’) за Русију на партнерским економским и геополитичким основама, четврта фаза: Европа/ЕУ у руској интересној сфери и потенцијално формирање Еврорусије као геоекономско-геополитичко-геостра-

.....
¹⁰⁹ Детаљније: Драган Ђукановић, Дејан Гајић, „Евроазијске безбедносне интеграције и безбедност Балкана и Србије”, *Међународни проблеми*, 64, vol. LXIV, № 1, ИМПП, Београд 2012, 53–66, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2012/0025-85551201053D.pdf>, приступљено 15. 4. 2015.

тегијског савеза”¹¹⁰ атланстичким потпиривањем преврата и сукоба у Украјини до даљег је осујећена. Западни, европски део Старог континента је привучен назад, у прекоатлантски „чврст стисак”, а везе са Русијом су углавном покидане или ослабљене. Плано-ви о изградњи „геоенергетског трозупца” као економског предуслова за постепено геополитичко преоријентисање земаља ЕУ до даљег су прекинути. Русија је стављена у делимичну изолацију, док се истовремено покушава вршити јак утицај на руске „западњаке” са циљем да се ови инструментализују зарад изазивања „обојене револуције” у самој Москви, која би у будућности са мапе света у потпуности избрисала континенталистичку Русију као геополитичку чињеницу.

Овакво изнуђено стање приморало је Русију да своје амбиције о савезништву окрене од Европе на друге делове евроазијског Римланда – ка Кини, Индији, Ирану, па и Турској те да делимично успори динамику евроазијских интеграција у самом „Хартланду”, пре свега веома тактички се односећи према тамошњој кључној централноазијској земљи – Узбекистану. Руско тражење и савезника и савезништава на ободу евроазијског копна надаље отвара бројна питања интересних перспектива ових других, потенцијално савезничких „евроазијстава” са оријенталног Римланда, као питање везано за степен спремности Русије да им, у извесној мери и на извесне начине, прави уступке. За српску позицију у овом смислу од великог значаја су сложени односи између руског и турског „евроазијства” које под Ердоганом постепено

¹¹⁰ Степић 2009: 63–64.

еволуира од верног регионалног НАТО савезника у све самосталнијег геополитичког играча – у регионалну силу која сагледава простор Балкана као сопствену интересну сферу на коју систематично пројектује своје утицаје.

Са друге стране – институционални видови и начини приступања евроатлантским структурама, и оним супранационалним политичким (ЕУ) и војно-безбедносним (НАТО) изузетно су сложени, ступњевито разрађени и научно и практично добро познати – од процеса приступања ЕУ у свим његовим фазама (закључење ССП-а, добијање статуса кандидата, усаглашавања поглавља до добијања статуса чланице) до права и обавеза држава чланица у телима ЕУ, као и процес сарадње и приступања северноатлантском савезу (од „Партнерства за мир” преко разних нивоа сарадње са нечланицама, до пуноправног чланства у НАТО-у). Но, ни евроатлантске интеграције по питању перспективе које пружају у будућности нису без крупних непознаница: светска економска криза до најширих размера је радикализовала унутрашње противуречности ЕУ (у извесној мери и НАТО-а) које су нарасле заједно са њеним „замором од проширења”. Иза свих постојећих проблема ЕУ јасно одсликава две дубоко различите геополитичке концепције од којих је Унија историјски саздавана, а које су, кроз развој ове супранационалне творевине, биле у једном амбивалентном односу – у истовременом ривалству и савезу.¹¹¹ „Једну чини, након светских удеса опорављена, средњоевропска геополитичка осовина ’телурукратске’

¹¹¹ О томе детаљније код Гајић 2013: 139–157.

Немачке и њених историјских савезника, а другу силе атлантистичке 'таласократије' англосаксонског типа која је створила и, у хладноратовском и постхладноратовском амбијенту, претежно доминирала настанком и развојем ЕУ још од времена ЕЕЗ. Остале земље, од оне најважније – Француске, преко земаља Скандинавије, Медитерана или, пак, оне некадашњег источног лагера, осцилирају у свом претежнијем приклањању једној од ове две опције."¹¹² Ове две концепције, које се потајно надмећу унутар „евроатлантских структура”, имају два потпуно различита приступа према Србији и њеној „интеграцији”: немачки „средњоевропљани” теже да пацификују цео балкански регион (махом на српску штету) и до даљег га држе суштински ван интеграционих процеса, користећи при томе постојећу саобраћајну инфраструктуру и ресурсе, док англосаксонски атлантисти одржавају висок степен нестабилности над контролисаним балканским простором и поступно га гурају даље у евроинтеграције, све како би тиме повећали нестабилности саме ЕУ над којом такође теже да арбитражују. У војном погледу, циљ Англоамериканаца је да потпуно вежу све државне структуре на овом простору за НАТО, прво на највишем нивоу које могу да имају нечланице, а потом и да их уведу у пуноправно чланство.

Укупно гледајући, српска позиција у датој геополитичкој констелацији изразито је неповољна: иако јој је историјски и геополитички гледано евроазијска

¹¹² Александар Гајић, „У геополитичком процепу: Србија између ЕУ и Евроазијске уније”, Зборник *Србија и евроазијски геополитички процес* (ур. Ст. Ђурић Ж.), Институт за политичке студије, Београд 2013, 432.

опција неупоредиво ближа, поготово зато што је и она интересно окренута промени по Србију неповољног *status quo*-а – затечено стање и трасиране перспективе и даље је држе у атлантистичком „геополитичком процепу”, са тенденцијом да на дужи рок буде „прогутана” и коришћена у унутрашњем надигравању евроатлантских савезника. Једино што може да промени овај сценарио је озбиљније инволвирање евроазијских континенталиста на простору југоисточне Европе. Но, то захтева њихово политичко, војно, привредно и институционално јачање у надржавном смислу, као и потпуно геополитичко овладавање „ближим суседством”, тј. постсовјетским „Хартландом”, које је, узимајући у обзир све дате околности, још увек далеко од извесног – мада, додуше, са вишем степеном вероватноће успешног остварења него са неуспехом, али тек на дужи, то јест дугогодишњи рок.

Светска криза и српско-руска сарадња

Актуелна светска криза (2008–) није само финансијско-економска криза са глобалним димензијама: није у питању тек криза економског либерализма која на велика врата води повратку државног, интервенционистичког капитализма. У питању је свеобухватна криза која означава дефинитивни завршетак епохе модерности. Криза је, дакле, истовремено и привредна, и културна, и социо-политичка и, вредносна, односно, у позадини, у свом темељу – духовна криза.¹¹³ Пет

.....
¹¹³ Детаљније у: Александар Гајић, *Духовне основе свейске кризе*, Конрас, Београд 2011.

векова светске премоћи цивилизације Запада се завршава. Њени модели функционисања, на свим нивоима, показују своје негативно наличје. У њима се огледа неспособност да изнађу квалитативне одговоре и трансформишу се у супротном, стабилишућем, антикризном смеру. Нису само све институције, сви облици организовања и функционисања модерног света у дубокој кризи и опадању. То су и начини мишљења и живљења у којима је обитавао модерни човек што се поуздавао у извесност потпуног и истинитог сазнања „овостраног света” и сопствене креативне, иманентне људске моћи која се отргла од веза са традицијом и преко ње, оностраношћу, са светом духовности.

Кризно ширење са епицентром на Западу, у срцу капиталистичког система, на свом међународном пољу амбивалентно се односи према незаустављивим процесима прерастања униполарног света у мултиполарни – света са више равноправних регионалних центара свеукупне моћи између којих тек треба изградити систем равнотеже снага. Са једне стране – радикализација кризних дешавања кроз реално опадање моћи Запада убрзава ове процесе; са друге – она директно угрожава мултиполарност у настајању. Постојећи глобални центри моћи, свесни да је њихов утицај у релацијама са настајућим новим половима светског система у све израженијем слабљењу и опадању, теже да своје досадашње, стечене позиције надмоћи „ушанче”. Они то чине кроз радикални „кризни менаџмент”, односно кроз преусмеравање, преливање и управљање кризним упливима на просторима где се уобличавају нова, регионална језгра моћи која поступно јачају. Савремена драматична регионална

дешавања – серије ратова, државних преврата, монетарних и економских удара и социјалних превирања, од којих су „арапско пролеће” и „криза еврозоне” тек највећи и најочљивији процеси, говоре управо о ширењу кризе и покушају њеног преусмеравања уз помоћ радикалног кризног менаџмента.

Ширење кризе на институционално нестабилна, друштвено и привредно неопорављена постсоцијалистичка друштва, те кризни удари који се из центра капиталистичког система шире према полупериферијама, већ су саме по себи опасност за ова друштва и њихове међусобне везе. Тим више су то и покушаји „кризног менаџмента”, тј. преусмеравање и утицање на кризна преливања на ове просторе, поготово на простор Русије која, кроз постепени опоравак стиче све услове да прерасте у централног балансера новонастајућег света мултиполарности – у реалну осовину настанака могуће шире евроазијске интеграције између њених региона. Самим тим, Русија представља и велику опасност за опадајуће центре глобалне моћи, тј. простор на кога би они најрадије преусмерили кризне импулсе и изливе. Србија, пак, као културно-цивилизацијски „једнородна” Русији, а смештена тик уз Запад, према средњоевропском Подунављу, ухваћена је у ковитлац двоструке, унутрашње (аутогенерисане) и спољне светске кризе. Она представља погодни полигон преко кога се може одиграти антикризно повезивање и „антикризна сарадња” Русије са доминантним државама на европском потконтиненту, односно чланицама ЕУ.

Ситуација са светском кризом као завршном кризом модерности утолико је сложенија што су, током

највећег дела модерне епохе у протеклих неколико векова, и Србија и Русија тежиле да створе, односно преуреде своје државе по узору на Запад. Гледајући западњачке институционалне и организационе изразе током периода надмоћи ових држава у претходних пет векова – земље словенског православља су преузимале и опонашале западне друштвене обрасце при моделовању сопственог друштва. Како су ови модели били опонашани и „калемљени”, а не плод унутрашњег друштвеног развоја, они су, поред тренутног организационог јачања, имали и своје изразито негативне последице. „Позападњачење” је доводило до најширих друштвених раскола, до отуђења великих делова друштвених елита које су уз увезене вредности и начине живота преузимале и туђу интересну перспективу. Све то је доводило до пораста друштвене неправде и дубоког сукоба са најширим слојевима сопственог народа. Подела на „западњаке” и „словенофиле” из руске модерне историје у српском случају сигурно није имала тако дубоке размере – али је у културно-политичком смислу такође присутна, уз своје специфичности, и код Срба.

Дубина друштвеног раскола узрокованог насилном, неприлагођеном модернизацијом по западном моделу у руском случају довела је до револуционарног преврата. Тако је на основу са запада асимиловане алтернативне идеолошке концепције – комунистичке идеологије, покушано стварање некапиталистичког система који ће превазићи све нарасле противуречности модерности. Иста ствар се, нешто касније, одиграла и у Србији.

Окретање социјалистичком идеолошком експерименту ради убрзаног друштвеног развоја који би избегао последице западне модерности лежало је у томе што је ова идеологија, са својим прокламованим циљевима, на први поглед изгледала погодном за остварење основних тежњи и идеала словенско-православног света. Биле су то тежње за оваплоћењем јеванђељских идеала и врлина у социјалној сфери које би допринеле да друштвене везе и целокупно друштвено уређење постанегодно за достизање друштвене правде и солидарности поимане у најширем смислу. Ове вредности и тежње ка друштвеној „саборности” биле су вековима подлога свих архаичних облика друштвеног организовања источноправославних Словена – од општинских већа, сеоских задруга и фамилија до зборовва и сабора које су биле дубоко угрожене „увезеним” облицима западњачке модернизације. Због тога не треба да чуди психолошки дубока одбојност народа на истоку Европе према извештаченим формама и процедурама те на њима установљеним крутим хијерархијама које отуђују и поступно укидају суштинску везу између народа и власти чије „супстанцијално” заједништво, по њиховом најдубљем осећању, треба да буде утемељено у врлинској оностраности („Света Русија”, „Небеска Србија”). Негативно наличје овог отпора као вида реакције на утицаје западне модерности огледало се у својеврсном „немодерном ниҳилизму” у комунистичкој идеолошкој изведби. Овај ниҳилизам је био приграбио модерне идеолошке аргументе како би се кроз стихију супротставио отуђењу и неправди што је, уместо у обећани развој и бољитак, само продубљивала сиромаштво и друштвено

пропадање. Но, „замка” комунистичке алтернативне модерности лежала је што је и она, и то насилним мерама, хтела да превазиђе модеран капиталистички Запад уништавајући предмодерне традиције, њихов морал и религиозност. Када Шпенглер, посматрајући руску револуционарну стихијност (у којој види услове за развитак другог културно-историјског типа) у њој уочава „апокалиптичну побуну против антике”,¹¹⁴ мислећи под „антиком” на идеалну али празну форму, он је, заправо, погодио у срж духовног проблема источноправославних Словена са „увезеним” западним формама које не одговарају њиховим душевним и духовним стремљењима. У том погледу, ни век касније ништа се није променило.

Историјски ток дешавања током претходног, двадесетог века, дакле, указује не само на погубност утопијских идеолошких стремљења (као модерних, секуларизованих замена за предмодерну духовност), већ и на оно што су ове идеологије са добрим надањима али на погрешне начине хтеле да спрече и одстрани: опасност позападњачења и стварања „расколничких” форми које постепено „убијају” незападне народе и доводе их у потчињени, колонијални положај, са похараним ресурсима, разореном привредом и међуљудским везама као остацима друштвеног ткива.

Основни проблем са којим се током разорне кризе краја модерности суочавају српско и руско друштво лежи у томе што су оба друштва, излазећи из једног неуспелог идеолошког експеримента, кренула назад,

¹¹⁴ Освалд Шпенглер, *Проиасиј зайага*, књига 2, Кристали, Београд 1990. Ово исто примећује и Николај Берђајев у: Николај Берђајев, *Руска идеја*, Просвета, Београд 1987, 86.

у „репризу” опонашања оних културно-цивилизацијских модела и њихових односа чије су погубне последице пре један век довеле до реакције која их је усмерила у правцу радикалног социјалног експеримента. Трагедија је тим већа што је, након урушавања социјализма, отпочета транзиција која у овим друштвима убрзано враћа управо оне односе који су у данашње доба довели до светске кризе свеобухватних размера, у односе у којима се поступно али неминовно урушава досадашња надмоћ Запада.

Са тежњом очувања државе и континуитета власти, а уз увођење форми представничке демократије вишепартијског типа и слободно-тржишног модела, источноевропске државе покушавају да „понове” идеолошку модернизацију у периоду краја модерне. Перцепција националних интереса уз пуко опонашање увезених западних организационих политичких и привредних модела, и то уз преузимања перспективе националне државе 19. века (називали ми ово „сувереном демократијом” или другачије) – није погодна наспрам актуелне ситуације, нити поодмаклих савремених глобалних процеса. Тако схваћена држава и њени интереси само тек делимично успоравају ново „криво срастање” у виду понављања друштвеног раскола и отуђења елита те системског друштвеног урушавања.

Будући бројчано и ресурсно мања а геополитички и културно истурена, Србија је често временски раније и трагичније била изложена процесима који су последице актуелних духовно-историјских гихања, нарочито оних који стижу са Запада. Упркос деценијској неравноправној борби за очување виталних

националних интереса у условима распада савезне државе, међуетничког рата и међународне изолације, Србија се у првој деценији новог миленијума нашла у незавидној ситуацији. То је развејало убеђења у западну добронамерност и могућност било каквог стварног а не само вербалног партнерства, као и углавном илузорне наде о могућности сопственог друштвеног бољитка на овим основама. У Србији се, не заборавимо то, након извршене војне агресије одиграла прва „обојена револуција” која ће постати типски модел за њене копије на постсовјетском простору. У Србији је, такође, извршена прототипска неуспешна реформа која се свела на пљачкашку приватизацију и претварање једне средње развијене државе у деиндустријализовани простор за пласирања увезене робе и извоз јефтиних сировина. Тако је Србија претворена у вазалну државу са компрадорском елитом, интересно и културолошки „позападњаченом”, која функционише као део структура неоколонијалне управе над народом од кога је потпуно отуђена.

Ма колико трагична, српска савремена искуства другима могу бити драгоцене. Она пружају јасан пример свима који желе да извуку поуке како не треба чинити; она осветљава увиде који развејавају илузорна предубеђења не само о добронамерности најмоћнијих сила Запада, већ и о могућности иоле дугорочнијег партнерског коегзистирања са западним глобалним центрима моћи и њиховој спремности да на другој страни толеришу постојање иоле озбиљније државе и привреде. „Српски случај”, и нарочито садашње стање ствари у њој, посебно могу послужити као значајан пример Русији – јер и у њој теку исти

процеси, под истим културним, политичким и духовно-историјским утицајем.

И поред историјског наслеђа, судбинске повезаности и бројних компаративних предности при сарадњи Србије и Русије, садашњи тренутак је осенчен је једним трагичном раскораком. Србија (или барем онај њен бољи део што је преостао) на основу свог недавног искуства и види и боље зна – али нема ни довољно снаге ни довољно ресурса да то знање претвори у успешно деловање које може довести до суштинског друштвеног преокрета. Русија, напротив, још увек у недостатку пуног проживљеног искуства, иако јој расте снага, не зна довољно и у потпуности не разуме. Она, нажалост, ствари углавном посматра краткорочно интересно и, при томе, недовољно продубљено, све са прагматичним циљем добијања времена за пуни опоравак и жељени развој, макар и са неискреним партнерима и макар на незадовољавајућим, усвојеним основама. Но, она тај толико жељени историјски предах, убеђени смо, неће добити.

Онај део становништва Србије који гаји наду у помоћ „истородне Русије” те бива разочаран његовим суштинским изостанком, не схвата да Русији такође треба помоћи да види и схвати куда воде процеси који су у Србији испредњачили, све како би се пренула и преоријентисала у времену у коме изостајање праве иницијативе и дубинске, епохалне трансформације значи не само стајање у месту, већ пропадање.

Зар спознаја овога искуства мора сваки пут да се прескупо плати? Да ли до кључног преокрета мора увек да дође тек у одсутни, крајње драматични час, као у „смутним временима” или 1812. године – када

нахрупе кобне последице ранијег самозаваравања, одуговлачења и неадекватног реаговања? Пред одговорима на ова кључна питања стоје, упркос свему, непоколебани односи Србије и Русије, док се светска криза шири и не назире јој се крај...

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ ВОЈВОДИНЕ: ИСТОРИЈСКА ПЕРСПЕКТИВА

Појам Војводина¹¹⁵ током времена мењао је своју садржину и свој смисао, те означавао различиту политичку и територијалну јединицу. Идејно уобличена 1848. године као вид политичког организовања Срба на просторима северно од Саве и Дунава зарад очувања националне и верске самобитности у оквиру једног туђинског царства – под називом „Војводство Србија и Тамишки Банат” (односно „Српска Војводина”, како ју је називао народ) – она је обухватала (никада целе) просторе Срема, Бачке, Баната и Барање у којима је у знатном броју живео српски народ. Након уједињавања са Краљевином Србијом 1918. године, после Првог светског рата, под појмом Војводине се подразумевао простор Бачке, Баната и Барање који је припао новој јужнословенској држави. У социјалистичкој, „Титовој” Југославији Војводина је била аутономна покрајина у оквиру Србије. Њу су

.....
¹¹⁵ Име Војводина означава територију којом управља војвода. У српском језику се користе још две варијанте имена Војводине, а то су: војводовина и војводство. У пољском језику се данас такође користи назив województwo као ознака за покрајину.

чинили Срем, Банат и Бачка, али такође не у целини. „Свака област је са по две стране и међусобно омеђена тзв. природно-географским границама – Дунавом, Тисом и Савом. Територије етничких колективитета, ратни догађаји, историјска пулсирања и политичке нагодбе одредили су остале границе, па је део Бачке припао Мађарској, део Баната Румунији, а део Срема Хрватској.”¹¹⁶ Данас је Војводина (службени назив *Аутономна Покрајина Војводина – АПВ*) аутономна покрајина и статистички регион у саставу Републике Србије који се налази на њеном северном делу и обухвата површину од 21.506 km² са 1.931.809 (2011) становника (21,56% од укупног становништва Србије). Срби, којих у Војводини има 1.289.635 (или 66,76%) већинско су становништво. Међу мањинским заједницама најбројнији су Мађари (251.136 или 13,00%), Словаци (50.321 или 2,60%), Хрвати (47.033 или 2,43%), Роми (42.391 или 2,19%), Румуни (25.410 или 1,32%), Црногорци (22.141 или 1,15%), Буњевци (16.469 или 0,85%), Русини (13.928 или 0,72%), Југословени (12.176 или 0,63%), Македонци (10.392 или 0,54%). Административна граница АП Војводине са централним делом Србије подудара се углавном са токовима Саве и Дунава, изузев дела Мачве и простора београдске агломерације који значајно прелазе на северне обале Саве и Дунава, пре свега из функцио-нално-гравитационих разлога.

Срем, Банат и Бачка – све три историјске области данашње АП Војводине – кроз историју су мењале свој територијални опсег. У средњем веку, за време

¹¹⁶ Степић 2004: 38.

Угарског краљевства, Сремском жупанијом се сматрао само источни део данашњег Срема – простор смештен источно од Лаћарка и Сусека који је обухватао појас између Дунава и Саве. После протеривања Турака са ових простора, Сремом је сматрана и област Вуковарске жупаније. Срби у Хабзбуршкој монархији су под Сремом у ширем смислу подразумевали простор Карловачке архиепископије без Винковачког и Жупањског среза, у који је спадало и Осечко поље. У ужем смислу, Сремом се сматрао само простор Посавине око Митровице, наспрам које је стајала Фрушка гора као „планина”. Банат је у средњем веку подразумевао целу Торонталску, Ковинску, Тамишку и Крашовско-севернску жупанију. Српски народ је кроз векове Банатом називао простор ограничен Дунавом, Тисом, Моришем, Черном и Тамишем. Што се тиче Бачке, и српски и мађарски народ су у последњих неколико векова сматрали да у ову област спадају територије које са запада и југа оивичава Дунав, са истока Тиса, а да се на северу она протеже линијом северно од града Баје, у правцу Тисе нешто јужније од Сегедина. У средњем веку ово није био случај: Бачка жупанија је покривала само јужну половину данашње Бачке (отприлике дуж данашњег Великог канала на линији Апатин–Бечеј), док је њен северни део називан Бодрошком жупанијом чије је седиште било у Бачу.¹¹⁷

Бачка и Банат представљају изразиту низију, изузев Срема којим доминира планина Фрушка гора (дугачка 60 км а широка 12 км) са својим највећим

.....
¹¹⁷ Детаљније видети код: Душан Поповић, *Срби у Војводини*, књига прва, Матица српска, Нови Сад 1957, 7–9.

врхом Црвеним чотом (539 м), као и периферно лоцираним Вршачким планинама (639 м) на југоистоку Баната. Западна страна Фрушке горе више личи на висораван, док њену источну страну карактеришу веома благи успони. По питању особина земљишта и водних токова, ситуација у Војводини је следећа: „Састав земљишта и мала количина падавина оформили су аутохтони травни покривач – најзападнији крак азијских и руских степа, па тако и крајњу тачку до које су проваљујући кроз „Врата народа” допирали Хуни, Авари, Мађари, Печенези, Монголи. Област, са мало аутохтоних токова, имала је великих проблема са водом – на једној страни са поплавама великих река које су кроз њу пролазиле, ритовима, мочварама и високим подземним водама, али, на другој страни, и са летњим сушама.”¹¹⁸ Највећи хидрографски потенцијал на простору АП Војводине чини река Дунав са својим притокама као најважнија водена саобраћајница и стратешки коридор у Европи. Дунав кроз Србију протиче у дужини од 588 километара и целом овом дужином је плован. Кроз АП Војводину протежу се веома важне саобраћајнице, пре свега ауто-пут који иде од централне Европе и Хоргоша на граници према Мађарској, па преко Новог Сада до Београда, и даље, на југоисток, ка Нишу. Пут се од Ниша рачва у два правца: један води на исток ка граници са Бугарском, а други иде на југ, према Скопљу и Солуну. Трећи крак ауто-пута се у Срему одваја на запад, према Хрватској и води ка Западној Европи. Око ауто-пута је развијена и мрежа регионалних и локалних путева

.....
¹¹⁸ Степић 2004: 38.

те железничких праваца. На југу АП Војводине почиње Моравско-вардарска долина, најважнија комуникација између севера и југа Балканског полуострва. Она се управо код Београда укршта са дунавским правцем исток–запад, чинећи кључни регионални геостратешки чвор.

Војводина и Панонска низија у геополитичком и геокултурном кључу

Простор северне српске покрајине се и у стручној и у широј јавности пословично сматра делом Србије који се налази у Средњој Европи. Полазећи од чињенице да војвођанска равница у географском погледу представља јужни део Панонске низије, овакво становиште олако изједначава Панонску низију са Средњом Европом и у културном и у геополитичком смислу, сматрајући ток Саве и Дунава за „фиксирану” границу између различитих геополитичких и цивилизацијских ентитета. Оваква становишта последице су предрасуда које су се уврежиле услед историјских околности у последњих неколико векова, када је простор Војводине представљао контактну и пограничну зону између Хабзбуршке и Османске империје, а касније границу између Аустро-Угарске и Србије. „За германско брзо продирање према Балкану, Цариграду са Босфором и Дарданелима, Егејском и Јадранском мору, Доњем Подунављу и Црном Мору, овај део Панонске низије био је од пресудног значаја. Мађарски интереси усмерени на потпуну и свеобухватну доминацију, те великодржавно политичко-територијално

обједињавање целе Панонске низије, добро кореспондирају са немачким „Drang nach Osten” визурама. Дунав је био „кичма” Аустроугарске монархије, Панонска низија језгро те велике и моћне државе, а простор данашње Војводине, са српским браниоцима, амортизер приликом турских упада и геостратегијска „одскочна даска” за контра-продоре према југу.”¹¹⁹ Пласирано са хабзбуршких геостратешких позиција било је и становиште како је овај простор део ексклузивне, културно супериорне католичке Средње Европе на коме су православни житељи обични уљези, док са оне стране „цивилизацијске границе” егзистира варварство и пука некултура.

Поистовећивање Панонске низије као географског подручја са Средњом Европом као делом западне цивилизације је једнострано и добрим делом нетачно, исто као и утврђивање некаквих „вечних граница” између геополитичких и геокултурних творевина. Историјски преглед настајања и ширења држава у Средњем Подунављу, као и дуготрајни утицаји кључних геополитичких и културно-цивилизацијских утицаја на простору не само њеног јужног дела већ и целе Паноније, указују на нешто сасвим друго.

Панонска низија представља континентално равничарско подручје у средњем делу Европе (гледаном у географском, а не културолошком смислу) и мањим делом у југоисточној Европи (Балканско полуострво). Панонска равница се протеже на око 600 км дужине гледано у правцу исток–запад, а ширине од 400 до 450 км у правцу север–југ. Границе Паноније су јасно

.....
¹¹⁹ Исто: 41.

одређене простирањем планина на северу, западу и истоку. На западу је оивичавају најисточнији обронци Алпа у Аустрији и Словенији. На северу је наткриљују Татре у Словачкој, а на Истоку Карпати у Румунији. Постоје извесне недоумице око северозападне границе Паноније у односу на Бечку котлину која се некада сматра делом, а некада целином издвојеном од Панонске низије. Јужни делови Паноније, кроз склоп долина, брегова и брда, постепено прелазе у планинске области Динарида, у Балканско полуострво. Срем, Мачва, браничевско Подунавље и делови Шумадије представљају овај постепени прелаз из Паноније у планински Балкан. Своје име ова равница дугује староримској провинцији Панонија које је делом неодговарајуће, пошто је истоимена римска провинција покривала само мањи, јужни део ове велике низије.

У геополитичком смислу, Панонска низија представља контактни простор западног дела европског Римланда са евроазијским степама. Иако од степског дела источне Европе изолована Карпатима и Татрама (са којим је везује неколико кључних планинских превоја), Панонија у природно-географском смислу представља најзападнији, полуизоловани део великог степског простора Евроазије. Он се на западу наслања на средњоевропски део Римланда, на северу на „коридор ратова” који се протеже од холандске и северно-немачке низије преко пољске до белоруских мочвара, а на југу на балканску „преграду”/мост који спаја овај део Римланда са његовим источно-медитеранским, блискоисточним наставком. Панонија, као и Балкан, дакле, не представља самостални геополитички пол моћи нити самостални ентитет, већ

простор на коме се надмећу околни, геополитички моћнији ентитети и њихови различити културно-цивилизацијски утицаји. Као и на Балкану, на простору Паноније се сучиљају и надмећу три геополитичка „Велика простора”: онај са запада, из средњоевропског Римланда; онај са истока, преко карпатских превоја, из руске Евроазије; и онај са југа и југоистока, преко Србије, Влашке и Трансилваније/Ердеља, докле досежу утицаји са источног Медитерана и даље, Блиског истока. За разлику од Балкана, који је у односу на Панонију смештен јужније, па је јаче изражен утицајима са источног Медитерана и Блиског истока, Панонија је историјски највише изложена утицајима са средњоевропског Запада (а затим и евроазијског истока), па се због тога често некритички сматра (било интегралним, било „придруженим”) делом Средње Европе. У културном смислу ствари су још компликованије услед постојања историјско-цивилизацијске диверсификације између континенталног дела европског Римланда и средоземног басена. Мађар Бела Хамваш, један од највећих мислилаца 20. века, у својој антропогеографској студији мађарских земаља идентификује на простору Паноније тзв. „пет генија”: пет просторних целина на којима преовлађују различити културни утицаји видљиви у свим аспектима живота (архитектури, менталитету, исхрани, културним навикама итд.) како Мађара тако и других народа који настањују ове просторе. Хамваш сматра „да је историјска заблуда што је ова земља сматрана јединственом државом” и „да би човек могао да закључи да је узалудан напор остваривања јединства између толиких разноврсних предела

и народа.”¹²⁰ На панонском простору (тј. простору средњовековне мађарске државе) Хамваш уочава пет целина које назива Запад, Југозапад, Север, Алфелд и Југоисток. Према Хамвашу, Југозапад се на истоку протеже изнад Бадачоња и Сентђерђхеђа и обухвата мађарске земље на које се надовезују Славонија и Хрватска. Запад се простире линијом од Братиславе до Сентготхарда која се на истоку губи. „У Прекодунављу граница је отприлике до Ферте, код Шопрона се протеже нешто источније и стиже до Балатона. Карактер Запада приметан је свуда поред Дунава све до Будима, у градовима као што су Ђер, Камаром, Тата, Естергом. Његов траг може се наћи према северу у долини реке Ваг и у Сепешегу.”¹²¹ Простор „северног генија” на западу иде изнад Братиславе у полуку код Малих Карпата прелази са друге стране Ипоја и преко Бержења сеже на југ, па затим прелази преко Дунава и обухвата и горје Пилиш. „Код Ваца се опет окреће ка северу, одавде на исток јужним падинама Матре и Бика, на крају су граница боршодска и шатораухејска брда. Линија у пределу Сатмара додирује Ердељ.”¹²² Алфелд је централно, сушно кукурузно подручје мађарске државе за кога Хамваш сматра да је под пресудним утицајем Истока, то јест „океана” руских степа. „Алфелд је близак свему томе, али он није океан, него само његов мањи залив...”¹²³ „Подручје Алфелда протеже се на западу до Чалокеза, на југоисток према Балатону, али обухвата ниске

¹²⁰ Бела Хамваш, *Пет њенија*, СКЦ, Београд 1996, 38.

¹²¹ Исто: 11.

¹²² Исто: 18.

¹²³ Исто: 25.

пределе жупанија Ђер и Шопрон, прелази у Шомођ и Толну, дотиче Суботицу, протеже се подножјем ердељских планина према северу до Сатмара и Токаја и у подножју горњоземских брда се опет повија на запад. Ваздух је сув, клима изразито копнена. На највећем делу Алфелда нема камена. Њен животни поредак обележава пространост. Јака привреда Запада не само да се не остварује, него се према њој показује морални отпор.”¹²⁴ Петог „генија”, оног на Југоистоку, Хамваш идентификује са географским простором Ердеља/Трансилваније, за кога сматра да је био и остао озрачен утицајем византијске цивилизације која се протеже преко православног Балкана.

Простор Паноније је, дакле, према Хамвашу, место на коме се сустичу утицаји пет различитих култура. Свака од њих засеца у један део Паноније, а „зрачи” на остале. Југозапад мађарске Паноније чини једну културну целину са Медитераном, са делом Хрватске, Далмацијом, Истром, Провансом, источним делом Шпаније. „Геније Запада обухвата целу Аустрију, јужну и западну Немачку, велики део Француске, Северну Италију и Швајцарску, али зрачи и на јужну Енглеску, Белгију, Холандију, Данску и јужне делове Шведске. Овај геније је заправо Европа.”¹²⁵ Северни делови Паноније су у културном смислу под претежним утицајем Северне Европе која се, према Хамвашу, „простире преко Шлеске, Чешке, Пољске и балтичких држава све до Финске и скандинавских земаља. Ово је западна културна провинција. Геније

¹²⁴ Исто: 35.

¹²⁵ Исто: 49.

Истока је свет јужноруских степа које се протеже у источну Азију и преко Сибира све до Монголије и Жутог мора. Геније Византије је велики део Балкана који се протеже у Малу Азију, али задире дубоко у Русију, све до иза Москве, и на Кавказ. У правцу запада зрачи на Далмацију, чак и на Источне обале Италије, све до Венеције.¹²⁶

Геополитички положај простора данашње Војводине од праисторије до краја антике

Настајања првих сложенијих људских заједница, прото-држава и, касније, држава на простору данашње Војводине, још од праскозорја историје па до данашњих дана сведоче нам да овај део Паноније не само да није припадао некаквој јединственој цивилизацијској и геополитичкој целини која се протезала на југ до Саве и Дунава, него управо супротно: да је ова граница углавном била споредна или непостојећа и да су се територије древних држава овде протезале дуж дунавског басена подједнако и на Балканском полуострву и на простору јужне Паноније, тј. данашње Војводине, Славоније и целог Баната. Другим речима, утицај Југоистока, балканско-малоазијског културног и геополитичког поља, овде је од вајкада не само био присутан, већ најчешће и преовлађујући.

Незахвално је говорити о територијално јасно омеђеним људским заједницама у праисторији, а поготово приписивати им класичне геополитички атрибуте примерене модерним државама. Ипак, некакав

¹²⁶ Исто: 50.

вид гекултурног утицаја између међусобно одељених људских културних и политичких заједница могуће је територијално одредити. Простор средњег Подунавља већ у неолиту пружа нам занимљив приказ: средњонеолитска Старчевачка култура (током 5. и 4. миленијума пре Христа),¹²⁷ која је добила име по локалитету крај Панчева (која има свој међународни назив култура „Старчево – Кереш – Криш“) простирала се подједнако на Балкану (простор највећег дела данашње Србије (дакле, и Војводине) и источног дела Босне) као и на просторима данашње Мађарске и Румуније. Становништво Старчевачке културе је у антрополошком погледу било идентично са становништвом целог Балкана и Мале Азије. Са новим таласом придошлица из Анадолије, ова култура је временом прерасла у Винчанску културу.¹²⁸ Винчанска култура се простирала од средњег Потисја на северу до Скопске котлине на југу, и од река Босне и Усоре на западу до Софијског басена на југу, односно обухватала је територије данашње Србије, север Македоније, исток Босне те банатски и трансилванијски део Румуније. Очигледно је да је утицај медитеранског Југоистока миленијумима спајао Балкан, Панонију и Трансилванију.

У позном неолиту винчанска култура је била потиснута на северозапад инвазијама са истока, из дубине евроазијских степа. Тада на левој обали Дунава полако почиње да се развија енеолитска култура која

¹²⁷ Видети: Draga Garašanin, *Starčevačka kultura*, Univerzitet u Ljubljani, Ljubljana 1954.

¹²⁸ *Праисторија југословенских земаља II*, Сарајево 1979, 79–212.

ће створити нови, специфичан културни тип, тзв. Вучедолску културу (3000–2200. године пре Христа). Њен ће епицентар бити у Срему и Славонији и она ће се протезати на целу Босну, Хрватску, Словенију, западну Србију са Војводином, а на север ће се ширити преко Мађарске до бечке котлине и даље, на север све до Прага.¹²⁹ И ова култура је настала као последица великих миграција степских индоевропских народа из Евроазије ка простору Паноније.

У гвозденом добу на простору данашње Војводине (као и на целом Балкану) насељена су индоевропска илирско-трачка племена. Она су у културном погледу део халштатске (1000–500. године пре Христа) и латенске културе (500. до почетка нове ере). Будући да су епицентри ових култура – и халштатске и келтско-латенске културе – били у Алпима, на западу, то значи да је у овом периоду становништво и Балкана и Паноније било под претежним културним утицајем који је стизао из Средње Европе. У задњем периоду трајања халштатске културе на простору данашње Војводине је живело трачко-дачко племе Агатирси. Они су били настањени у долини Мориша и владали су целом Бачком и Сремом. Око Агатирса су, на целом Балкану и средњем Подунављу, живела сродна илирско-трачка племена. Илирска племена Амантина и Бреуца живела су уз Саву. Први су били настањени у Срему и Мачви, а други западно од њих. Амантини и Бреуци су предводили устанке илирских племена у временима када су Римљани почели

.....
¹²⁹ Детаљније: Stojan Dimitrijević, *Vučedolska kultura*, Privalčica, Vukovar 1994.

да овладавају Балканом и Подунављем (први век пре Христа).

У временима пре доласка Римљана, Подунавље је доживело освајање од стране Келта/Гала. Они су у периоду између 284. и 278. године из Средње Европе провалили у Панонију и Балканско полуострво и допрли чак до Мале Азије (где су се настанили у области која је по њима добила назив Галатија). Једно од галских племена, огранак Боја познат под именом Скордисци, настанио се на територији Србије где се измешао са домицилним илирско-трачким становништвом. Делили су се на Велике Скордисце, који су живели западно од Мораве, и Мале Скордисце, који су живели источно од Мораве. Њихова држава се простирала у долинама реке Саве, Драве, Дунава и Мораве и обухватала је цео Банат, Срем и велики део Славоније, јужни део Бачке, део западне и готово целу источну Србију. „Римљани су са Келтима имали доста муке док их нису сломили (...) Пошто су покушали да је освоје, потучени су Скордисци у Тракији. Године 118. потукли су они Римљане, али су их они убрзо два пута победили. Келти су 114. победили у Тракији или у Македонији римског конзула Гаја Порција Катона, па су се, потом, спустили до чувеног грчког светилишта Делфи у близини северне обале Коринтског залива. Године 113. победили су их Римљани у Македонији. Неколико година касније потучени су на Марици, а затим поново око 100. године. Ратовање са Скордисцима завршено је око 85. г. када су Римљани успели да их пребаце преко Саве у Срем и Панонију.”¹³⁰

¹³⁰ Поповић 1957: 22.

Римска империја никада није успела да овлада целим простором данашње Војводине: у целини она је освојила само Срем и његову дунавску границу претворила у империјални лимес. „Банат је под царску власт потпао делимично од времена владавине цара Трајана (98–117) по до владавине цара Галијена (253) или цара Аурелијана (270–275), а Барања за време цара Диоклецијана. Бачка никада није припадала римској империји.”¹³¹ Упркос свом претежно пограничном карактеру, може се рећи да су, као и у претходним периодима, већи делови данашње Војводине били део истог државног простора са Балканом све до периода Велике сеобе народа и пропасти Римског царства.

Простор Војводине у средњем и новом веку

„Велика сеоба народа” (око 370) започета је покретима Хуна из дубине евроазијских степа. Они су потиснули германска племена са северозапада и словенска са североистока Европе према границама Римског царства које је већ увећало било у фази опадања. Панонска низија, а у оквиру ње и простор данашње Војводине, у наредним вековима доживела је више промена него и један други део Европе: на њеној територији степски народи су стварали своје државе и покретали нове упаде у суседне земље. Потиснувши Сармате, Хуни су заузели целу Панонску низију, покорили тамошња словенско-антска (међу којима су били и преци Срба) и германска племена те створили моћну државу која се протезала кроз велике делове источне и

¹³¹ Исто: 23.

централне Европе. Свој врхунац држава Хуна је имала под Атилом (434–455) чија се престоница налазила у близини данашњег Сегедина. Одатле су Хуни продирали јужно од Дунава, смерајући да заузму Тракију и Цариград, али и на запад – према Италији и Галији, где су заустављени у чувеној бици на Каталаунским пољима (451).¹³² Хунска држава се по Атилиној смрти распала, да би на њеним рушевинама настала држава Гепида. Гепиди су били германско племе настањено у Дакији које су Хуни били покорили, али које се ослободило номадског јарма под краљем Ардарихом и створило моћну државу. Држава Гепида се протезала на просторима данашње источне Мађарске и западне Румуније а обухватала је и Срем, Банат и Бачку и делове Шумадије. „У гепидској држави било је свакако и наших предака, али о односима између њих и Гепида нема никаквих података.”¹³³ Гепидску државу срушили су нове придошлице – степски коњанички номади Авари, народ турско-татарског порекла, који је, као и Хуни, дошао са истока, из Азије. Потучени од стране сродних Западних Турака на простору Азовског мора, Авари су пристигли у Панонију 557. године на позив Лангобарда да заједно савладају Гепиде. Како су се Лангобарди одселили даље на запад, у северну Италију (где су кумовали имену Ломбардија), Авари су заузели практично целу Панонију. Затим су се, заједно са покореним словенским племена, окренули на југ да пљачкају Балканско полуострво. Након пада Сирмијума и тешког пустошења Срема, остаци

¹³² Рене Грусе, *Царство сѐйя*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1996, 98–101.

¹³³ Поповић 1957: 33.

римског лимеса у Подунављу били су збрисани. Словенске масе почеле су да се насељавају дубоко на југ, на просторе Балкана, све до Пелопонеза. „Насељени у Панонској низији, Срби су живели у племенским организацијама. Према Шафарику и Нидерлеу, у крају између Тамиша и Черне живели су Северани или Севери. Према Шафарику су у јужном Банату, према ушћу Мориша, живели Бодричи (...) Етничке разлике између Срба настањених северно од Дунава и Саве и Срба настањених јужно од Саве и Дунава нису постојале или су биле минималне (...) Све Словене са своје државне територије, без обзира на то да ли су били Јужни или Северни Словени, досељени Мађари су називали ’Тотовима’, а Србе из Рашке ’Рацима’. ’Тоторсаг-ом’ називали су Мађари Словачку, али и Славонију (...) За носиоце мађарске државне власти и наши преци Срби са њене територије били су ’Тотови’, а досељеници са српске политичке територије ’Раци.’”¹³⁴

Све до доласка Мађара у Панонску низију почетком 10. века, изузев у краћим периодима када је византијска реконкиста Балкана покушавала да поново успостави лимес на Подунављу, српско-словенско становништво је у својим протодржавним заједницама у континуитету насељавало простор целе Паноније и Балкана.¹³⁵ У појединим периодима простор данашње Војводине улазио је у састав моћних словенских држава – Великоморавске кнежевине,

¹³⁴ Исто: 39.

¹³⁵ О поновном овладавању Византије Балканским полуострвом под Василијем II, видети: Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Просвета, Београд 1993, 296–300.

државе северних Словена која се простирала кроз целу Панонију и обухватала Славонију, Бачку и део Срема и Баната а која је свој врхунац имала за време кнеза Сватоплука (871–894) и Бугарског царства Симеона I (893–927) које је, осим већег дела источне половине Балканског полуострва, на северу обухватало и Срем и Банат.¹³⁶ Стварањем мађарске државе која се из средишта брзо проширила на целу Панонску низију, словенско становништво северно од Саве и Дунава у политичком смислу постало је одвојено од својих сународника на Балканском полуострву. Бројни топоними у јужном делу Паноније сведоче да су, упркос мађаризацији словенског становништва, они и даље представљали негде већинску, а негде значајну групу на простору ширем од данашњег подручја Војводине. „У својој борби против Мађара, Срби су се у овим крајевима ослањали на Византију и своје сународнике јужно од Дунава. Да би пресекао ове везе, мађарски војвода Жолт проваљивао је у неколико махова у Византију, али без већег успеха: утицај Византије био је снажан. Можда је баш њена близина утицала, као што је проф. Радонић са разлогом приметно, да су Банат и Ердељ, тада настањени готово искључиво словенским становништвом, дуго времена после тога – скоро два века – имали специјалан положај према централној и западној Угарској и били управљани не преко жупанија, него по жупама и кнежевинама.”¹³⁷ Са дефинитивним повлачењем

¹³⁶ *Medieval History of the Bugarian State: History of the First Bulgarian Empire, Science and Arts Publishers, 2nd Edition (Petar Petrov, Ed.), Zahari Stoyanov Publishers, 4th Edition, Sofia 2006.*

¹³⁷ Поповић 1957: 46.

Византије после династије Комнина (који су држали Срем све до краја 12. века), мађарска држава овладава не само овим просторима, већ захвата и ободне делове данашње централне Србије – Мачву, околину Београда, делове Шумадије, Браничево. Током целог 13. века било је задржано директно управљање династије Арпадоваца путем својих принчева над словенским Банатом.¹³⁸ Тек је мађарски краљ Бела III (1173–1196), савременик Стефана Немање, укинуо самоуправу жупа и кнежевина и заменио је мађарском жупанијском организацијом, појачао колонијацију Мађара у Банату и одобрио насељавање витезова „јовановаца” у погранична утврђења у Јужној Угарској који су одменили тамошње српске вазале. Границе Угарске државе и немањићке Србије на Балкану варијале су у зависности од личних односа њихових владара: тако је српски краљ Урош 1268. успео да од Мађара на кратко заузме Мачву и део Срема, да би крајем тринаестог века, краљ Драгутин, који је свој престо оставио млађем брату Милутину, од свог шурака, мађарског краља Ладислава IV 1284. године добио на управу ове крајеве и био назван „сремски краљ”.

Са продором Турака на Балкан и пропадањем немањићке државе, српско становништво са Балкана почиње масовније да се сели на север, у Панонску низију. Тамо ће, под окриљем мађарских владара, постаћи брана продору Османлија на ове просторе. Српска Деспотовина, тампон између интересних сфера Угара и Османлија, под деспотом Стефаном Лазаревићем

.....
¹³⁸ Поповић 1957: 47

у другом делу његове владавине постаје вазална држава мађарског краља Сигисмунда. Вазални однос био је учвршћен уласком српског деспота у витезове Змајевог реда 1408. године у Будиму и доделом поседа угарског владара 1411. године. Поред имања у околини Дебрецина и Сатмаре, деспот Стефан Лазаревић добио је и поседе у Торонталској (Бечкерек и Бечеј) и Бодрошкој жупанији (Апатин, Арањ). Те поседе, по одредбама уговора у Тати из 1426. задржао је наследник деспота Стефана, деспот Ђурађ Бранковић. Он је касније од краља Сигисмунда добио послед Хевизвелч код Будима, градове Мункач и Берек, а можда и Токај, Таљу и Реген на горњој Тиси.

У последњем периоду постојања српске деспотовине, као и седам деценија након њеног пада, Подунавље, Срем и јужни Банат постају поприште жестоког надметања Мађара и Османлија. У бројним ратовима истакнуту улогу играју Срби и њихови великаши који су се пребацили на просторе данашње Војводине и постали вазали мађарских краљева Сигисмунда и Матије Корвина. Биле су то значајне личности попут Вука Бранковића – Змаја Огњеног Вука, Дмитра Јакшића, деспотице Ангелине и њеног сина Максима Бранковића, Иваниша Берисављевића, Павла Бакића и других. Током овог раздобља у највећем делу простора данашње Војводине поново ће, услед сталног прилива бегунаца из деспотовине, преовладати српско становништво.

Долазак Сулејмана Величанственог на престо на Босфору донеће поступно али убрзано потпадање простора данашње Војводине под власт Османлија. Прво ће бити заузет Срем (приликом освајања

Београда 1521). Потом ће, приликом турског похода на Мохач (1526) бити опустошене Бачка и Барања. „Пошто је заузета и централна Мађарска и освојен Будим (1541), формиран је будимски пашалук. У будимском пашалуку налазили су се санџакати са српским становништвом: будимски, смедеревски, зворнички, вучитрнски, пожешки, мохачки, столно-београдски, сегедински, сремски, копањски, шиклушки, печујски, видински, крушевачки, чанадски, бечкеречки и липовски. По освојењу Баната (1552) основан је темишварски вилајет (беглербеглук) под који је потпадао цео Банат.”¹³⁹ Укључивањем највећег дела Паноније под власт Османлија, граница на Сави и Дунаву ишчезава и практично целокупно српско становништво живи у оквирима овог моћног оријенталног царства, уз извесне повластице које му је даривала Порта у Цариграду. Након обнове Пећке патријаршије 1557. године, православни Срби са подручја данашње Војводине дошли су под њену јурисдикцију, а поглавар Патријаршије имао је титулу „патријарха Срба, Бугара, поморских и северних страна”.

Са првим знацима слабљења Османског царства, Срби почињу да се буне. Тако су Срби у Банату били први који подигли велики устанак против турске власти 1594. године, на шта су Турци одговорили спаљивањем моштију Светог Саве на Врачару. Пламенове са Врачара, у даљини, преко Дунава, могли су да виде српски устаници у банатској равници, чији је отпор, недуго потом, био угушен у крви.

.....
¹³⁹ Поповић 1957: 201.

Ситуација ће се променити тек након Великог бечког рата (1683–1699) када ће се коло среће преокренути, а Турци, по закључењу Карловачког мира са Хабзбурзима, бити одбачени ка Подунављу. После овог рата Бачка се нашла у оквирима Хабзбуршке монархије, Банат је остао под влашћу Османлија, а Сремом се протезала граница линијом Митровица–Сланкамен. Делови територије данашње Војводине били су укључени у Војну границу, а други делови су дошли под цивилну (жупанијску) власт. За разлику од територија под цивилном управом, Војном границом управљало се директно из Беча.

Тек након следећег аустро-турског рата који је завршен склапањем Пожаревачког мира (1719), Срем и Банат, као и Шумадија и велики део централне Србије, постају део Хабзбуршке монархије. Међутим, већ у наредом рату са Турцима (који је завршен Београдским миром 1739), Аустрија губи недавно заузете територије у централној Србији, тако да се граница на Сави и Дунаву стабилизује.¹⁴⁰ Из овог раздобља су познате и две велике сеобе Срба у Аустријску царевину (1690. и 1739. године) којима је додатно појачана бројност српског становништва на подручју Војводине које је било још једном темељно опустошено у претходним ратовима. Срби су тада признати за једну од нација Хабзбуршке монархије (*Natio Rasciana*); обећано им је право на једно посебно војводство, тачније територијалну аутономију. Ово право је, међутим, реализовано тек током Револуције 1848–1849. године када је створена Српска Војводина. Након

¹⁴⁰ Ђоровић 1997 – II: 437–438.

пропасти Мађарске револуције, одлуком аустријског цара у новембру 1849. године озваничена је покрајина која је фактички створена од стране Срба годину и по дана раније, и то под називом Војводство Србија и Тамишки Банат. Њено седиште је било смештено у Темишвару, али је титула војводе била задржана за аустријског цара.

Војводина као српска покрајина у Хабзбуршкој монархији није дуго постојала: она је била укинута већ 1860. године. Већи део њене територије (Банат и Бачка) био је прикључен хабзбуршкој Угарској, са изузетком Срема који је био припојен Славонији. Током двовековне аустријске владавине на овим просторима су се, под окриљем државне политике Беча и Пеште, поред Срба населили и бројни колонисти других националности. Међу њима су најбројнији били Немци и Мађари, а затим и Словаци, Хрвати, Русини, Румуни и други.

Још пола столећа је морало да прође да Срби северно од Саве и Дунава дочекају своје ослобођење и уједињење са својом сабраћом смештену јужно од ових река. Током распада Аустроугарске монархије (29. октобра 1918. године) са приближавањем краја Првог светског рата, Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи је у Новом Саду 25. новембра 1918. године прогласила отцепљење Баната, Бачке и Барање од Угарске и њихово присаједињење Краљевини Србији. Један дан пре тога (24. новембра 1918), скупштина Срема, одржана у Руми, такође се изјаснила за прикључење Србији. Граница дуж река које раздвајају географске области Панонске низије и Балканског полуострва је

поново превладана, а окупација у Другом светском рату (када су усташке трупе окупирале Срем, Мађари Бачку, док је Банат остао у оквирима тзв. „Недићеве Србије” али под немачком управом) представљао је само трагичну епизоду у мрачној историји „кратког 20. века” у коме су ови крајеви постали и остали део јединствене српске државе.

Закључна разматрања

Кратак историјски пресек кроз геополитичка дешавања на територији данашње Војводине – настајања и пропадања држава, сукобе и померања граница, сеобе народа и промене етничке структуре становништва – доводи до неколико круцијалних закључака. Панонска низија, гледана у историјском континуитету, не представља самосталан геополитички ентитет нити јачи пол моћи, већ је, као и цео Балкан, простор надметања више крупних геополитичких центара, „великих простора”, који наизменично остварују мањи или већи степен утицаја на њој. Како се ради о истим половима моћи који су присутни на Балканском полуострву, тако је и простор Паноније – а нарочито његов јужни део где је граница најфлуиднија и најнеодредивија – историјски нераскидиво повезан са Балканом. Више од хиљаду и шест стотина година (а могуће је и знатно више) живљења и опстајања Срба на просторима Паноније и Балкана, са свим осцилацијама у њиховом броју и изложеношћу различитим геополитичким и верско-културним утицајима, то недвосмислено потврђује.

Из тога следи да Панонија није нераскидиви део Средње Европе, већ простор који је, под извесним утицајем овог културног и геополитичког пола моћи, али и под утицајима осталих. У зависности од нечије надмоћи или постојања равнотеже моћи, померале су се границе и у Панонији и на Балкану. Географске границе између низија и брда овде су од другостепеног значаја. У практично свим раздобљима, како нам показују археолошки и историјски извори, и панонски и балкански део средњег Подунавља далеко је чешће био у оквирима једне државне творевине него што је био подељен између више њих.

У периодима када се на овим просторима налазио империјални (или међуимперијални) лимес, његове линије се најчешће нису подударале са данашњом административном границом АП Војводине него су је, што је био много чешћи случај, делиле (нпр. Срем и Банат су припадали Римском царству, а Бачка не). Граница на Дунаву и Сави (у периодима када је постојала) уопште није бивала међуцивилизацијска, нити она између крупних геополитичких идентитета. Таква ситуација је, гледана у дужој временској перспективи, постојала веома кратко, и то у неколико раздобља: у временима током и након пропадања српске Деспотовине (од половине 15. до друге деценије 16. века, након чега Турци продиру у Панонију, а граница у Подунављу ишчезава) и у периоду нешто дужем од век и по (од 1739. до 1918) од тренутка када је Хабзбуршка реконкиста досегла долину Саве и Дунава па до времена пропасти Аустро-Угарске у Првом светском рату. Другим речима, „форсирање” границе на Сави и Дунаву као трајне геополитичке и цивилизацијске

границе (између „нас” и „њих”, „културе” и „варварства”, „напретка” и „заосталости”) представља рецидив пропаганде једне империјалне творевине у њеном завршном периоду, од раздобља њеног „империјалног пренапрегнућа” (Пол Кенеди)¹⁴¹ до њеног распада.

Утицаји ове пропаганде „дугог трајања”, међутим, могу се уочити још и данас на читавом низу примера. Сви примери показују како су и касније политике, вођене често културно-расистичким стереотипима а са очитим претензијама ка поновном дељењу српских територија, остављале видљиве последице на подручју „превладане границе” на делу средњег Подунавља са обе стране претежно настањеног Србима. „У време када је Србија била ’конфедерација у конфедерацији’ и када су српске земље биле фрагментиране не само републичким већ и покрајинским међама, економска, саобраћајна и културна баријерност ове границе била је врло изражена. Последице су видљиве и данас – пре свих политичке и привредне. На Дунаву, између Београда и ХЕ Ђердап, постоји само један, смедеревско-ковински мост, а на Сави између Шапца и Београда такође само један мост за теретни железнички саобраћај. До ових река са севера и југа најчешће воде ’слепи’ локални путеви, а прелаз се и данас обавља на архаичан начин – скелом. Већи део доњег Срема и Јужног Баната је саобраћајно изолован. Захваљујући концентрацији становништва, интензивној деаграризацији, индустријализацији и урбанизацији, уз десне обале Саве и Дунава дошло је до уочљивих

.....
¹⁴¹ Пол Кенеди, *Успон и пад великих сила*, Службени лист СЦГ и ЦИД Подгорица, Београд 2003.

разлика у привредној структури у односу на зоне уз леве обале које су већином остале пољопривредне. Становници околине Шапца, Обреновца, Барича, Умке, Железника, Гроцке, Смедерева и Костолца све су мање произвођачи, а све више потрошачи пољопривредних производа. Бољим саобраћајним повезивањем ова тржишта би се отворила према области са друге стране реке, миграционе струје прешле би психолошку границу 'уже Србије', формирали би се двојни градови са међусобно комплементарном структуром пољопривреде..."¹⁴² Некадашња, стицајем околности наметнута и пропагандно извикана културно-цивилизацијска граница била би поништена и у главама и у пракси, силом привредних токова и кретања становништва: она би постала реликт једног историјског периода који је више представљао изузетак а не правило и израз некакве геополитичке законитости. Подсећање на њу би више служило као упозорење на апсурдне територијалне фрагментације простора на коме истрајно живи већ хиљадама година један и јединствен народ.

.....
¹⁴² Степић 2004: 39.

УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНИХ КРИЗА НА САВРЕМЕНЕ ПРИЛИКЕ НА БАЛКАНУ: ГЕОСТРАТЕШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ МИГРАНТСКЕ И УКРАЈИНСКЕ КРИЗЕ

Гледано у ширем геополитичком виду, простор данашњег Балкана данас карактерише једна за ове просторе значајна новина: упркос његовој инхерентној нестабилности (која је последица комплексног односа сазданог од сплета антагонизама и сарадње локалних и историјских крупних геополитичких актера), Балкан се, за разлику од ситуације током друге половине 19. века и већег дела 20. века, тренутно не налази на прочељу, већ у позадини крупног геополитичког надметања. Последице овог надметања се, посредно, преливају и на његове просторе.

Разлоге за овакве прилике није одвећ тешко разумети. Иако и даље важно везивно ткиво између западног и средишњег дела „Римланда”, обода евроазијског континента који одељује његово језгро („Хартланд”) од приступа светским морима, Балкан тренутно не представља простор непосредног додира интересних сфера великих сила, представника четири „велика простора” који се надмећу, пошто је

тежиште надметања пренето на друге важне просторе за стицање глобалне премоћи. Балкански простор потреса (shatterbelt), место контакта, али и надметања различитих цивилизација и геополитичких концепција, једноставно је, силом историјско-политичких дешавања на крају 20. и почетка 21. века, остао „иза линија фронта”. Он се налази на подручју на коме је привремену релативну премоћ успео да оствари један глобални геополитички играч, онај атлантистички. Атлантисти су ставили „балканску кључаоницу” између Средње Европе и Блиског истока у функцију свог залеђа којим они наступају ка дубини континента – ка Црноморском басену и Каспијском подручју. Користећи ситуацију насталу са завршетком Хладног рата, САД, као главни носилац таласократског атлантизма, тежиле су да распад социјалистичке Југославије употребе да на дужи рок осујете присуство осталих традиционалних крупних геополитичких играча на овом простору – представника евроазијског (Русија) и средњоевропског (Немачка) континентализма, као и да „дозирају” присуство Турске као оријенталне регионалне силе. Све то је чињено са циљем да за себе сачувају доминантну позицију. То омогућава да се, у складу са ширим континенталним геостратешким циљевима, Балкан и убудуће користи као простор који може по потреби да се стабилизује и дестабилизује, уз трајну контролу два стратешки приоритетна правца – транзита Дунавом који спаја Средњу Европу са Блиским истоком, и црноморских мореуза који представљају „кључаоницу” Средоземља за евроазијски континентализам. Поступним деловањем, највећи део територије бивше Југославије и целог Балкана

претворен је у простор стратешке доминације атлантиста, додуше са различитим облицима и степенима контроле – „од директног војног присуства, преко вертикалног уплива на постојеће војне, безбедносне, финансијске, медијске и НВО структуре, све до употребе класичног, вестфалског дипломатско-политичког утицаја на домаће представнике власти.”¹⁴³ На овај начин највећим делом стављен у оквир таласократске стратегије ширења ка дубини континенталне масе, Балкан је од раније преовлађујуће улоге моста (или препреке, већ према томе у коју функцију је био стављен) на правцу северозапад–југоисток, претворен у *intermarium* простор између јадранско-медитеранског и црноморског басена иза чијих простора се тренутно налази тежиште геополитичког надметања.

Атлантистичка геостратешка доминација била је пресудна на садашњу конфигурацију балканског геополитичког пејзажа: без њеног утицаја на прелазу векова, садашњи изглед балканских држава засигурно би био другачији. Унутарбалкански историјско-територијални спорови би имали знатно другачији исход: неки нерешени односи били би решени, а неки делимично или тек привремено решени били би решени на потпуно други начин. Степен утицаја других великих сила, међународних покрета, па и терористичких група, засигурно би био знатно измењен. Без атлантистичког војног уплитања у „рат за југословенско наслеђе”, српско-црногорска федерација (којој би,

¹⁴³ Александар Гајић, „У геополитичком процепу: Србија између ЕУ и Евроазијске уније”, Зборник *Србија и евроазијски геополитички простор* (ур. Степић М., Ђурић Ж.), Институт за политичке студије, Београд 2013, 428.

готово извесно, приступила и Македонија као трећа федерална јединица) би опстала у постхладноратовским условима. Косово и Метохија би остали унутар Србије; рат у БиХ би се завршио распадом ове земље и припајању њених делова суседима; српско-хрватски спор око Крајине имао би другачији исход (вероватно, у виду високе аутономије за Србе); исламистички фактор би био знатно мање присутан на целом постјугословенском простору, а албански великодржавни пројект не би одмакао пуно даље од замисли... Србија не би била на овај начин окружена и стављена у „геополитички процеп“¹⁴⁴ где делови територија историјски настањени њеним народом служе за намиривање суседа или за експерименте креирања „сурогат нација“ чија је улога да још више сузе простор српских земаља. Она не би била на овај начин доведена у подређен положај са перспективом даље унутрашње фрагментације, нити би јој било све теже да балансира између великих сила и у перспективи пронађе реалну геополитичку алтернативу са којом би била у прилици да успостави јаче, непосредне физичко-географске контакте.

Судбина целог Балкана на почетку 21. века добрим делом зависи и од исхода криза у околним регионима, као и последичног степена слабљења или јачања утицаја великих играча на њему. У том смислу, за актуелне прилике на Балкану посебно су интересантни утицаји два најважнија регионална кризна жаришта у окружењу Балкана и ЕУ: мигрантске кризе и украјинске кризе. Обе регионалне кризе

.....
¹⁴⁴ Исто: 427–446.

представљају директни резултат глобалних геополитичких промена услед постепеног урушавања униполарних, а настајања мултицентричних међународних односа у 21. веку, као и разигравања различитих стратегија које нови центри моћи стварају не би ли се што боље позиционирали у новонасталим околностима.

Геополитичке димензије мигрантске и украјинске кризе

Мигрантска криза (са својим врхунцем 2015. године) која наставља да потреса ЕУ, представља једну од највидљивијих последица широког геополитичког прекомпоновања северноафричког и блискоисточног простора започетог „арапским пролећем” (2011–). „’Арапско пролеће’ у геополитичком смислу представља драстичну дестабилизацију широког простора средњег дела Римланда на његовом северноафричком, медитеранском ободу, као и Блиског и Средњег истока све до периферије индијског потконента као јужног дела појаса додира ’светског копна’ и ’светског мора’. Дестабилизација се одражава како на субсахарску, дубоко континенталну зону Африке која је, такође, захваћена процесима изразите, динамичне нестабилности, тако и на просторе централне Азије које су, до даљег, почетком 21. века геополитички обуздане коалицијом великих континенталних играча (Русије, Кине) са регионалним силама (Иран, Казахстан) све у циљу одржавања *statusa quo*, тј. својих интересних сфера као и стварања ко-просперитетних зона и

трансконтиненталних видова сарадње.”¹⁴⁵ Пораст насиља, прерастање политичко-секташких сукоба у серију ратова и распадање ранијих државних творевина на овом широком појасу довело је до плиме миграције који беже на север и северозапад, пут Европе као замишљеног богатог уточишта и „сигурне зоне”. Низ аутора сматра да су битни услови за овакву широку регионалну дестабилизацију плански створени од стране западних центара моћи зарад „рушења земаља и друштава кроз подршку такозваним исламским режимима, који гарантују наставак ’лумпен развоја’, тј. процес непрекидног разарања.”¹⁴⁶ „Наиме, ради се о наставку планираног процеса *фрагментације и дестабилизације* поменутих држава, другим средствима. За разлику од фазе када је план ’крвавих граница’ реализован директним војним интервенцијама као у случају Ирака, покретањем грађанског рата у Сирији са јасном намером рушења режима који опонира интересима Империје или увођењем системских и радикалних санкција Ирану који се доживљава као главни опонент и изазивач америчких интереса у региону, сада се, на Северу Африке, прибегло мерама рушења актуелних режима и стварања хаоса у коме се приступило обнови старих, антагонизованих и нестабилних трибалних творевина.”¹⁴⁷

.....
¹⁴⁵ Александар Гајић, „Геополитика сиријских миграција и ЕУ”, *Култура Пописа* бр. 29, 1/2016, К. Пописа –ИЕС; Нови Сад – Београд 2016, 80.

¹⁴⁶ Леонид Савин, *Од шерифа до терористе, оједи о једнолици САД*, МИР, Београд 2013, 188.

¹⁴⁷ Љубиша Деспотовић, „Демографски и геополитички аспекти актуелне мигрантске кризе”, *Култура Пописа* бр. 31,

Сиријски рат представља врхунац „арапског пролећа”. Дугогодишњи конфесионално-етнички конфликт између радикализованих сунита и режима кога подржава низ несунитских мањина, сукоб у Сирији је у ствари вид „геостратешког надигравања између околних регионалних, па и великих сила што у грађанском рату имају своје фаворите које помажу и преко којих желе да остваре неке од својих ширих, виталних стратешких интереса. У том смислу сиријски грађански рат се претворио у типични ’рат преко посредника’ (’Proxy War’). У њему се, преко локалних актера, надмећу велике силе – феномен толико пута виђен током 20. века, од шпанског грађанског рата до практично свих релевантнијих хладноратовских сукоба.”¹⁴⁸ „Прави узрок избијања рата је нарушавање пређашње равнотеже снага између сунитских и шиитских држава у региону кога је изазвала америчка инвазија на Ирак 2003. и тамошњи каснији грађански рат, који је укупно узевши, довео до пораста утицаја Ирана на шиите у региону, те створио утисак о перспективи њихове регионалне хегемоније које се прибојавају пре свих сунитске заливске државе. Управо ове државе су кризна дешавања током ’арапског пролећа’ виделе као прилику да, између осталог, дестабилизују Сирију као иранског савезника и тако потисну нарасли утицај Техерана. Кроз помагање различитих радикалних група у настојању да сруше Асадов шиитско-хришћанско-мањински

3/2016, К. Полиса и ИЕС; Нови Сад 2016, 15.

¹⁴⁸ Александар Гајић, „Грађански рат у Сирији – геополитички оквир”, *Култура Полиса* бр. 27, 2/2015, К. Полиса и ИЕС; Нови Сад 2015, 27.

режим у Дамаску, стратегијски план ових држава је да прекину 'шиитски лук' који се преко Ирака и Сирије пружа до Средоземља, до Либана, све са циљем да одвоје шиитски Хезболах од Хамаса, а потом га и ликвидирају.

У позадини регионалних играча налазе се и велике силе са својим стратешким пројекцијама: западне силе кроз 'конфликтни менаџмент' желе да преобликују регионалну геополитичку ситуацију у правцу стварања 'Великог Блиског истока'. Након подршке рушењу Асада, оне су смерале да се обруше на нараслу иранску моћ и потпуно истисну руске и кинеске утицаје у овом делу света. Због тога је Русија, подупирући иранске савезничке напоре, чврсто одлучила да одбрани Башара Ал Асада као свог стратешког савезника на Блиском истоку. У противном, сунитска радикализација блискоисточног простора могла би да има озбиљне геополитичке последице: постепено окруживање Ирана и омогућавање радикалном исламизму да, уз благонаклоност Запада, започне озбиљнију инфилтрацију на просторе Кавказа и Средње Азије."¹⁴⁹

Кретање колона избеглица са простора Сирије (као и у случају Либије током вођења грађанског рата 2011) у околне блискоисточне земље јасно су видљиве последице ратне логике тј. праваца извођења војних операција и ратних разарања. Током сукоба у Либији мигранти су бежали бродовима преко Средоземља. Због тога је Италија била приморана да започне поморску операцију „Mare Nostrum” која је трајала до

¹⁴⁹ Гајић 2016: 84.

2014, након чега је надлежност над праћењем и спасавањем миграната преузео „Фронтекс” са „Операцијом Тритон”.¹⁵⁰ Логика мигрирања маса са Блиског истока и северне Африке ка меком трбуху ЕУ била је, међутим, потпуно другачија: масе покренуте де-стабилишућим „арапским пролећем” мотивисане су првенствено економским разлозима и њихово кретање ка Европи има сасвим другу геополитичку димензију од оне везане за ратове изазване „арапским пролећем”. Мигрантске масе се усмерено крећу дуж осам главних праваца – рута према средишту Европе: западноафричком рутом, западномедитеранском рутом (из земаља Магреба до Шпаније и Француске), централномедитеранском рутом (од либијских и тунџанских обала пут Апенинског полуострва), рутом кроз Апулију и Калабрију, балканском рутом (од Грчке, преко Македоније и Србије до Мађарске и Хрватске), источномедитеранском рутом (прекоморским путевима са Леванта до грчких острва па, потом, на Балкан) и (најмалобројнијом) рутом преко источних граница ЕУ (са постсовјетског простора) ка њеним централним земљама. Најважније руте су, свакако, централномедитеранска и балканска рута које указују на порозност морске европске границе и неинтегрисаног дела Балкана.

„Мигрантске масе показују велики степен упућености у кретање рутама и реагују готово моментално

.....
¹⁵⁰ “EC MEMO, Brussels, 7 October 2014, Frontex Joint Operation ‘Triton’ – Concerted efforts to manage migration in the Central Mediterranean”. European Union, European Commission. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-566_en.htm, приступљено 24. 7. 2017.

на њихове измене; добро су међусобно координисане и прилично познају прилике у земљама кроз које се крећу; имају довољно новчаних средстава (и то не само готовинских, већ подижу донирани новац кредитним картицама итд.), упорне су да досегну циљане дестинације – неке од најразвијенијих земаља ЕУ, а не оне који имају нешто нижи стандард. Финансијску подршку да изведу дуг и тежак пут добијају не само од сродника који већ живе у државама ЕУ, већ пре свега од стране заливских монархија које су исправа подржале устанак који је разорио њихову матичну земљу, истих оних које нису показале никакво интересовање да приме и региструју избеглице, иако спадају у неке од најимућнијих петродоларских држава са релативно малобројном популацијом.”¹⁵¹ Све то упућује на планско усмеравање масовног мигрирања ка ЕУ како би се она дестабилизovala. О руковођењу овим процесом постоје бројне спекулације, од оних који сматрају да иза њих стоје атлантисти са својим „подизвођачима” – хуманитарним организацијама, до мишљења како њима не руководе политички и обавештајни врхови држава, већ савез невладиних и других организација повезаних са глобалним финансијским и медијским круговима.

Друга велика регионална криза, она у Украјини, ескалирала је нешто раније, почетком 2014. године. Криза је започета превратом на кијевском Мајдану којим је свргнут председник Виктор Јанукович, а на власт доведене радикалне прозападне снаге. Убрзо, криза је прерасла у грађански рат на истоку ове земље

.....
¹⁵¹ Гајић 2016: 88.

од које су се отцепиле поједине рускојезичне области. Постојећа криза представља само видљиви војно-политички вид дубоких подела унутар Украјине смештене на изузетно осетљивом геополитичком простору и притешњене између тежњи за ширењем НАТО-а и ЕУ са једне и руске бојазни од овог ширења са друге стране. Због тога Русија настоји да створи у свом постсо-вјетском „блиском суседству” појас неутралних или себи окренутих држава, а наспрам ЕУ/НАТО експанзије која је све приметније стеже.

У класичном геополитичком смислу, простор Украјине представља западни, равничарски део евроазијског Хартланда који представља спону средњоевропског Римланда са огромним пространством руске Евроазије. На свом југу, он партиципира и у црноморско-азовском ареалу. Као историјски „гранични” простор надметања између сила Римланда и Хартланда, Украјина на почетку 21. века пролази кроз нови, радикализован вид своје историјски честе „граничне ситуације”. Као део „руског света” – у геостратешком смислу њен „меки трбух” – она представља простор надметања између експанзије која полази са запада, из европског Римланда (евро-атлантизам) и евроазијског континентализма из „срца копна” који покушава да овај продор заустави. Досадашњи развој ситуације у Украјини довео је привременог „замрзавања конфликта” услед дипломатских напора Немачке и Француске са једне, а Русије са друге стране (споразуми из Минска). Полазећи од стања ствари на терену (у виду настанка и одвајања Луганске и Доњецке Републике од остатка Украјине), ове веома заинтересоване државе за превазилажење сукоба довеле су зараћене

стране за преговарачки сто са циљем да се, након стабилизације примирја, дипломатским путем постигне трајније, прихватљиво мировно решење.

Позиције крупних геополитичких играча у украјинској кризи данас су следеће:¹⁵² „за Русију, Украјина представља кључну безбедносну зону која се нипошто не сме препустити да постане простор са које се претња може пренети на европски део руске територије. У том смислу, она мора остати или у најмању руку неутрални 'тампон' између Русије и сила европског Римланда или бити реинтегрисана (на различите начине и у више фаза) у новонастале континенталистичке савезе које иницира Русија. ЕУ, са друге стране – која је од 2009. у дубокој системској кризи и тежи да се извуче из сопствених силазних трендова и реафирмише се – у Украјини види простор потенцијалног проширења, територију са јефтином радном снагом и ресурсима, те тржиште за пласирање роба, место где може да се покаже релевантним и да преко њега развија односе са у сваком смислу ресурсно потентном Русијом (...) САД, тј. атлантисти имају потпуно супротне циљеве од ЕУ. Они желе да задрже своје позиције у ослабљеној ЕУ, те да по сваку цену спрече приближавање кључних земаља ЕУ са Русијом.¹⁵³ Зато они гурају ЕУ у своје источно ширење (с

.....
¹⁵² О еволуцији стратешких погледа главних великих играча према Украјини видети: Peter Rutland, „Unnecessary War: The Geopolitical Roots of Ukraine Crisis”, у: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives* (Ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska & Richard Sakwa), E-International Relations, Bristol 2015, 129–140.

¹⁵³ Према: William Engdahl, „Ukraine and a Tectonic Shift in

обзиром на то да их то конфронтира са руским интеграционим плановима) и истовремено прижељкују дуготрајне тензије и дестабилизацију. Док ЕУ, а посебно неке њене чланице, имају економске интересе за стабилном Украјином (при чему је неки виде као део ЕУ, а неки не) и побољшањем привредне сарадње са Русијом упркос негативним сентиментима и виђењем Русије и Руса, атлантистички циљ је дуготрајна нестабилност и криза која би, вештим конфликтним менаџментом, трајно одвојила, конфронтирала и ослабила и ЕУ и Русију.”¹⁵⁴

Приметно је, дакле, да се оба регионална сукоба директно рефлектују на Европу и, у њеном оквиру, просторе Балкана. „Циљ изазивања ових криза (углавном) није тек геополитичко запоседање нових, раније недосегнутих кризних простора, а кроз помагање атлантистима наклоњених актера, већ, пре свега, стварање дуготрајних жаришта сукоба који изискују такав кризни менаџмент уз помоћ кога би се, са једне стране, настајуће силе мултиполаризма зауставиле, ’загубиле’, и, што је могуће више, ’истрошилe’ у конфликтним ситуацијама, док би се оне друге, значајније државе које су већ одавно под покровитељством атлантиста а услед немогућности да се носе са размерама кризе и њиховим последицама, јаче задржале у

.....
Heartland Power”, 22 March 2010, <http://www.globalresearch.ca/ukraine-geopolitics-and-the-us-nato-military-agenda-tectonic-shift-in-heartland-power/18128>, приступљено 20. 5. 2015.

¹⁵⁴ Александар Гајић, „Односи ЕУ и Русије у светлу украјинске кризе”, *Међународна историја*, год. LXVII, бр. 1161, јануар-март 2016, Институт за међународну политику и привреду, Београд 2016, 11.

'савезничком загрљају' чија је снага, претходно, почела значајно да попушта."¹⁵⁵ Украјински сукоб директно конфронтира земље ЕУ и Русије. Криза спречава пређашње знатно повећање привредне и политичке сарадње која је била од обостране користи и која би, неминовно, поступно довела до крупне геополитичке преоријентације ЕУ. Мигрантска криза, као последица циљане дестабилизације средњег, „арапског” дела Римланда, осмишљена је да кроз усмеравање мигрантских колона додатно дестабилизује просторе ЕУ, и то баш у периоду када она пролази кроз институционалну кризу која захтева темељну реконструкцију унутаревропских односа. Дешавања током 2015. године показала су колики степен опасности и на ЕУ и на њене државе чланице може да има „оружје за масовно мигрирање”. Одиграо се готово потпуни распад „Шенгенског споразума”, дошло је до затварања државних граница и оштрог трвења између њених чланица у вези са противљењем примању квота миграната у складу са „Даблинским споразумом”.

Утицај регионалних криза на простору Балкана

Видови даљег утицаја мигрантске и украјинске кризе на Балкан могу се сврстати у неколико група: од оних везаних за директне последице прилива нових мигрантских маса на ове просторе – укључујући ту и

.....
¹⁵⁵ Александар Гајић, „Србија и геостратешки интереси великих сила 1914. и 2014. године”, Зборник *Србија и њојиника великих сила 1914-2014* (ур. Ђурић Ж. и Кнежевић М.), Институт за политичке студије, Београд 2014, 125–126.

инфилтрацију организованих терористичких група међу мигрантском популацијо, преко повратка бораца са тамошњих ратишта који би допринели радикализацији својих истомишљеника, све до пораста ширих, директних и индиректних утицаја великих сила на прилике унутар и између балканских држава (све у зависности од њихових потреба и даљих стратегија везаних за исходе конфликта и у Украјини и на блискоисточном простору).

Балканском рутом је, на врхунцу кризе током 2015. године, пристигло више од половине (или око 764,038) укупног броја миграната у ЕУ (процене говоре о 1,8 милиона). Њихов број је након споразума ЕУ и Турске у марту 2016. године нагло опао. Процењује се да је током целе 2016. године пут ЕУ овим транзитним правцем прошло око 130,261 људи.¹⁵⁶ Међутим, чак и овај нижи број, у случају херметичког затварања ЕУ граница и претварања Западног Балкана од „проточног бојлера” у „својеврсни контејнер” у коме се гомилају мигранти, може да буде кобан по балканске државе. Нови прилив избеглица би прво саобраћајно и безбедносно, а затим економски и политички, изазвао дуготрајну дестабилизацију институционално и привредно ионако слабих држава на балканском простору. Већ виђене ситуације и проблеми везани за обуздавање илегалних мигрантских маса на граничним прелазима између Грчке и Македоније, Македоније и Србије, и Србије и Мађарске, могле би да се понове у још драстичнијем виду. Додатни проблем

¹⁵⁶ Према статистици Фронтекса. Видети: <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/>, приступљено 17. 7. 2017.

би било евентуално „одмрзавање” конфликта у Украјини: простори Балкана су до сада били поштеђени прилива избеглица са простора Украјине током сукоба 2014–2015. године. Тада је са ратом захваћених подручја избегло више од два милиона људи (од тога 1,34 милиона представљају интерно расељене особе, док је више од 900 хиљада побегло у околне земље (Русију, Пољску и друге суседне државе ЕУ).¹⁵⁷ У случају нове ескалације сукоба, масе избеглица из Украјине овај пут не би заобишле ни простор балканских држава.

Посебан проблем у оквиру мигрантског прилива представљају инфилтриране терористичке ћелије и групе радикализованих повратника са блискоисточних ратишта. Долазак ових група има посебан значај за исламистичке структуре чији стратегије у њиховом инфилтрирању у мигрантске колоне виде добру прилику за ширење свог утицаја на Балкану и даље, широм Европе. Они гледају на цео простор Балкана као на „зону посебног интереса”. Терористички планери се труде да повећају свој утицај међу локалним балканским мухамеданцима са циљем њиховог придобијања за ствар радикалног политичког ислама. Почетак радикализације балканских муслимана сеже још од инсталације исламистичких и терористичких структура током раних деведесетих година прошлог века када је велики број муџахедина (процене варирају од 4-5 (Џон Шиндлер), па све до 40 хиљада (Бодански)

.....
¹⁵⁷ Детаљније: <http://www.aljazeera.com/indepth/inpictures/2015/07/ukraine-worlds-unseen-refugee-crisis-150720082647225.html>, приступљено 17. 7. 2017.

дихадиста)¹⁵⁸ дошао на Балкан како би се придружио бошњачкој и албанској страни у оружаним конфликтима са Србима. Логистичка и организациона структура радикалних исламиста добро је утврђена широм Балкана током претходне две деценије и она са приливом миграната само јача. Исламисти, прилично хетерогени у организационом смислу, поседују изванредан степен међусобне координације, као и читав низ веза са обавештајним структурама како међу западним силама (САД, Немачка, В. Британија) тако и међу онима са простора муслиманских земаља (Турске, Саудијске Арабије, Ирана итд.). Током мигрантске кризе приметан је све већи пораст утицаја структура Исламске државе на своје истомишљенике широм Балкана и њихова тежња да се повежу са сличним исламистичким групама на Балкану. Све то оне чине како би могле постати довољно организационо способне како би једно од тежишта својих активности могле пренети и на ове просторе. То, међутим, најчешће доводи до сукобљавања на идејно-конфесионалном нивоу између радикализованих присталица вахабизма и традиционалистичких, умеренијих домаћих муслимана. О томе нам сведочи низ инцидената.¹⁵⁹ „Исламска држава Ирака и Леванта је у сталном контакту са својим следбеницима у Србији, Босни, Црној Гори, Албанији и Македонији;

.....
¹⁵⁸ Ljubiša Despotović, *Srpska geopolitička paradigma*, Kairos, Sremski Karlovci 2012, 226.

¹⁵⁹ Видети детаљније код: Esad Hećimović, “Radical islam – a challenge for Moderate Balkan islam?” http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/rel_exterm_vs_fried_beweg_05_radical_movements_moderate_balkan_islam_e_hecimovic_17.pdf, приступљено 25. 7. 2017.

сви они су добили наређења да се припреме за акцију. Дана 28. августа 2014. године, Амбасада Србије у Дамаску добила је писмо-ултиматум од цихадиста са директном претњом ликвидације целокупног њеног особља ако не напусте Сирију у року од седам дана. Потписници претње су се назвали 'Балканском бригадом' чији се руководици, наводно, налазе на простору Косова и централне Србије.¹⁶⁰ Високи државни званичници у Македонији су, поводом хватања групе цихадистичких ратника из Косова и Македоније на својој територији, потврдили чињеницу да су радикалне исламистичке групе веома активне у овој земљи."¹⁶¹

Према исламистичким проценама „Балкан пружа добре предуслове за изградњу цихадског фронта према Европи која је нелогичним и самодеструктивним поступцима, заједно са Америком, у највећој мери заслужна што су се '90-их година XX века на Балкану нашли цихад-ратници."¹⁶² Терористичке групе за сада не изводе своје смртоносне активности на Балкану, већ користе овај простор за пребацивање искусних цихадиста пут коначних одређишта, оних са крајњим метама унутар водећих земаља ЕУ, затим за логистичку подршку овим операцијама, као и за регрутовање нових људи („бела Ал Каида“) за будуће терористичке операције. „Базна инфраструктура исламског

¹⁶⁰ Извор: портал Sbin-info, 3. 9. 2014.

¹⁶¹ Ljubiša Despotović, Aleksandar Gajić, "Geopolitical Aspects of Radical Islam's Safety Endangerment in Former Yugoslavia", *Studia Securitatis, IX (1), Lucian Blaga University of Sibiu, Sibiu 2015*, 77.

¹⁶² Љубиша Деспотовић, *Геополитика деструкције*, Каирос, Сремски Карловци 2015, 84.

радикализма на Балкану служи као одскочна даска и логистика за исламске центре у Европи какав је, рецимо, Беч. Делатност радикалног ислама није претња само безбедности Балкана, већ и самој Европи, с обзиром на чињеницу да исламски радикализам делује најмање на два нивоа реализације својих циљева: на Балкану он је једним делом *инструмент* и сарадник атлантистичких структура, а на другом нивоу, *иђеиња*, с обзиром на планове исламизације саме Европе.”¹⁶³

Џевад Галијашевић, познати стручњак за тероризам из БиХ, процењује да Ал Каида има најмање пет хиљада обучених и индоктринисаних радикалних исламиста само на простору Босне и да је више од њих 375 током протеклих година отишло пут Сирије на тамошња ратишта.¹⁶⁴ Повратак ових „ратника ци хада” са фронта на просторе Балкана уз њихово повезивање са међу мигрантима инфилтриране терористе не само да ће допринети још већој радикализацији домицилног мухамеданског становништва, већ ће их гурати у правцу чињења појединачних и групних оружаних активности на просторима где живе. И до сада се повремено догађало да поједини домаћи, радикализовани муслимани почине оружани инцидент, кривично дело или чин који се може окарактерисати као терористички. Најпознатији такви случајеви који су се последњих неколико година одиграли на простору БиХ (мада, углавном, пре ескалације мигрантске кризе) као што су: „напад у Бугојну” када је тамошњи житељ Харис Чаушевић детонирао бомбу пред

¹⁶³ Despotović, Gajić 2015: 75.

¹⁶⁴ Према *Pravda*, 15. 8. 2014.

локалном полицијском станицом, затим „експлозија у босанском шопинг центру” у граду Витезу приликом које је страдао радник обезбеђења, а троје људи било теже повређено. У ову категорију напада спадају и „инцидент код Цареве џамије” у којој је Јусуф Барчић са групом присталица покушао силом да уђе у чувену џамију у центру Сарајева и тамо упражњава вехаби-стички вид молитве, убиство два припадника армије БиХ 2015. године итд.

Последице утицаја мигрантске и украјинске кризе на балканске државе

За наше истраживање од највећег значаја представља деловање великих сила на прилике унутар и између балканских држава, а нарочито поводом њихових од раније постојећих несугласица које се стављају у функцију својих стратегија. Њихове стратегије у знатној мери зависе од исхода конфликта и у Украјини и на блискоисточном простору. У овом погледу се као полазиште за даљу анализу може уочити низ ствари: балканске земље од раније интегрисане у НАТО структуре (било да су чланице ЕУ или само кандидати за чланство) поводом украјинске кризе листом су стале на линију са атлантистичком геополитичком агендом и придружиле економским санкцијама које су Русији уведене поводом анексије Крима. Такође, оне су потпуно подржале даљу експанзију НАТО-а на исток и изградњу „противракетног штита” у Пољској и Румунији. Исте државе су листом подржале војно-политичку позицију атлантиста у вези

са сукобима у Сирији и генералној ситауцији на Блиском истоку, мада са различитим степеном решености. За разлику од њих, државе које нису у НАТО-у (из различитих разлога), а јесу кандидати за чланство у ЕУ (Србија, БиХ), нису се придружиле санкцијама ЕУ и САД према Русији. Све ове државе одржавају дистанцу и према украјинској кризи и према даљем ширењу НАТО-а на исток, као и идејама о изградњи „противракетног штита”. Неке од њих, попут Србије, не само да се држе прокламоване војне неутралности, већ се, мимо вербалног изјашњавања о очувању добрих односа са Русијом, повремено одважују и на нове видове сарадње са њом.

Када је, међутим, у питању био однос ових држава према пропуштању мигрантских таласа преко сопствене територије ка средишту ЕУ, њихово позиционирање је било знатно другачије. Грчка, вођена Ципрасовом владом, представљала је почетни, потпуно порозни простор за кретање мигрантских маса. У томе су јој се, као транзитне земље, испрва придружиле и кандидати за ЕУ – Србија и Македонија. Све то је стратешки одговарало атлантистичким тежњама да се, са пристизањем миграната, дестабилизује ЕУ. Неке чланице ЕУ и НАТО-а, попут Хрватске и Словеније, придружиле су се, међутим, затварању својих граница и мерама којима су, пре њих, прибегле Мађарска, Аустрија: на тај начин оне су се у геополитичком смислу више придружиле средњоевропској концепцији, истој оној која тежи темељном преуређењу односа у Унији.

Различита позиционирања балканских држава према регионалним кризама често замагљују образац

геополитичког утицаја „великих сила”, тј. представника четири „велика простора” на Балкану. Утицај немачких „средњоевропљана” већ дуже времена је усмерен на пацификацију целог простора Балкана, уз његово држање ван интеграционих процеса, све док се сама ЕУ не трансформише у средњоевропском геополитичком смеру. „Средњоевропљани” желе, пре свега, да користе постојећу саобраћајну инфраструктуру и ресурсе и спрече да се, са или без атлантистичког подстицања, постојећа нестабилност повећа и прелије на просторе ЕУ. ЕУ као целина – иако и даље на речима предана евроинтеграцији ових простора и спречавању његове „балканизације” – почиње значајно да мења свој однос и суштински се прилагођава захтевима „средњоевропљана”. Почевши од „Конференције о Западном Балкану” одржане у јулу 2016. године у Паризу, преко ширења идеје о царинској унији земаља овог простора и само вербалној подршци даљим евроинтеграцијама, па завршно са Самитом у Сарајеву у марту 2017. године, ЕУ је простор „неинтегрисаног” Балкана суштински оставила по страни и препустила га самом себи.

За разлику од „средњоевропљана”, англосаксонски атлантисти свесно желе да „одржавају висок степен нестабилности над контролисаним балканским простором и поступно га гурају даље у евроинтеграције. Све то они чине само како би на тај начин повећали нестабилности саме ЕУ над којом такође теже да задрже надмоћ и у њој арбитражују. „У војном погледу, циљ Англоамериканаца је да потпуно вежу све државне структуре на овом простору за НАТО, прво на највишем нивоу које могу да имају нечланице, а потом

и да их уведу у пуноправно чланство.”¹⁶⁵ У успешној реализацији оваквих стратегија, атлантистима помаже (иако је степен њихове моћи у видљивом опадању) значајна војно-обавештајна и медијско-лобистичка премоћ у региону. У прилог им иде и стање на терену где практично ни један међуетнички и међудржавни спор није трајно решен, чак ни онај везан за протеривање Срба из Крајине, пошто Хрватска не може да напуни заузети простор својим становништвом услед своје лоше демографске ситуације. Због тога се Хрватска параноично односи према „остацима остатака” Срба на њеној територији и свакој регионалној иницијативи Србије. Дејтонска, двоентитетска БиХ само је провизоријом којим је замрзнут конфликт кога је увек могуће у извесном степену политички интензивирати. Косово и Метохија су војном интервенцијом НАТО-а насилно отргнути из Србије, да би, потом, било помогнуто и нелегално самопроглашење независности ове српске покрајине. Међутим, овај квазидржавни ентитет је, гледајући на дуго рок, суштински неодржив: он генерише хаос у свом окружењу, а притом га као државу не признају ни Србија нити неке чланице ЕУ и НАТО, нити је између Србије и њега заиста могућа трајна и иоле озбиљна нормализација односа. Унутар саме Србије такође постоје и погранични, периферни простори (Рашка, Прешевска долина) где је могућа местимична дестабилизација услед иредентистичких тежњи тамошњих муслиманских мањина. Политичка ситуација у Црној Гори, која је на силу, уз помоћ страног фактора и домаће

.....
¹⁶⁵ Гајић 2014: 121.

мањине преведена у атлантистички табор ради одсецања Србије од приступа мору, довела је до стварања експлозивног, подељеног друштва. Ситуација у њој лако може да се отргне контроли. Тамошње мањине, које подржавају прозападни режим у Подгорици, на име, само чекају погодан тренутак да помогну да се њихове матичне државе (Хрватска, Албанија) територијално намире на рачун Црне Горе.

Трећи крупни геополитички играч на простору Балкана, Турска, на овим просторима је у последњим деценијама постајала све присутнија. Све то је било допуштено услед јасног покровитељског става атлантиста који су у своје интересе укључили и извесне „дозиране” турске геополитичке пројекције. „Стратешка дубина” као спољнополитичка концепција Турске коју је уобличио њен бивши министар спољних послова и премијер Ахмет Давутоглу представља (од стране атлантиста) дозвољено ширење њихове интересне сфере на Балкану као једном од три стратешка правца турске експанзије (преостале две су Кавказ и Блиски исток).¹⁶⁶ Атлантисти су на ову стратегију гледали благонаклоно и усмеравали је ка блокирању средњеевропског утицаја, односу спречавању немачког спуштања дунавско-црноморским коридорима.¹⁶⁷ Културна, економска, а на крају и политичка реконкиста „неоосманске” Турске у плановима се идеално пројектује до границе токова Саве и Дунава. Она је поступно почела да се реализује кроз финансирање

¹⁶⁶ Видети: Зборник *Турска – регионална сила?* (ур. Ђурковић М. и Раковић А.), ИЕС, Београд 2013.

¹⁶⁷ О стратешком значају које САД придају Дунаву више код: Петровић Пироћанац 2009: 159–180.

осиромашених и ослабљених државица – „балканида” од стране Турске (као и других блискоисточних, арапских атлантских савезника). Све то је чињено са циљем стицања каснијег значајнијег утицаја на стабилност и проходност на овим просторима који би били условљавани пуноправним чланством Турске у ЕУ. Тиме би се, неповратно и из темеља, променила природа саме Уније. Неуспех Турске на Кавказу и Блиском истоку (а посебно по Турску катастрофални исходи сиријског грађанског рата и целог „арапског пролећа”), могли су да доведу до интензивирања Турске стратешке експанзије на по њу једином преосталом регионалном правцу – оном балканском. Удаљавање, међутим, режима у Анкари од атлантиста које је само интензивирано због западне подршке Курдима на простору Леванта, а посебно након пуча од 15. јула кога су извршиле присталице Гуленовог „Хизмета”, довеле су до кварења њихових односа и на балканском правцу, као и до значајног побољшања односа са Русијом.

Русија је, пре украјинске кризе, територију „братског”, православног Балкана гледала као простор за геоекономско наступање ка западу, према Европи и ЕУ. Њени стратешки циљеви су били да „релативизује позицију атлантизоване Европе, тј. ЕУ, успостављањем обострано корисних веза; у другој фази, постојала је жеља да се помаже еманципација Европе/ЕУ од САД и њено прерастање у посебни пол моћи у мултиполарном свету; у трећој фази, тежило би се „везивању Европе/ЕУ („Европског великог простора”) за Русију на партнерским економским и геополитичким основама, четврта фаза би била: Европа/ЕУ у

руској интересној сфери и потенцијално формирање Еврорусије као геоекономско-геополитичко-геостратегијског савеза.”¹⁶⁸ Атлантистичким потпиривањем преврата и сукоба у Украјини ова стратегија до даљег је осујећена. Западни, европски део Старог континента је привучен назад, у прекоатлански „чврст стисак”, док су везе са Русијом углавном покидане или ослабљене. Планови о изградњи „геоенергетског трозупца” као економског предуслова за постепено геополитичко преоријентисање земаља ЕУ до даљег су осујећени.”¹⁶⁹ Убрзо, Русија је била принуђена да интервенише у Сирији како би спречила пад савезничког Башар Ал Асадовог режима и побољшала укупне позиције савезничког Ирана. Успех ове интервенције не само да је подигао углед Русије (пре свега широм муслиманског света), већ је временом утицао и да Турска, суочена са поразом својих штићеника у Сирији, прибегне приближавању са Русијом. Последице овог приближавања тичу се не само Блиског истока, већ и Балкана: оно отвара могућности реализације крупних улагања у енергетске коридоре чији би краци пролазили кроз Балкан и дугорочно утицали на промену геополитичке перспективе ових простора. Део руског утицаја повраћен је и у евроатлантизованој Бугарској где је за председника државе изабран генерал Румен Радев. Председник Радев тежи да игра избалансиранију улогу између Истока и Запада, док је влада Бојка Борисова и даље (што милом, што под принудом) углавном привржена Западу.

.....
¹⁶⁸ Степић 2009: 63–64.

¹⁶⁹ Гајић 2013: 431.

Поред јачања руског утицаја у региону, делимичног приближавања Русије и Турске и руско-немачког покушаја да се украјинска криза прво пацификује, а затим и постепено приведе крају, најважнију новост кроз коју се морају посматрати делимично већ прекомпоновани утицаји „великих сила” услед њиховог деловања са кризних жаришта на простор Балкана, представљају крупне промене које су се догодиле у атлантистичком средишту са успоном Доналда Трампа на место председника САД. Раскол и сукоб између глобалистичке „дубоке државе” и Трампових присталица на Балкану доноси и додатне геополитичке реперкусије. Оне се тичу могућег мањег ревидирања америчког става према балканским актерима, а све у склопу ширег покушаја америчке администрације да донекле поправи односе са Русијом и Ердогановом Турском. Назирући могућност оваквог развоја догађаја, атлантистичко-глобалистичкој „дубокој држави” се као одговор намеће даља дестабилизација свих простора уз помоћ потпиривања постојећих спорова и помагања преливања утицаја спољних криза на ове просторе. Оваквим приступом могуће је поткопати Трампова настојања да се релаксирају односи са Русијом и приморати га на трајну, још дубљу конфронтацију са њом на најширем евроазијском простору. Операционализација овог плана значи поступно појачавање регионалних међудржавних политичких и међуетничких тензија, поново отварање постојећих антагонизама из којих се могу изродити нови конфликти, углавном они ниског и средњег интензитета. Низ провокација у Хрватској којима се нарушавају ионако крхки српско-хрватски односи, инциденти у

Босни и поновни покушај отварања међудржавних спорова пред сталним међународним трибуналима, настојања косовских Албанаца да створе сопствену војску и силом изврше реинтеграцију северног, српског дела покрајине у оквире ове псеудо-државе, политички сукоби у Македонији и довођење нове владајуће коалиције која тежи уставном редифинисању ове државе – све су то дешавања која несумњиво воде ка регионалној дестабилизацији иза којих стоји јединствен постицај и јасан стратешки интерес.

Реализација нове дестабилишуће стратегије свакако не одговара ни Русији ни Турској. Она не одговара ни средњоевропљанима унутар ЕУ, упркос њиховој делимичној идеолошкој подложности глобалистичким позицијама и оштром противљењу Трампу, као и наслеђеном антируском и антитурском сентименту. Главни проблем заговорника средњоевропског геополитичког концепта унутар ЕУ је тај што би атлантистичка дестабилизација Балкана нанела ЕУ тешке проблема који могу скупо да је стају. Такође, дестабилизација прилика у региону нужно би приморала и Русију и Турску да се, свака са позиција својих интереса, јаче укључе у дешавања у региону. Тако би утицај ове две силе на дужи року ојачао у државама које стрепе од дестабилизације, а све би се то одиграло на рачун опадања утицаја ЕУ. Такође, јача и обухватнија кризна ескалација могла би да се одрази и унутар ЕУ чије су чланице ионако дубоко поларизоване, па и супростављене по читавом низу других питања.¹⁷⁰ У

.....
¹⁷⁰ Детаљније о геополитичким односима унутар и око ЕУ између атлантиста и средњоевропљана у: Гајић 2013: 139–157.

склопу са могућим погоршавањем односа са Турском поводом споразума о избеглицама из 2016, која може да „отпусти брану” преко које ће се прелити милиони миграната у ЕУ, дестабилизација простора преко кога може поново да се одигра дириговано кретање маса миграната према срцу ЕУ представљало би ударац који би могао до доведе и до озбиљног урушавања ЕУ.

Укупне кризне перспективе на Балкану

У постојећим околностима, атлантистичке силе (пре свега оне које настављају да реализују политику америчке „дубоке државе”) у стању су да и даље користе своју релативну премоћ зарад манипулисања између делимично супротстављених интереса и својих нагло ојачалих, крупних „савезника” и својих антагониста. Они су, такође, и даље у позицији да подгревају неугласице између слабих балканских држава као би се „одржали у седлу” као главни регионални арбитар. Преостале три велике силе, додуше, имају заједнички интерес да спрече или, барем, умање степен дестабилизације Балкана, али само под условом да наступају синхроно, свака у односу према својим културно-цивилизацијским и историјским савезницима. Проблем је, међутим, што им се, мимо тренутног противљења дестабилизацији, интереси делимично разилазе, као и што је довољно да стабилишући утицај једног од њих привремено изостане, па да се створи довољан простор за дестабилизацију.

Државе на балканском простору, иако кокетирају са својим историјским савезницима и културно-

цивилизацијским „матикама” како би, у погодном моменту, остварили своје локалне амбиције, ово чине слабо и стидљиво, са пуном свешћу ко је и даље „главни газда”. Оне све то раде у страху да му се не за- мере, а да то не искористе њихови суседи и, у постојећим околностима – уз своју пуну исказану лојалност према доминантној сили на простору целог региона – остваре добитак на суседову штету. Степен тензије, интензитет дестабилизације као и величина спорних територијалних зона преклапања и супротстављања интереса између балканских држава који би могли да доведу до ширег конфликта су делом смањене, гледано у односу на претходна времена. Кризни потенцијали се, практично, свде на два могућа жаришта: на просторе на који претендује албански шовинистички великодржавни пројекат (КиМ, део Македоније и Ц. Горе) и на, по свему судећи, дужи рок неодрживу БиХ где је међунационални спор између три конститутивна народа само до даљњег „замрзнут”. Остале проблематичне зоне чине ужи простори где се само може „пуштати крв” (bloodletting (Миршајмер)),¹⁷¹ тј. слабити поједине недовољно послушне државе или, пак, придобијати њихова наклоност, али се не може генерисати довољно велика регионална криза чије би последице имале шире геостратешке домете.

Посебно питање, међутим, представља преклапање унутрашњих балканских криза са преливањем последица крупних спољних регионалних криза. У том случају опасност озбиљне дестабилизације расте.

.....
¹⁷¹ Џон Миршајмер, *Трагедија пољитике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд 2009.

прегруписања и повезивања значајнијих геополитичких актера са оним мањим и слабијим, а затим, у извесној мери, и између самих великих играча. Тек потом ће се супротстављање између великих геополитичких сила постепено пребацити на друге просторе, посебно оне са конфликтним потенцијалима. Један од тих простора јесте и Балкан, где ће се, извесно, актуелне „дискретне” размере међусобног ривалства подићи на други, виши ниво, већ у зависности од позиција и снага које ће на овим просторима уложити „традиционални” велики играчи.”¹⁷³

.....
¹⁷³ Гајић 2014: 127.

ПОСЛЕДИЦЕ „БРЕГЗИТА” НА ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ НА БАЛКАНУ

У временима када је, на самом почетку 21. века, „европски пројект” био у пуном полету, спремност ЕУ да допринесе стабилизацији простора Балкана почивала је на бојазнима од ширења „балканизације” на просторе широм континента. Сада, међутим, ситуација почиње да се преокреће: данас у Унију неинтегрисани део Балкана страхује од „брегзитизације” ЕУ, односно од негативних утицаја којим би се само појачала његова инхерентна нестабилност.

Иако Балкан не оскудева регионалним политичким конференцијама, Немачка је 2014. године лансирала нови формат регионалне сарадње чије су се прве конференције одржале у Берлину 2014. и Бечу 2015. године. Одржавање „Конференције о Западном Балкану” у Паризу почетком јула 2016. године, свега десет дана након „Брегзита”, било је подстакнуто намером европских званичника да, с обзиром на од раније евидентно успоравање процеса проширења Уније, државе на овом простору одрже у уверењу да ће једног дана постати њени пуноправни чланови.¹⁷⁴

.....
¹⁷⁴ Детаљније код: Eamonn Butler, “Brexit and the Balkans:

У Декларацији са конференције констатовано је да је регион током последњих година направио значајан напредак на европском путу; поздрављају се напори њених појединих земаља у различитим фазама процеса придруживања и позива се да се подржи њихово даље напредовање ка пуноправном чланству у ЕУ. Такође, наглашено је да је регионална сарадња кључни услов за европску перспективу региона; истиче се значај помирења између држава у региону и позива се на континуиране напоре сваке земље ка побољшању добросуседских односа. Са друге стране, земље Западног Балкана потврдиле су своју решеност да наставе да раде заједно у духу Бечке декларације из августа 2015, потврђујући при томе своје опредељење да се уздрже од злоупотребе нерешених билатералних питања у процесу придруживања ЕУ.¹⁷⁵ Претприступни фондови Европске уније за цео регион, међутим, остали су неизмењени: они, као што је раније утврђено, износе 12 милијарди евра у периоду између 2014. и 2020. године. Постојећи износи претприступних фондова ЕУ, као и политички утицај Брисела последњих година нису се показали довољним да реше неке од највидљивијих криза на простору Балкана: пет година након споразума Београда и Приштине ниједна његова тачка од стране Приштине још није

.....
Implications for Future EU Enlargement”, *European Future's*, 5. September 2016, <http://www.europeanfutures.ed.ac.uk/article-3981>, приступљено 23. 1. 2018.

¹⁷⁵ „Декларација самита у Паризу: будућност Западног Балкана је у европским интеграцијама”, *Блиц*, <http://www.blic.rs/vesti/politika/deklaracija-samita-u-parizu-buducnost-zapadnog-balkana-je-u-evropskim-integracijama/h7lb289>, приступљено 20. 2. 2018.

спроведена у дело; политичка криза у Македонији – у чијем је превазилажењу посредовао Брисел – и даље траје, као и спор између Скопља и Атине о имену Македоније. У датој ситуацији, перспектива убрзаног приступања Унији је, дакле, више деклараторна него делотворна.

Стратегија проширења ЕУ, под називом „Веродостојна перспектива проширења за Западни Балкан“ обелодањена је на седници Европског парламента у Стразбуру 6. фебруара 2018. године са циљем да се конкретизују обећања ЕУ везана за проширење на простор Балкана и одреди етапне рокове његове реализације.¹⁷⁶ Садржина ове стратегије, међутим, није далеко одмакла од декларативности: уз обећање перспективе проширења и већег ангажовања ЕУ у региону, предвиђа се да би до 2025. године ЕУ могла да има више од садашњих 27 чланица, али да ће брзина напредовања на путу евроинтеграција зависити од појединачних заслуга и конкретних резултата сваке земље кандидата понаособ. Уз констатације да су Србија и Црна Гора највише напредовале у приступним преговорима, наводе се кораци које обе земље треба да предузму како би у догледно време постале чланице ЕУ. За Србију се предвиђа да до краја 2019. године мора да постигне свеобухватну нормализацију односа са Косовом, српском покрајином која се једнострано и нелегално отцепила од матичне државе, и то у виду правнообавезујућег споразума, без прецизнијег на-

¹⁷⁶ Текст „Веродостојне перспективе проширења на Западни Балкан“ доступан је на адреси: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, приступљено 8. 2. 2018.

вођења какву садржину овај споразум треба да има. „У стратегији, такође, наводи се да је неопходно направити посебне аранжмане како би се осигурало да нове земље чланице не буду у позицији да блокирају приступање других кандидата са Западног Балкана. Европска комисија је покренула шест водећих иницијатива које ће ЕУ предузети наредних година како би подржала трансформацијске напоре Западног Балкана у областима од заједничког интереса од иницијатива за јачање владавине права, чвршће сарадње у погледу питања безбедности и миграција, преко заједничких истражних тимова и европске граничне и обалске страже, до ширења Енергетске заједнице ЕУ на Западни Балкан, смањења роминг-тарифа и ширења широкопојасне мреже по региону. Да би се 'Стратегија за Западни Балкан' испунила и подржало несметано приступање, неопходна су адекватна финансијска средства. Само за 2018. годину предвиђено је 1,07 милијарди евра претприступне помоћи за Западни Балкан, поврх скоро девет милијарди евра у периоду од 2007. до 2017 – саопштила је ЕК.”¹⁷⁷

Савремени геополитички односи унутар ЕУ и „Брегзит”

Иступање Велике Британије из ЕУ, поред других разлога, има и своје геополитичке разлоге, као што их је својевремено имало и приступање тадашњој ЕЕЗ,

.....
¹⁷⁷ Биљана Баковић, „Србија би могла до 2025. у ЕУ”, *Политика*, 6. 2. 2018. <http://www.politika.rs/scc/clanak/397891/Srbija-bi-mogla-do-2025-u-EU>, приступљено 8. 2. 2018.

будући да и сама Европска унија представља геополитичку творевину.

Наиме, европски простор чији највећи део заузима ЕУ представља западно полуострво великог евроазијског континента који континенталну унутрашњост одваја од приступа морима. Уз Блиски исток, индијски потконтинент и далекоисточне приобалне области, Европа је најважнији део континенталног обода чија контрола, према учењу класичне геополитике, представља кључ светске стратешке премоћи.¹⁷⁸ Услед утицаја географских чинилаца и културно-историјске динамике, унутар „европског пројекта” могуће је уочити два различита геополитичка опредељења. Са једне стране, ЕУ представља геополитички пројекат САД и њене атлантистичке геостратешке концепције из хладноратовског и постхладноратовског периода којим се тежи задржати позиција хегемона задобијена у светским ратовима и „Хладном рату”. Атлантисти, дакле, „штитећи” западни део Европе, врше његово геополитичко „спутавање” и преусмеравање у складу са сопственим интересним пројекцијама уз истовремену стратегију одвајања, тј. спречавања континенталних интеграција између евроазијског Хартланда са једне стране, са његовим ободним, високоразвијеним али ресурсно сиромашним западним делом на другом крају. Крилатица која одсликава ову геополитичку визију је: „држати Немачку под, Европу у – а Русију ван.”¹⁷⁹ Насупрот атлантистима, унутар Европске

¹⁷⁸ Nicolas Spykman, *The Geography of Peace*, Harcourt Brace, New York 1944.

¹⁷⁹ Александар Гајић, „Безбедност Европе – геополитички

уније постоји и други, аутономни геополитички концепт. Он историјски настаје на просторима главних земаља централног дела Европе и јавља у бројним појавним облицима, од хегемонских (Наполеонова империја, немачки Рајх, укључујући „концепт Мителевропе” (Нојман)), углавном здушно подржани од стране Римокатоличке цркве, све до кооперативних, ујединитељских континенталних пројеката (Куденхоф Клаергијев пројект, Штресеманов и Бријанов предлог).¹⁸⁰ Тај „аутономни геополитички концепт” најочигледнији је био у Де Головом издању залагања за „Европу нација”, противљењу њеној инструменталној „атлантизацији” кроз пријем Велике Британије у ЕЕЗ (1963. и 1967. године), те предлагањем озбиљних континенталистичких алтернатива у политичком и безбедносном сектору („Фушеов план”), као и преусмеравању на сарадњу са постколонијалним просторима („Јаунде конференција” 1963. године).¹⁸¹ Историја настанка и развоја ЕУ протекла је у сталном надметању ова два геополитичка приступа, при чему се атлантистички концепт, нарочито после 1991. године, показао као доминантнији.¹⁸²

У периоду након избијања светске економске кризе, надметање између заговорника ова два геополитичка аспекта,¹⁸³ Зборник *Нова архитектура европске безбедности – шанса за Србију* (ур. А. Борлука), Центар за развој међународне сарадње, Београд 2010, 41.

¹⁸⁰ Видети: Majone Giandomenico, *Europe as Would be Power*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, 22–25; Шмале Волфганг, *Историја европске уније*, Клио, Београд 2003, 58.

¹⁸¹ Гајић 2013: 89.

¹⁸² Видети: Toje Else, *America, the EU and Strategic Culture*, Routledge, London 2008.

литичка концепта око водеће улоге унутар здања ЕУ само се интензивирало. У ношењу са кризом еврозоне и јавног дуга, трансформацијом институција и нарочито заједничке спољне и безбедносне политике, све је видљивија поларизација појединих европских држава чланица на „континенталисте” и „атлантисте”. На једној страни је „језгро ЕУ” са Немачком на челу, којој се, по разним основама, придружују Аустрија, Шведска, Данска, у неким питањима и Холандија, а све више и друге земље средње Европе које су приступиле Унији током „великог проширења” 2004. године, док је друга главна чланица „европске осовине”, Француска, најчешће амбивалентна. На другој страни главни стуб атлантистичког окупљања представљала је Велика Британија. Њој су гравитирале остале земље западне и јужне Европе као и антируски и про-НАТО настројене земље бившег социјалистичког логора. Нарастајућа поларизација са ескалацијом у мигрантској кризи и терористичким нападима поделила је политичке елите и унутар саме Велике Британије у вези са њеним остајањем у пољуљаном здању ЕУ: док се један део политичке класе залагао за останак у ЕУ ради одржавања њене досадашње позиције без обзира на цену коју због тога треба поднети, њен други део је сматрао да се из ЕУ треба извући јер би у противном цена била превелика, а да се традиционална атлантистичка улога може вршити и од споља, користећи друге механизме историјски ближе британском поимању „одржавања баланса снага” на европском континенту.

Историјски гледано, у Британији, која није била потписник оснивачког Римског уговора 1957. године,

никада није било већег ентузијазма према ЕУ. Држава је два пута, 1963. и 1967. године подносила захтев да приступи тадашњој „Европској економској заједници” на које је оба пута ставио вето Шарл де Гол, француски председник. Он је Британију сматрао атлантистичким „тројанским коњем” који тежи да подрије ове интеграције из својих интереса. Тек по Де Головом повлачењу, Британија је из трећег покушаја, у јануару 1973. године, примљена у тадашњу Европску заједницу из које је настала данашња ЕУ. У њеном оквиру Британија је стално инсистирала на закулисним политичким трговинама са другим европским силама којима би за себе добила што више привилегија. Још у време када је ушла у евроинтеграције, тадашња лабуристичка опозиција успела је да наметне тему њиховог напуштања у временима нафтног шока и почетка рецесије седамдесетих, па је у већ јуну 1975. одржан референдум о останку Велике Британије у „Европској економској заједници”. Све веће политичке партије и медији били су за останак у евроинтеграцијама, тако да је исход референдума био предвидив.

Референдум о „Брегзиту” представљао је оштар израз савремених подела унутар британских елита и грађанства. Они који су заговарали останак Британије у ЕУ сматрали су да њено напуштање представља превелики ризик за британски просперитет, да ће то значајно умањити њен утицај на светску политику, угрозити националну безбедност и створити нове трговинске баријере између Велике Британије и ЕУ. Они који су, напротив, заговарали британско напуштање ЕУ, сматрали су како је наднационално повезивање до сада већ дубоко подрило суверенитет

и функционисање парламентарне демократије у земљи њеног настанка. Њихов став је био да је Унија преоптеретила, чак „правно колонизовала” острвску економију регулативама и стандардима који стварају разне врсте конфузије и штете и да њихова земља мора сама да одлучује о правилима производње и запошљавања, а нарочито о контроли својих граница и заустављању прилива имиграната. Евроскептици су на становишту да Британија мора прво да се осамостали па да онда закључи нове, повољније трговинске споразуме са ЕУ, САД и Кином. Главни разлози за расписивање референдума били су унутрашњи и тицали су се поделе унутар британске конзервативне партије где се добар део страначке номенклатуре залагао за напуштање ЕУ, док је лабуристичка опозиција, парадоксално, подржавала премијера око останка Британије у Унији. Како би избегао унутрашњи раскол, тадашњем британском премијеру је било најпробитачније да пребаци лопту на изјашњавање грађана. Сматрано је да је сама претња напуштања довољна да спречи да се Унија даље надогради и усмерава пре свега у складу са интересима његовог фактичког центра, оног у Берлину, а који нису увек по вољи атлантским партнерима. Други циљеви тицали су се економских привилегија које ће помоћи да се Британци боље позиционирају на глобалном тржишту. Они су се пре свега тицали положаја „Ситија”, лондонске берзе, и њене могућности да према својим, а не бриселским правилима, омогући прилив инвестиција у новим глобалним приликама. „Као што се Маргарет Тачер није устручавала да уништи британску индустрију са циљем да своју земљу претвори у међународни

финансијски центар, на исти начин конзервативци нису оклевали да отворе врата за отварање независности Шкотске и Северне Ирске – и тиме губитак нафте из Северног мора – са циљем да претворе 'Сити' у главни офшор финансијски центар за јуан."¹⁸³ Референдумско изјашњавање је донело као свој резултат одлуку о британском напуштању ЕУ, за коју је преовладало мишљење да је недовољно перспективна и ризична, те да се, баш из ових разлога, стратешки интереси и Велике Британије и целе атлантистичке концепције могу дугорочно боље заштитити ако Британија буде изван ове супранационалне творевине.

Геополитичке последице „Брегзита” на евроинтеграције Србије и Западног Балкана

Исход референдума о „Брегзиту” изазвао је тектонске геополитичке промене на простору ЕУ и целе Европе, па тако и Западног Балкана.¹⁸⁴ „ЕУ почиње фундаментално да мења начин на који се њене чланице међусобно односе. Ова заједница се манифестовала у видовима понашања према интересима и вредности-ма. То је посебно уочљиво на пољу високе политике и,

.....
¹⁸³ *Meysan Thierry*, „The Brexit Reshuffles World Geopolitics”, Strategic Culture Foundation, 30. 6. 2016. <http://www.strategic-culture.org/news/2016/06/30/the-brexite-reshuffles-world-geopolitics.html>, приступљено 22. 2. 2018.

¹⁸⁴ *Oliver Tim and Almut Moller* (ed.), „The UK and European Union: What Would Brexit Mean for EU and the other States Around the World?”, The German Council on Foreign Relations (DGAP, DGAPanalyse 16, Berlin, September 2014.

изнад свега, везано за безбедност и одбрану.”¹⁸⁵ Сада, различити интереси почињу да односе превагу над заједнички прихваћеним вредностима, а њихово намећање почиње да замењује ранији консензус. И одлука о британском напуштању Уније донета је на основу темељне процене перспектива ЕУ као и руковођења сопственим интересима. „Супротно тврдњама европске штампе, лондонски ’Сити’ није директно погођен ’Брегзитом’. Због свог посебног статуса као независне државе смештене под ауторитет Круне, он никада није био део Европске уније. Наравно, он више неће бити у стању да пружа уточиште водећим канцеларијама извесних компанија које ће се повући назад у Унију, али ће са друге стране постати способан да употреби суверенитет Лондона како би развио тржиште јуана.”¹⁸⁶

Краткорочно, изласком Велике Британије из ЕУ, атлантистичка опција остаје без свог важног стоже-ра, а центар гравитирања целог „европског пројекта” почиње да претеже ка средњоевропским континенталистима. Јачајући везе осовине Берлин–Париз, европски „континенталисти” желе да убрзају трансформацију ЕУ у правцу њене федерализације или бар јачања важних сегмената њене заједничке политике. На атлантистичком полу европске политике

.....
¹⁸⁵ Muniz Manuel, Navazo Bernardo, „Brexit and Perverse geopolitics of Leaving EU”, Atlantic Council, 9. July 2016, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/brexit-and-the-perverse-geopolitics-of-leaving-the-european-union>, приступљено 22. 2. 2018.

¹⁸⁶ Meyssan Thierry, „The Brexit Reshuffles World Geopolitics”, *Strategic Culture Foundation*, 30. 6. 2016. <http://www.strategic-culture.org/news/2016/06/30/the-brexit-reshuffles-world-geopolitics.html>, приступљено 22. 2. 2018.

њен главни механизам остаје НАТО пакт, затим део евробратских структура у Бриселу, као и низ сиромашнијих земаља чланице Уније којима се не допадају последице јачања Немачке нити спровођење њене често ригидне политике.

Недуго након „Брегзита” Немачка и Француска иступиле су са предлогом преуређења заједничке спољне и безбедносне политике, подржале доношење „Глобалне стратегије спољне и безбедносне политике ЕУ” које је са својим тимом формулисала Федерика Могерини, високи представник ЕУ за спољну и безбедносну политику.¹⁸⁷ Међутим, две водеће земље ЕУ је током лета 2016. задесио талас терористичких напада који је њихове приоритете преусмерио у другом правцу. Уследио је низ важних састанака на којима су се представници водећих европских држава консултовали о идејама свеобухватног преуређења ЕУ. Најважнији састанак био је одржан 22. августа 2016. на острву Вентетоне поред Напуља.¹⁸⁸ Резултат састанка био је договор о стварању заједничке граничне и обалске страже као део напора да се заустави прилив илегалних миграната у ЕУ која би одменила ранију службу, „Фронтекс”. Отворена су и разматрања о преуређењу ЕУ у правцу два или више нивоа

.....
¹⁸⁷ Видети: „Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union’s Foreign And Security Policy”, June 2016, https://eeas.europa.eu/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf, приступљено 20. 11. 2016.

¹⁸⁸ “Merkel, Hollande and Renzi meet in Ventotene to discuss EU’s post-Brexit future”, Deutsche Welle, 22. 8. 2016. <http://www.dw.com/en/merkel-hollande-and-renzi-meet-in-ventotene-to-discuss-eus-post-brexit-future/a-19493735>, приступљено 20. 11. 2016.

интеграције, који би подразумевао и две врсте евра – јужног и северног, као и потупно нови институционални поредак, степен одговорности и утицаја у преуређеној ЕУ. Међутим, напори да се створи прекопотребно јединство унутар Европске уније након „Брегзита” на састанку европских званичника у Братислави 16. септембра 2016. године завршили су се неуспехом. Самит је требало да представља прву рунду разговора о будућности, то јест о реформисању Европске уније.¹⁸⁹ Друга значајна тема требало је да буде заузимање заједничког става према британској жељи за безусловним преференцијалним приступом европском тржишту. Циљ састанка је требало да буде да се осигура да одлазак Британије не ослаби, већ ојача европски пројекат. Предмет разговора европских лидера био је и проналажење начина за решавање мигрантске кризе, јачање безбедносне и одбрамбене сарадње, борба против тероризма и друго. Међутим, уместо „обнове друштвеног поверења у ЕУ” и одређивања „путне карте” за излазак из „егзистенцијалне кризе” – самит у Братислави је показао слику нејединства. Недељу дана пре самита у Братислави, 9. септембра 2016, на иницијативу грчког премијера Алексиса Ципраса предузет је покушај да се консолидују позиције „јужног блока” унутар ЕУ, као противтежа „северу”, а пре свега Немачкој. Представници седам земаља „југа” Европе потписали су „Атинску декларацију” у којој су позвали да се

¹⁸⁹ “EU leaders seek unity at Bratislava summit amid east-west migration split”, *The Guardian*, 15. 9. 2016. <https://www.theguardian.com/world/2016/sep/15/eu-summit-in-bratislava-expected-to-live-up-to-low-billing>, приступљено 20. 11. 2016.

прекине „догматски режим економије” и поставили питање опстанка такозваног „Пакта стабилности и раста” (1997) који је постављао чврста ограничења за земље-чланице ЕУ у вези са дефицитом буџета и државним дуговањима.¹⁹⁰ Груписање интересно супротстављених држава европског „југа” и „севера” на самиту у Братислави било је још израженије.

Након успеха „Брегзита” уследио је и тријумф Доналда Трампа на америчким председничким изборима који је обзнанио дубоке поделе унутар атлантистичких, англоамеричких елита о вези са стратешким усмерењем овог геополитичког блока у наступајућем мултиполарном свету. У оба случаја тријумфовале су структуре које желе одмицање од глобалистичке агенде која не штеди своје матичне државе од исцрпљујућег уплитања у кризе широм света. Ове снаге теже делимичном изолационизму, ретрадиционализацији друштва и државног функционисања. Оба успеха дала су крила антисистемским европским покретима, па су током 2017. године глобалистичке елите и номенклатуре у европским институцијама стрепеле да ће десни, антисистемски популизам однети политичку превагу у низу европских држава и допринети коначном урушавању пројекта ЕУ. То се, међутим, није догодило: антисистемски покрети, од француског „Националног фронта” Марине Ле Пен до аустријског „Слободарског покрета” нису успели да тријумфују на председничким изборима у својим државама, нити да

¹⁹⁰ “Athens Declaration of the 1st Mediterranean EU Countries Summit”, *GTP Headlines*, 9. 9. 2016, <http://news.gtp.gr/2016/09/09/athens-declaration-mediterranean-eu-summit/>, приступљено 20. 11. 2016.

постану водеће странке након одржаних парламентарних избора, премда су неке од њих (Вилдерсова странка у Холандији, аустријски „слободарци” и АФД („Алтернатива за Немачку”) изразито ојачале у бирачком телу. Иако нису победили, ови покрети су целокупну европску партијску сцену „померили удесно” приморавајући политички мејнстрим – партије десног центра и центра – да прихвате један део њиховог конзервативног и евросептичног програма. И овакви резултати, постепено, али неумитно, дубински мењају партијску политичку мапу на Старом континенту и креирају услове за значајне промене које ће наступити у будућности.

Сасвим је очигледно да су, у садашњим нестабилним приликама, све тежње ка темељној институционалној реконструкцији ЕУ веома отежане и тешко оствариве. Таква перспектива повлачи и дугорочно успоравање евроинтеграција Западног Балкана у ЕУ који је након „замора од проширења” упао у „пост-брегзитовско” раслојавање и турбуленцију. Изласком Велике Британије из ЕУ, овај простор изгубио је јаког атлантистичког играча „изнутра”. „Уједињено Краљевство је играло важну стратешку улогу као заговорник реформи региона и његове интеграције у ЕУ. Велики део њеног утицаја и повезане помоћи за финансијски развој које је обезбеђивало Уједињено Краљевство било је усмеравано кроз или у координацији са каналима ЕУ. Одлазак УК из ЕУ оставља Немачку, и до извесног степена, мање утицајне средњоевропске државе чланице ЕУ као главне адвокате овог региона. Ипак, то не значи нужно да ће интереси УК и њено ангажовање на Балкану тренутно престати...

Балкан ће остати кључни проблем за безбедност УК, без обзира на то да ли је она члан ЕУ или не. Питање је колико ефективно оно може да буде у подржавању региона из позиција ван ЕУ. Претпоставка је да ће Велика Британија бити мање утицајна. Међутим, у зависности од тога како Велика Британија обликује своју спољну политику, ми можемо да видимо њено обновљено присуство у региону преко Савета Европе, ОЕБС-а, Уједињених нација, па чак и НАТО-а.”¹⁹¹

Велика Британија (а иза ње и САД) у околности-ма британског напуштања ЕУ на простору Западног Балкана наставља да игра своју традиционалну геополитичку улогу залагања за интеграцију овог нестабилног региона у Унију. Ово се чини из разлога како би у њој била повећана конфузија која би парализала средњоевропске намере за преуређењем Уније у самосталну и функционалну државну творевину. Управо у том светлу треба сагледати посету Бориса Џонсона, британског министра спољних послова и једног од најжешћих заговорника „Брегзита”, Београду, при чему је заговарао подршку Србији на путу у ЕУ из које Британија жели да изађе. „Атлантисти свесно желе да одржавају висок степен нестабилности над контролисаним балканским простором и поступно га гурају даље у евроинтеграције. Све то они чине само како би на тај начин повећали нестабилности саме ЕУ над којом такође теже да задрже надмоћ и у њој арбитражу. „У војном погледу, циљ

¹⁹¹ Butler Eamonn, “Brexit and the Balkans: Implications for Future EU Enlargement”, *European Future*’s, 5. September 2016, <http://www.europeanfutures.ed.ac.uk/article-3981>, приступљено 23. 2. 2018.

Англоамериканца је да потпуно вежу све државне структуре на овом простору за НАТО, прво на највишем нивоу које могу да имају нечланице, а потом и да их уведу у пуноправно чланство.”¹⁹² Нерешени конфликти и нестабилне прилике служе као извештај алиби за „гутање” земаља Западног Балкана у чланство НАТО алијансе. Средњоевропски континенталисти (иако вербално подржавају наставак евроинтеграција) чине све како би их фактички успорили и практично зауставили, користећи приступне преговоре не би ли стабилизовали прилике у региону током његовог чекања у предвору ЕУ, са циљем да им оне не отежају прилике у пољуљаном европском здању. За то време преостале две присутне велике силе теже да се више укључе у балканска дешавања. Русија тежи да делимично повећа свој утицај и присуство у региону. „Иза руских потеза крајем двехиљадитих да диверзификује и ојача свој енергетски портфолио на балканском региону, она је постала више заокупљена својим економским бригама, украјинском кризом и својим учешћем у Сирији да би озбиљно тежила да прошири свој утицај на Балкану.”¹⁹³ Турска чини слично утичући на своје историјске савезнике муслиманског верског опредељења, све рачунајући да тако, кроз делимично усаглашавање са руским деловањем, може да постигне по себе повољне аранжмане и по другим питањима, на другим, њој тренутно геополитички важнијим просторима. „Средњоевропљани” нерадо гледају на руско-турско приближавање,

¹⁹² Гајић 2014: 121.

¹⁹³ Исто.

покушавајући да им преузму иницијативу и умање њихов утицај, како им он накнадно не би представљао сметњу на овим просторима. Велика Британија је, наиме, била главни заговорник одмрзавања приступања Турске ЕУ, а Немачка и Француска њени главни кочничари. Са „Брегзитом” Турска се прећутно помирила са чињеницом да од приступања ЕУ неће бити ништа, али јој јачање својих позиција на Балкану одговара да повећа и свој преговарачки потенцијал према ЕУ и добије од ње низ узвратних услуга.

За атлантистички приступ евроинтеграцијама Србије и простора остатка Западног Балкана значајну улогу играју и сукоби унутар анлоамеричких елита, тј. између припадника глобалистичког естаблишмента (тзв. „дубоке државе”) и Трампових присталица. Наиме, агенда Трампове администрације отвара могућности делимичног ревидирања званичног америчког става према балканским државама у склопу напора да се постепено нормализују односи са Русијом и Турском. Желећи то да спречи, англоамерички естаблишмент који чини „дубоку државу” је преко својих дипломатских и обавештајних кадрова на простору Балкана искористио заузетост и мању заинтересованост за Балкан у односу на друге горуће светске кризе, али и несналажење Трампове администрације, да на простору Балкана реализује своје од раније зацртане замисли: Црна Гора је, након више неуспелих покушаја да се обезбеди већина у Сенату, примљена у чланство НАТО-а; уз помоћ Брајана Хојта Јиа – до недавног службеника Стејт Департамента задуженог за Балкан – уклоњени су Никола Груевски и ВМРО-а

и доведен далеко коперативнији Зоран Заев на власт у Скопљу; Додик и Република Српска су изложени све чешћим притисцима и провокацијама које прете гушењем српског ентитета у БиХ зарад отварања евроатлантских перспектива; Хрватска се подржава у неоушастским провокацијама којима се кваре крхки српско-хрватски односи и урушавају дипломатски односи званичног Загреба и Београда; појачава се пропаганда о супростављању „малигном руском утицају у региону” и како би државе у региону одустале од иоле озбиљније сарадње са Руском Федерацијом те како би се ЕУ приморала на (не)вољни наставак интеграција овог кризног простора. Могућа кризна дешавања се дозирају као претекст за примораване преосталих држава на Западном Балкану да – као једини начин да се сачува мир и стабилност – прихвате неминовно укључивање у пуноправно чланство НАТО-а као њиховог јединог озбиљног гаранта. У том смислу се врши утицај на Скопље и Атину како би се пронашло за обе стране решење око имена БЈРМ и тако откочило приступање Македоније НАТО савезу уз њену тиху пузећу федерализацију на албански и македонски део. По свему судећи, положај српске заједнице на северу Косова и могућа нестабилност у Прешевској долини биће полуга преко које ће се Република Србија све јаче привлачити ка чланству у НАТО-у, исто као што ће нормализација односа Београда и Приштине зарад приступања Србије ЕУ представљати механизам посредног признавања независности отцепљене јужне српске покрајине.

Неизвесно је, ипак, да ли ће услед укупних односа крупних геополитичких утицаја на Балкану и, поготово,

прилика унутар саме ЕУ поводом њене трансформације – ови притисци довести до интензивирања евроатлантских интеграција (чије последице по Републику Србију могу да имају крајње неповољне исходе, понајвише по питању територијалног интегритета и безбедности), или ће, као и више пута у претходних петнаест година, уследити њихов нови, дуготрајни застој. Дугорочне тенденције, правци и јачине деловања геополитичких „великих играча”, унутрашње прилике на самом простору „неинтегрисаног Балкана”, а највише процеси унутар саме ЕУ, чине основанијом и извеснијом другу опцију: даље успоравање евроатлантских интеграционих токова уз повећан степен нестабилности читавог региона.

АКТУЕЛНА ГЕОПОЛИТИЧКА ПОЗИЦИЈА СРБИЈЕ: ИЗМЕЂУ АТЛАНТИЗМА, ЕВРОАЗИЈСТВА И КИНЕСКОГ УТИЦАЈА

Физичко-географске карактеристике Балкана недвосмислено указују на његов геополитички и геостратешки значај: „Балканско полуострво је географски простор на југоистоку Европе, површине око 520.000 квадратних километара или око 6% површине европског копна, преко кога воде путеви из централне и западне Европе према богатим извориштима нафте на Блиском истоку, према Африци, Индији; Далеком истоку и осталим деловима света (...) На Балкану се налази мрежа путева који долазе са севера Европе, а затим се рачвају на три главна правца: према Трсту, Солуну и Истанбулу. Преко Балкана тече Дунав, највећа европска река (после Волге) која спаја Средњу Европу са Црним морем пловним путем дугим преко 2350 километара (...) Јужни и западни део Балканског полуострва заплускују воде Средоземног мора, па је Балкан и део Средоземља. Балкан се налази и у близини најважнијих поморских комуникација које воде преко Средоземног мора: Гибралтар–Малта–Суец, као део светског пловног

пута Атлантик – Средоземно море – Индијски океан – Аустралија (..) Поред главних лонгитудалних комуникационих праваца на Балкану, ту су и традиционални трансферзални путни правци од којих је најзнаменитији онај који везује Драч–Солун–Константинопољ (историјски чувена „Via Egnatia”). Ту спада и пловни ток Дунава, дужине 2350 километара, који повезује Средњу Европу и Црно море и који представља значајан стратешки правац за наступање ка Црноморском басену и даље, ка Кавказу и Азији. Осим тога, ваља поменути и везе између Посавине и Војводине са уздужним оперативно-стратедијским комуникацијама дуж две удолине, као што су Моравско-вардарска и Моравско-маричка, која чине географску целину у централном делу Балканског полуострва.”¹⁹⁴ Због оваквог положаја који га чини простором наступања и додира крупних геополитичких играча, на Балкан се кроз призму класичне геополитике гледа као на јужни сегмент „медитеранске кључаонице” између западног и средишњег дела „Римланда”, обода евроазијског континента који одељује његово језгро („Хартланд”) од приступа светским морима. Централни, средишњи положај српских земаља на простору Балкана представља њихову геополитичку предност, али и историјску коб. Због тога су управо српске земље послужиле као главни простор наступања Османлија са југа Балкана на север, према Панонској низији и Средњој Европи; зато су немачко-аустријски планови „продора на југоисток” пре

.....
¹⁹⁴ Славољуб Шушић, *Балкански геополитички кошмар*, Војно-издавачки завод, Београд 2004, 28–29.

свега били концентрисани за овладавање Моравско-вардарском долином као „кичмом Балкана”, једнако као и таласократски планови да искористе српски фактор као „баријеру” намераваном немачком продору којим се штите њихови интереси у источном Медитерану. Због овог положаја је и међублоковска, несврстана Југославија могла да, док су то прилике омогућавале, игра улогу квазинеутралне „тампон зоне” која спречава продор совјетских континенталиста на Медитеран. Све у свему, српске земље увек су се налазиле у позицији *између чекића и наковња*. „Такав контактни геополитички положај ’у процепу светова’¹⁹⁵ отежавао је формирање и функционисање независних српских политичко-територијалних структура, прекидао њихов континуитет и реметио просторну компактност.”¹⁹⁶

Са распадом социјалистичке Југославије и геополитичком прекомпозицијом њеног простора, српске земље доживеле су драматично раздробљавање и сажимање. Гледајући у односу на стање од пре само сто година, српски етнички простор је смањен за готово трећину, са јасном тенденцијом да Срби буду потиснути од готово свих значајних стратешких праваца и простора које су, живећи на њима, до тада заузимали. Српске земље су на тај начин сужене да – изузев партиципације на кључном моравско-вардарском путном правцу – данас више не допиру до најважнијих простора који воде преко Паноније ка Средњој

¹⁹⁵ Андреја Милетић, *Искушења геополитичкој земљи Срба*, Геополитичка стварност Срба, Институт за геополитичке студије, Београд 1997, 85.

¹⁹⁶ Степић 2001: 98.

Европи нити ка јадранском, егејском (Солун) или црноморском прочељу. „Потискивање Срба из српских земаља најинтензивније је на југу, југозападу и западу; тај процес је континуиран, а зависно од раних или мирнодопских услова добија различите видове реализације (...) Редуковање и фрагментација српских земаља врши се ради преузимања геополитички кључних зона у којима су изворно партиципирали Срби и спречавања да они уђу у састав јединствене српске државе, која би у својим историјски и национално адекватним границама била најзначајнији фактор на Балкану.”¹⁹⁷

Геополитичка логика овог потискивања – од одвајања Црне Горе из заједничке државе до „отмице” Косова и Метохије – видно је усмерена ка одбацивању Срба од морских обала и њиховом сабијању ка делу територије на коме се налази „језгро” настанка модерне српске државе („Београдски пашалук”), да би им, у наредним фазама, поступно требало ускратити контролу најважнијег лонгитудалног комуникационог правца на полуострву (Моравско-вардарска долина), а у перспективи и контролу њиховог дела средњег тока Дунава.

Процес редукције и фрагментације српских земаља представља директну последицу несагласности српских геостратешких циљева са три од четири геополитичке концепције присутне на њеном простору, док је она четврта, повољнија (руска и евроазијска), била у регресији читав низ година. Поред спољног,

¹⁹⁷ Миломир Степић, „Срби и етно-демографско окружење – међузависност популационих и геополитичких процеса на Балкану”, *Српско ишћање – геополитичко ишћање*, Јантар група, Београд 2004, 253.

противно Србима стратешки усмереног утицаја, појачано дејство су имали и унутрашњи фактори који су утицали на геополитичко повлачење, попут: економског сиромашења, демографског опадања, институционалног урушавања и сталног јављања нових или пораста старих безбедносних претњи. У постојећим крајње неповољним условима, све се у Србији мање-више свело на стратегију преживљавања: на куповање времена и повремене покушаје санирања штете изазване испуњавањем налога који су били наметани притисцима са стране.

Нови енергетско-транспортни стратешки пројекти „великих сила” и српске земље

На простору Балкана још увек нису ишчезли покушаји донедавно потиснутих или одсутних „великих сила” да реализују своје стратегије и тако стекну утицај, односно поврате део раније умањеног утицаја. Од почетка двадесет првог века, након тескобног периода „Јељциновске Русије”, утицај на Балкану је у постепеном порасту. Истовремено се, барем што се тиче економског домена, на овом простору јавља снажнији утицај Кине као светске силе која раније није била значајније присутна на овим просторима. Стратешки пројекти ових сила, иако су пре свега окренути економској сфери, енергетици и саобраћају, отварају знатно повољније опште перспективе по српске интересе и стварају предуслов не само за економско повезивање и јачање српског фактора, већ и за постепени преокрет савремених геополитичких

токова на Балкану. У питању су пре свега два значајна пројекта – руски пројект „Турски ток” и кинески „Нови пут свиле”, тачније пројект „Један појас, један пут”.

„Турски ток” представља нови вид руског геоенергетског покушаја да преко југоистока Европе допре до средишњег дела ЕУ. Наиме, савремена Европа представља високотехнолошки развијен простор који је, у исто време, сиромашан енергентима. Према експертским проценама, ЕУ ће крајем друге деценије 21. века трошити око 670 милијарди кубних метара гаса годишње. Већ данас више од 50% својих енергетских потреба ЕУ задовољава увозом, а процењује се да ће до 2030. године, услед раста потрошње, њој бити неопходно да увезе чак 70% енергената.¹⁹⁸

Руска стратегија полази од тога да извоз енергената којима она обилује представља важно средство свеукупног стратешког приближавања са ЕУ. Оно би, у идеалном исходу, требало да води ка трајном умањивању геополитичког утицаја атлантиста (тј. САД) оличеног у НАТО пакту кога Русија види као сталну стратешку претњу. Руски геоенергетски планови су подједнако руковођени тржишним проценама као и војнополитичким разлозима осујећивања покушаја изолације Русије својеврсним новим „санитарним кордоном” низа клијентских држава смештеним између ње и најважнијих држава ЕУ којима се покушава спречити привредно и политичко повезивање два комплементарна тржишта и два велика центра настајућег мултиполарног света. Ова енергетска

¹⁹⁸ Видети: Srđan Perišić, Violeta Talović, „Energetska strategija Rusije i Srbija – echo Južnog toka”, *Vojno delo* 7/2016, Beograd 2016, 28–43.

стратегија покушава да заобиђе постављене баријере изградњом својеврсног енергетског „бајпаса” чија два крака представљају гасоводи који воде кроз Балтичко и Црно море.¹⁹⁹

„Северни ток” је гасна рута изграђена дном Балтичког мора до Немачке, која заобилази прибалтичке републике, Украјину и Пољску као делове новог атлантистичког *buffer zone*-а. Траса гасовода изграђена између руске луке Виборг пружа се дужином од 1220 километара испод Балтика до немачке луке Грифсвалд. Она чини све излишнијом постојећи „совјетски” гасовод „Јамал” који се пружао кроз Пољску и ишао све до простора некадашње Источне Немачке. Прва линија гасовода пуштена је у рад у новембру 2011. има капацитет од 55 милијарди кубних метара гаса годишње. У плану је његово удвостручење које ће довести до годишњег протока од 110 милијарди кубних метара гаса. Међутим, због уведених санкција ЕУ према „Гаспрому” поводом украјинске кризе, сада се годишње транспортује само 22,5 милијарди кубних метара гаса, што чини нешто мање од половине могућег протока.

„Турски ток” представља симетрични израз руске геоенергетске стратегије са циљем да одмени „Јужни ток” чија је планирана изградња била обустављена због опструкција ЕУ (односно, њених балканских чланица), а под снажним притиском САД.²⁰⁰ Наиме,

¹⁹⁹ Детаљније код: Karoly Koscis, Tiner Tibor, *Geopolitic of Pipelines and Eastern Europe with Special Regard of Hungary*, Hungarian Geopolitic Bulltetin, Vol. 58, № 1, 2009, 49–67.

²⁰⁰ Изговор за опструкцију је био пронађен у условљавању „Гаспрома” од стране Брисела и Софије ретроактивним прихва-

Русија је почетком две хиљадитих година испод Црног мора већ изградила гасовод „Плави ток” до Турске. На овај начин Русија је енергетски „везала” за себе свог старог историјског ривала и делом предупредила намере да се он искористи да и у будућности игра по руске интересе опаснију улогу у постсовјетским туркофоним републикама. Такође, на овај начин је делом било обесмишљено и англоамеричко увлачење Турске у изградњу тзв. „Јужно-кавказског цеговода” (SCP). Изградња „Турског тока” испод Црног мора до турских територијалних вода треба да трајно запечати све могућности турског учешћа у енергетским плановима атлантиста, као и да отвори простор да се из њега издвоји енергетски крак који би, пролазећи кроз Балкан, надоместио готово све оно што је пружао пројект „Јужни ток”: да створи стабилнију енергетску ситуацију у региону и тако појача руски утицај, те да се, преко Балкана, са југоистока допре до Мађарске и средњеевропског тржишта и на тај начин реализује један важан део ширег геоенергетског и геостратешког плана.

Рута црноморског подморског гасовода се знатним делом подудара са трасом којом је требало да буде изграђен „Јужни ток”. Она се креће од компресора смештеног крај Анапе у руској Краснодарској регији и води, дужином од 910 километара, подоморјем до обале турске Тракије, тачније до дистрикта Визе у провинцији Киркларели. Потом је предвиђена изградња копненог дела цеговода дугог 180 километара

.....
тањем тзв. „Трећег енергетског пакета ЕУ” који обавезује раздвајање оператора транспорта гаса од произвођача/снабдевача гасом, што није важило у конкретном руском случају.

до Љуљ–Бургаса. Трошкови изградње гасовода су 11,4 милијарде евра. Његов капацитет износи 31,5 милијарди кубних метара годишње. Планира се изградња посебног крака овог гасовода који би са турске територије ишао преко Бугарске и Србије до Мађарске. Мађарске власти и „Гаспром” су већ потписали споразум о изградњи крака гасовода преко Бугарске и Србије до Мађарске, који треба да буде изграђен до краја 2019. године. Бугарска и Србија су претходно потписале споразуме неопходне за прављење планова и извођење припремних радова за изградњу овог гасног крака „Турског тока”.

Други значајни стратешки пројект представља кинески „Нови пут свиле”, односно изградња саобраћајних коридора кроз Балканско полуострво као дела кинеског пројекта „Један појас, један пут”. Разлози кинеског улагања у саобраћајну инфраструктуру су вишеструки: они се крећу од ослобађања дела акумулираних девизних резерви као дела стратегије одбране од шпекулативних напада, све до поспешивања пласирања кинеског трговинског вишка у друге делове света.²⁰¹ У оквиру изградње новог спољнотрговинског приступа искристалисала се иницијатива кинеског председника Си Ђипинга о ревитализацији древног „Пута свиле”: трговинске руте која је током средњег века спајала Кину и Европу. Овај традиционални трговачки пут се протезао од кинеског града Сиана преко провинција Гансу и Синђанг кроз просторе Средње Азије и досезао до источног Медитерана.

²⁰¹ Детаљније: „New Silk Road Leads Through the Balkans - China and Southeast European Countries”, Friedrich Ebert Stiftung, Analysis 1/14, www.vpi.ba, приступљено 3. 8. 2018.

Данашњи континентални саобраћај Кине функционише преко Русије и Казахстана, тако да би изградња „Новог пута свиле” развила и његов други историјски крак – преко јужног дела централне Азије, Ирана и Турске до обала Средоземља. Упоредо са копненим, Кинези развијају и морску компоненту „Новог пута свиле”. Он полази из луке у Шангају, иде преко Индијског океана, пролази кроз Суецки канал до Медитерана са коначним лучким одредиштем у грчкој престоници Атини (лука Пиреј). Основни циљ Кине је да кроз пројект „Један појас, један пут” створи диверзификоване руте којима ће се транспортовати трговачка роба и енергенти. На тај начин ће се олакшати приступ другим тржиштима (пре свега оном европском), ојачати утицај Кине у Средњој Азији, али и јаче везати за источно језгро своје државе пограничне, сиромашне западне кинеске провинције у којој живи значајан проценат муслиманских мањина (Синкјанг). Изградња жељезничких праваца до Европе смањила би кинеску зависност од морске трговине коју, као водећа таласократска сила, увек може да угрозе САД.

Један од региона предвиђених за улагање у инфраструктурне пројекте у оквиру „Новог пута свиле” је и Балкан. „Балкан за Пекинг представља важан део пројекта јачања политичких, инфраструктурних, економских и монетарних веза између Кине, Централне Азије и Европе. Кина жели да кроз инвестиције у инфраструктуру убрза стварање мреже лука, логистичких центара, путева и железница како би се створили повољни услови за диверзификацију кинеског теретног и енергетског транспорта, проширило

тржиште, дистрибуирали производи и унапредила трговина на релацији Исток–Запад. (...) Кинеска компанија 'Huawei' је са 'Железницама Србије' у јулу 2013. године потписала споразум за комплетну модернизацију телекомуникација српске железнице (изградња оптичке инфраструктуре на Коридору 10, Коридору 11 и Београдском железничком чвору) у вредности од 200 милиона евра. На самиту Кина+16 уговорена је изградња индустријске зоне Стубленица–Уб, изградња луке и слободне царинске зоне на Дунаву, као и обилазнице око Београда.”²⁰²

Кинеске инвестиције окренуте су ка изградњи још неколико регионалних путних праваца на Балкану: један од њих је ауто-пут Београд–Бар где је предвиђено да компанија „China Road and Bridge Corporation – CRBC” изгради деоницу пута од Бара до Бољара, затим изградња ауто-пута од Бањалуке до Млиништа, као и да изврши комплетно реновирање пруге Београд–Бар која би требало да се надовеже на пројект обнове пруге Атина–Београд–Будимпешта. Кинези, поред тога, показују велико интересовање да закупе саму луку Бар. Они су веома вољни и за значајна улагања у енергетику на простору бивше Југославије. „Хестилова” куповина жељезаре у Смедереву представља само најпознатију инвестицију у овом сектору: „Кинеска развојна банка” већ је уложила своја средства у изградњу термоелектране „Станари” (РС), као и у изградњу хидроелектране „Улог” на горњој Неретви и термоелектране у Какњу, а планира

²⁰² Сања Арежина, „Кинески 'Нови пут свиле' и Балкан”, *Култура пописа*, година 12, Посебно издање, Нови Сад 2015, 170 и 177.

се и улагање у термоелектрану у Пљевљима о чему се већ више година воде преговори.

Отварање нових геоекономских и геополитичких перспектива Балкана

Савремено геополитичко распоређивање и надметање „великих сила” на простору Балкана, односно његовог средишњег дела кога настањују Срби, одвија се у приметно измењеним околностима него што је то било у претходним годинама, па и деценијама. Наиме, Балкан данас не представља контактни простор непосредног надметања „великих сила” и преклапања њихових интересних сфера као што је то био случај током највећег дела модерне епохе, а посебно током 19. и почетка 20. века. Силом историјских збивања, балкански простор потреса (shatterbelt) је на крају 20. века остао иза „линије геополитичког сукоба”, на простору где је привремену релативну надмоћ остварио атлантизам као глобални геополитички играч. Тежишта главног геополитичког надметања и реконфигурација интересних сфера одвија се у другим регионима (Блиски исток, Украјина, Кавказ). Тек се исходи овог надметања последично „враћају” на Балкан, утичу на тамошње процесе и поступно мењање геополитичких прилика.

Истовремено, на самом Балкану одвија се низ утицаја и процеса мање драматичне садржине и нешто нижег интензитета, који, такође, доносе значајне новине. Неки од њих су и стратешки пројекти „великих сила” попут „Турског тока” и „Новог пута свиле”:

Као прво, он доприноси порасту регионалног утицаја Русије и Кине и утиче на стабилност читавог региона. Пораст утицаја покровитеља ових пројеката, додуше, није толики да би у кратком року након њихове реализације био знатно и трајно промењен укупан постојећи геополитички однос снага на просторима југоистока Европе где атлантисти и даље имају неспорну водећу улогу, али га значајно релативизује. Наиме, планиране инвестиције у инфраструктури и енергетици, као и обим трговинске размене након реализације ових пројеката значајно би утицао на укупне економске односе на простору целог Балкана, па тако и српских земаља. Такође, комуникациони и енергетски правци који се ревитализују или граде усмерени су насупрот успостављеној логици доминације која је простор Балкана желела да држи у стању расцепканости и неповезаности, изузев оних фактора којима је била намењена улога локалних сарадника одржавања атлантистичке хегемоније. Иако су донети промена које доносе ови стратешки пројекти пре свега привредни и трговински, у другом кораку они имају и јасне геополитичке импликације. Ове промене се тичу како односа између „великих сила” које су традиционално присутне на Балкану, тако и између самих балканских држава.

Наиме, оба пројекта, и руски и кинески, имају значајног поборника њихове реализације у ЕУ – Немачку. Балкански крак „Турског тока” треба да преко мађарског чворишта прође преко Аустрије до немачког гасног тржишта, баш као што се и „Нови пут свиле” у развоју железничке мреже кроз исток и југоисток Европе намерава завршити у Дуисбургу,

главном немачком железничком чворишту. Изградња нових саобраћајних коридора омогућиће да се немачка роба такође брже пласира у правцу Кине (чак три недеље брже него морским путем). Немачка нема бојазан од експанзије кинеске робе пошто су њене и кинеске спољнотрговинске стратегије комплементарне. Кина „гута” немачке индустријске производе, док је немачко тржиште већ засићено кинеском робом, тако да ће се њен пораст у будућности пре свега кретати ка суседним земљама ЕУ, највише оним у средњој и јужној Европи.

Оба велика пројекта, према томе, одговарају средњоевропској геополитичкој опцији и њеној намери да се балкански простор стабилизује. На тај начин долази до приближавања интереса Немачке са једне и Русије и Кине са друге стране. Због тога ће Русија и Кина моћи да, у перспективи заштите својих интереса, јаче заступају и интересе појединих за њих важних балканских земаља којима Немачка до сада није била наклоњена. Осим тога, оба пројекта у заједнички енергетски и трговински систем јаче интегришу и на тај начин „примирују” Турску, која постаје све кооперативнији партнер спреман да делом обузда своје регионалне балканске амбиције. Посредовањем Русије, а у мањој мери и Кине, Турска се до извесне мере може приволети да изврши неопходан пацификујући утицај на балканске муслимане и тако допринесе смањивању међуконфесионалних и међуетничких тензија.

Све ово представљају знатно повољније перспективе по српске стратешке интересе од оних досадашњих: узроци српске стратешке дефанзиве, територијалног узмицања и „сабијања” лежали су пре свега

у одсуству стратешке помоћи њој наклоњених сила, а подударности стратегија чак три од четири доминантне „велике силе” које су своје циљеве на овом простору остваривале пре свега на српску штету. Реализација геоекономских стратешких пројеката помаже да се од раније успостављени геополитички односи једним делом преокрену: улазак Кине као петог стратешког играча, уз повратак Србима традиционално наклоњене Русије не значи само присуство два савезника наклоњенија српским интересима, већ, последично, и делимични преокрет ставова још два значајна регионална играча – средњоевропског (Немачка) и оријенталног (Турска). У коначном исходу, то значи да би, временом, досадашњи неспорни регионални хегемон (атлантисти, тј. САД) могао да остане усамљен у покушајима одржавања своје геостратешке премоћи која ће неспорно слабити.

Атлантисти, свакако, неће седети скрштених руку и чекати да процес њиховог регионалног слабљења узме маха. Напротив, они ће све учинити да максимално искористе своју садашњу релативну премоћ и реализују од раније зацртане циљеве, тј. политику америчке „дубоке државе”, настављајући да манипулишу делимично супростављеним интересима својих дојучерашњих „стратешких савезника” и такмаца.

У том смислу већ је приметно покретање нове атлантистичке регионалне офанзиве која је вербално усмерена искључиво против тзв. „малигног руског утицаја” и која смера да потпуно потисне руско-кинеско деловање на овом простору, а потом и значајно ограничи домете утицаја средњоевропљана и неоосманиста. Дошло је и до крупне промене у приступу:

након што је у пролеће 2017. режим у Скопљу и доведен нови, кооперативнији (предвођен Заевом), прво је Црна Гора, мимо воље већине њених грађана, „угурана” у чланство НАТО-а, а затим су учињени значајни напори да истим путем (након споразума о прихvatљивом македонском имену са Грчком) буде упућена и Македонија. Према Србији се, вербално, демонстрира потпуно нови став: онај који, наводно принципијелно, прихвата српску војну неутралност и одустаје (ваљда увиђајући контрапродуктивност дотадашње НАТО пропаганде у српском јавном мњењу) од увлачења Србије у чланство НАТО-а. Са друге стране се врши јасно интензивирање напора зарад фактичке сарадње српских и НАТО оружаних формација (у оквиру „Партнерства за мир” и „ИПАП споразума”) и јачају притисци да се Србија одрекне свих видова сарадње са Русијом, поготово оне војне, и тако постепено приближи спољној политици ЕУ која је, по диктату САД, увела Русији санкције. Такође, врше се снажни притисци да Србија потпише тзв. „Правно обавезујући споразум” са Приштином. Њиме би се не само пред системом УН легализовало постојање ове сепаратистичке квази-државе, већ и јачао њен положај као кључног реметилачког фактора у центру Балкана уз помоћ кога би се осујећивали сви стратешки пројекти других „великих играча”, пре свих они руски и кинески. У случају српске отпорности на притиске, постоје претње дестабилизацијом њеног државног поретка на пограничним, периферним просторима (Рашка, Прешевска долина) где иредентистичке мањине стварају предуслове за могуће конфликтне ситуације. „Посебно питање, међутим, представља преклапање унутрашњих

надметања и изазвало директније инволвирање свих заинтересованих спољних, крупних „геополитичких играча”. Тиме би се постојеће тенденције – и то у знатно драматичнијим околностима од постојећих – само убрзале и довеле до дубоке реконфигурације геополитичких односа не само на српском простору, већ и широм Балкана.

СРПСКИ КУЛТУРНИ ПРОСТОР ПРЕД ИЗАЗОВИМА БУДУЋНОСТИ

Културни простор сваког народа представља територију његовог културно-историјског битисања. Он најчешће надилази границе његове матичне државе, поготово ако тај народ не живи у националној држави која се подудара са претежним простором његовог живљења и културног трајања, те ако је он издељен државним границама. У том случају културни простор се не поклапа са државном територијом, већ се протеже изван ње, на заграничне просторе где култура неког народа коегзистира са другим културама, прожимајући се туђим утицајима. У питању је простор у коме је неки народ оставио кроз историју несумњиве трагове свог постојања.

Тако се и под српским културним простором подразумева територија на којем је српски народ у дугом историјском трајању живео или још увек живи, остављајући трагове материјалног и нематеријалног културног наслеђа, било да се налази у оквиру граница или изван граница његових државних творевина. Заштита овог наслеђа на целокупном културном простору представља предмет сталне бриге сваке иоле

сувисле културне политике. Културна политика је данас, у временима брзих спољних и унутрашњих промена потпомогнутим савременим технологијама, изложена бројним изазовима. Услед тога, старе форме убрзано губе на значају и ишчезавају, док нове форме настају и нестају пре него што успеју да оставе иоле значајнији утицај и историјски траг.

Српски културни простор је, захваљујући пре свега свом геополитичком положају, био и остао раскршће утицаја различитих културно-цивилизацијских творевина, те важно чвориште где се преклапају различити духовни утицаји. Он је „место настанка можда и најстарије културе нашег континента, на обалама Дунава, завичај бројних римских императора, блистава следбеница Византије, живописни изданак османског наслеђа и саставни део медитеранске културе. Материјални и нематеријални трагови ових историјских чињеница красе Србију у сваком њеном делу. Систематска брига о њиховој заштити, конзервацији, очувању и дигитализацији грађе, не само да су обавеза друштва у културно-историјском смислу, већ и залог привредног развоја, најпре културног туризма.”²⁰⁵ Овакву ситуацију препознаје и на активност обједињавања српског културног простора позива и „Стратегија развоја културе Републике Србије 2017–2027”: „С обзиром на чињеницу да Срби данас живе у више држава (Република Србија, Република Српска – Босна и Херцеговина, Црна Гора, Хрватска, али и

²⁰⁵ Владимир Вукосављевић, „Дефинисати културно језгро и простор”, *Полиџика*, Културни додатак, 22. 4. 2017. <http://www.politika.rs/scc/clanak/379004/Kultura/Definisati-kulturno-jezgro-i-prostor>, приступљено 25. 5. 2019.

Словенија, Македонија, Румунија, Мађарска, Аустрија, Албанија и многе друге земље Европе и света), треба радити на систематској помоћи делатности оних установа и организација које делују на тим просторима, претварајући их у неформалне српске културне центре, уз континуирана улагања и стручно старање. У прилог оваквом приступу говоре искуства установа попут Матице српске, Вукове задужбине, СКД 'Просвјета' из Хрватске, СКПД 'Просвјета' из Републике Српске и из Федерације Босне и Херцеговине, Савез Срба у Темишвару и Румунији, Самоуправа Срба у Будимпешти и Мађарској и др.), установа из расејања (попут Српске националне академије из Торонта и др.), чији је задатак окупљање свих оних који држе до српских културних вредности."²⁰⁶

„Није први пут да су Срби издељени наметнутим државним границама. И у средњем веку они су живели у неколико својих држава (Зета, Рашка, Босна), а када су остали без својих држава, онда су живели у туђим империјама. Сва српска ослободилачка енергија током 19. века била је усмерена на стварање јединствене српске националне државе. Југославија из 1918. године била је државно-политички оквир за највећи број Срба, иако је било рационалније и логичније да Срби створе своју националну државу. У Титовој Југославији они су изнова издељени, што се у први мах сматрало као ствар административних

²⁰⁶ „Стратегија развоја културе Републике Србије 2017-2027”, Министарство културе Републике Србије, 2017, <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-/-nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf>, приступљено 22. 5. 2019.

формалности. Изгледа да једино српски руководиоци нису схватили да нове административне границе међу југословенским републикама треба у будућности да постану нове државне границе које ће, опет трагично, изделити српски народ.²⁰⁷ Садашња издељеност српског културног простора међудржавним границама и заграничност њених аутохтоних делова у односу на матичну државу последица је геополитичких и геостратешких прекомопозиција југоисточног дела Европе отпочете распадом социјалистичке Југославије и серијом грађанских ратова који су, потом, уследили. У овим дешавањима Срби су остали без спољних савезника и, поред отпора кога су успели да пруже настојањима њиховог протеривања или претварања у безначајну мањину уз максимално смањивање њиховог културно-политичког и државног простора, били принуђени да живе (у различитом статусу и различитим политичким приликама) у више пост-југословенских држава. „Након свега, Срби се опет налазе на почетку новог историјског круга: кључни проблем изнова постаје питање како остваривати и унапређивати политичко, економско, културно и духовно јединство Срба у новим од стране НАТО-а и САД-а наметнутим вештачким државним границама да негује идеју јединствене српске националне државе, у коју треба да уђу сви они предели

.....
²⁰⁷ Славенко Терзић, „О српском политичком и културном регионализму: могућности превазилажења”, Зборник радова *Српски духовни простор*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука – Српско Сарајево, 1999 <http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/203/srpski-regionalizam.pdf>, приступљено 22. 5. 2019.

на којима су Срби вековима чинили етничку већину... Стање настало геноцидом, етничким чишћењем, насилним однарођавањем и агресијом страних сила не може се сматрати ни легитимним, ни коначним, а да и не говоримо са универзалне хуманистичке и моралне тачке гледишта. Не треба губити наду да ће се у измењеним међународним околностима, са новом и обновљеном Европом која ће афирмисати идеју суверене, националне, демократске државе, доћи и до обнављања класичних категорија међународног права и међународних односа који ће се заснивати на владавини закона и права.”²⁰⁸

Да би се у свој својој целовитости могао сагледавати српски културни простор и уочити низ спољних и унутрашњих изазова које пред њега доноси будућност, претходно је неопходно упутити свој позор ка културно-колективним обележјима идентитета Срба, односно његовом дефинишућем обрасцу културе уз помоћ кога он и даље представља један европски историјски народ.

Српски историјски културни идентитет и његови проблеми

Питање културно-колективног идентитета, посебно националних, једно је од важних тема савремених друштвених наука. Као и у случају сваког идентитетског одређења ради се о осмишљеном односу према себи и другима који уочава степен унутрашње сличности и подударности, као и разлике у односу на

²⁰⁸ Исто.

друге. Сваки идентитет је извор спознаје нашег сопства и основа привржености посредством релативно стабилизаних емотивних и рационалних образаца свести. Ови обрасци доприносе да организујемо смислено одговоре на питања: одакле потичемо, коме припадамо, шта јесмо и чему тежимо.

Савремене теорије о националном идентитету крећу се у два правца: један је монистички, усмерен на значај дефинисаног наслеђа и тешко промењиве природе једне културе која води од Хердера. Други приступ је плуралистички, вишеструки, који потенцира развојност и присутност индивидуалне вокације те преплитање различитих утицаја унутар једног историјски насталог и развијеног колективног идентитета. Овај приступ преовладава у савременој теорији са најзначајним представницима као што су Смит, Гиденс, Доменак итд. „Издвајајући пре свега: а) континуитет и б) разликовање од других, као критеријуме одређења идентитета, Монсерат Гиберно каже да је 'идентитет (је) дефиниција, интерпретација бића, која утврђује шта је личност, и где се она налази, и то у социјалном и психолошком смислу'. При том су '...културно заједништво и јединство смисла главни извори који омогућују изградњу и спознају националног идентитета', што значи да '...снага културе лежи у њеној способности да створи идентитет, нешто без чега појединац не може да живи и нешто што не може лако да се промени', упозорава Гиберно.²⁰⁹

²⁰⁹ Јово Комшић, „Демократска транзиција и идентитети“, Зборник *Политика српској идентитетима*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд 2016, 11–54.

Национални идентитет је, дакле, вишедимензионалан и променљив, настао, али не и „измишљен”. Као специфична конкретно-историјска „легура” он се никад не може свести само на један од наведених елемената и јасно је диференциран од сваког поимања државе. Прецизније, појам државе и појам нације у неким случајевима се преклапају, а у неким не. Из тих разлога, тежња за хомогенизацијом или стапањем културне и институционално-политичке компоненте „...чак и у давнооснованим западним државама, излаже се опасности да га оспоре етничке заједнице унутар њихових граница. Ти случајеви, а њих је много, илуструју дубок јаз између појма државе и појма нације, јаз наглашен у историјској грађи...”, упозорава Смит.²¹⁰

Српски идентитет представља драстичан историјски пример националног идентитета кога није створила и одржала држава, већ пре и изнад Црква. Српски културни идентитет је, још од времена његове етногенезе, источноправославни, хришћански. Хришћанска духовно-вредносна вертикала и њен етос представља извориште којим је селективно превредновано предхришћанско културно наслеђе староседелаца и словенских досељеника од којих је формиран нови, на размеђи истока у запада, „гранични” етнос. Основа српског идентитета лежи у светосављу кога је са добијањем аутокефалне Цркве и крунисањем српске народне династије те уобличењем српске средњовековне државе, заокружио први српски архиепископ

.....
²¹⁰ Антони Смит, *Национални идентитет*, XX век, Београд 1998, 31.

Свети Сава Немањић. „Свети Сава је Завет Србов са Богом утемељио на православљу, на правој вери и аутокефалној црквености као основи србског заветног идентитета. Он није поистоветио нацију са вером, већ је нацију засновао на вери, светитељски, есхатолошки, небескосрбски засновавши србску историју.”²¹¹ Исто је сматрао и Жарко Видовић, истакнути православно филозоф: „Тајна српске историје, живота народне заједнице у Цркви, јесте тајна Христа, Светог Саве, Светосавског Завета датог на Жичком сабору, а потврђеног и Заветом Косовским. Ако су Срби народ заветни, онда то могу бити само зато што Србе као историјску заједницу није стварала и у историји одржавала држава, него Црква.”²¹² Владика Николај Велимировић (Св. Николај Жички) описује светосавље као срж идентитета Срба. Он га представља као вид охрестовења и оправославољења српског народа са свим његовим специфичностима и историјским околностима. У питању је најстарији вид предмодерног, духовног и широкогрудог родољубља чија је основа народна православна Црква.²¹³ „Шта означава народна црква? Означава једну самосталну црквену организацију, са својом централном влашћу из народа и у народу; са народним свештенством, народним

.....
²¹¹ Матеј Арсенијевић, „Завет – пут србског богословља”, предговор за Видовић Жарко, *Суочење њравославља са Евројом*, Светигора, Цетиње 1997, 12.

²¹² Жарко Видовић, *Историја и вера*, Светигора, Цетиње 2008, 43.

²¹³ Детаљније код: Николај Велимировић, *Национализам Светиој Саве*, Предавање на КНУ, 1935, <https://www.scribd.com/doc/30345462/Vladika-Nikolaj-Velimirovic-Nacionalizam-Svetog-Save>

језиком и народним обичајним изразом своје вере. Насупрот таквој народној цркви стоји ненародна или интернационална црква, са централом изван народа, са свештенством одасвуда, са језиком туђим и са уједначеним, униформисаним, изразом своје вере. Шта је природније и корисније? Несумњиво народна црква. Она има своје оправдање у Јеванђељу. Сам Спаситељ је заповедио апостолима Својим: идите и научите све народе. Тим речима Он је признао народе као природне јединице Своје васељенске цркве... Народна црква изискује народну династију у држави. Кад су људи из самог народа духовне вође, онда и државне вође треба да су људи из самог народа. Паралела је овде и логична и у пракси неизбежна. Ујединивши народну цркву Свети Сава је почео уређивати народну државу. Најважнији његов акт у уређењу државе јесте утврђење народне династије. Он је крунисао Стевана за краља не зато што му је Стеван био брат него зато што је био православни Србин и уз то законити носилац државне власти.²¹⁴ Светосавље никако није империјално, експанзионистичко или ускогрудо националистичко са овосветским, секуларним циљевима. Оно не подстиче било какву мржњу према другим народима и расама: „Народна држава за Светога Саву значила је отаџбину, земљу отаца наших, у којој живи један и исти народ. Не иде народна држава докле мач може ићи, него мач сме ићи само до граница једне народне државе, то јест отаџбине. Ако се дозволи да се држава простре докле мач може досегнути, онда држава престаје бити народна, престаје бити отаџбином и

.....
²¹⁴ Исто.

постаје империјом. У том случају држава добија територијално али губи морално; добија у материјалним димензијама али губи у интензивности духовне и моралне снаге; јер постаје мешавином крви, језика и расположења, а таква мешавина производи страх, немир, себичност, грабеж, и осећање сталне несигурности. Од Светога Саве до Душана српски народ је имао народну државу. Душан се удаљио од светосавског идеала, створио је империју, и тиме припремио пропаст отаџбини, то јест народној држави. Империја је и код нас упропастила отаџбину, народну државу, као што је био често случај у историји. Покорити или покорен бити подједнако је катастрофално за националну државу (...) Ви који сте ратовали у последњем Светском Рату, ви можете дати лично сведочанство једног ретког призора како су се наши војници понашали према војницима из Африке и Азије, према људима црне и жуте расе, које су Европљани довели на бојиште из својих колонија. Док су се сами Европљани туђили тих својих поданика, црнаца и жутокожаца, не хотећи с њима ни јести ни пити ни под истим шаторима боравити, дотле су наши војници с њима друговали, јели, пили, у болести обилазили их, у невољи помагали, на својим славама частили и гостили, разговарајући са њима прстима и рукама. Срби су на црнце гледали као на људе и понашали се према њима као према људима. Не може, дакле бити никаква оправдана приговора Светосавском национализму, да је он узак и искључив.²¹⁵ Јеванђеоски национализам Савин и национални идентитет на њему грађен

.....
²¹⁵ Исто.

је специфичан, духовно усмерен и свенародан. „По схватању Светог Саве живот је народни једна недељива целина како физички тако и духовно и морално. Отуда су и све гране народног живота и установе недељиве, спојене не механички једна уз другу него срасле једна с другом тако да животни сокови струје из једне у другу.”²¹⁶ Из ове перспективе Свети Сава је установио и српску просвету и српску културу: „Отац наше народне просвете Свети Сава је схватао просвету као знање и вежбање. Пре свега као знање врлина и вежбање у врлинама. Отуда је народна просвета у органској и нераскидивој вези са народном црквом. Јер Црква је најбогатија ризница знања о врлинама и метода вежбања у врлинама. Школа није за то да да многа знања него да одучи омладину од злоупотребе знања. Јер, није тако тешко стећи знање као не злоупотребити га. Знање се може стећи и ван школе. Но, школа је вежбаоница у врлинама јаког карактера, вежбаоница у употреби стеченог знања, на добро своје и свога народа... Култура је спољашњи уметнички израз народног ума и осећања. Свети Сава је неуморан био у стројењу и стварању. И све што је он постројио и створио представља савршен уметнички израз: било да је то грађевина, као што су Хиландар и Жича, или народни обичај као прослављање крсне славе, или одабраност језика којим је он говорио и писао. По његовом примеру и надахнућу народ је српски успео да сазда своју савршену националну културу, то јест да да савршен својствен израз свога ума и срца у зидарији, у везу и тканини, у

.....
²¹⁶ Исто.

песми и причи, у резби и боји, у неисцрпној мудрости, у красоти обичаја и у отмености понашања.²¹⁷

Мада од времена Немањића дефинитивно опредељена за византијско-православни културно-цивилизацијски круг, српска светосавска култура је била стално изложена знатним спољним утицајима. Према свима њима она се односила отворено али и еластично, са дозом резервисаности, критички их проверавајући кроз своја основна уверења и искуство. На то нам указују и најшири видови стваралаштва. „Све што је издржавало ову проверу, било да је реч о технолошким (рударство које су донели Саси, венецијанска банкарска достигнућа) или пак интелектуално-културним утицајима, без већих проблема је прихватано и практиковано. О томе најбоље сведочи средњовековно српско стваралаштво у своја три најизраженија облика – живопису (сликарству), књижевности и архитектури. Тако нам, рецимо, развој архитектуре говори о наизменичним утицајима који су допринесли сменама грађевинских стилова у Србији. Рашки стил нпр. има приметне утицаје романичног Запада које уклапа у византијски план једнобродних цркава и литургијску намену простора, док следећи, српско-византијски стил даје особене домаће печате утицајима тзв. „византијске ренесансе” Палеолога. Трећа архитектонска фаза – моравски стил даје посебан домаћи печат архитектури, прихватајући и китњасте, оријенталне утицаје које је доносио ислам, са ренесансном уметношћу, која је у то доба била на Западу на врхунцу. Слични се утицаји могу приметити и у

.....
²¹⁷ Исто.

другим уметностима.”²¹⁸ Оно, пак, што је се у односу на хришћански хабитус обрасца културе показивало спорним или је превредновано, и, тако измењено, делимично усвајано, или је, ако би се то показало неуспешним, одбацивано.

Проблем идентитетског слабљења и дисконтинуитета између српског базичног обрасца културе и потоњег културног обрасца лежи у историјским околностима, претежно у (гео)политичким дешавањима који су се подударили са системском друштвеном кризом „јесени средњег века” (Хуизинга)²¹⁹ коју су искористиле Османлије да окупирају цео Балкан. Српски образац културе стога није успео да израсте и развије се у свом пуном изразу, већ је пресечен у периоду када је почео да стасава. Након тога је, услед наметнутих околности, отпочео обрнути процес културне регресије на ниже ступњеве. „Партикуларизација, локализми, разна паганска наслеђа и етно-психолошке регионалне разлике нису дочекале свој пун, квалитетни преображај јер је он, доласком страних завојевача пресечен, да би се у вишевековном интергнуму исламске доминације на Балкану догодио обрнути процес... Повратак у племенске заједнице, проширена породица – задруга, претварање литургијске религиозности у обичајност и повлачење писане и усмене традиције у корист митских, нејасних представа – све то су манифестације општедруштвене регресије узроковане реакцијама на потчињавање

²¹⁸ Александар Гајић, „Проблем српског културног идентитета”, *Културна историја у Србији*, НСПМ – посебно издање, Београд 2008, 138.

²¹⁹ Johan Huizinga, *Jesen srednjeg vijeka*, Naprijed, Zagreb 1991.

балканског становништва и њихове културе, то јест наметањем власти и обрасца културе исламских освајача.”²²⁰

Државне институције, право, економски потенцијали, друштвене елите и грађански сталежи – све то је ишчезнуло током векова ропства, док су духовност/религиозност, писменост и општа култура значајно опали у широким слојевима услед изнуђеног повлачења православне Цркве као носиоца темељне духовне вертикале српског образаца културе. Сам образац се, према Богуславу Зјелинском,²²¹ силом прилика раздвојио на два култа: на „високи”, светосавски – што је одржавао духовно-вредносни континуитет кога је дубински поимала креативна мањина народа скрајнута од стране освајача што даље од иоле значајнијих друштвених улога, на њихову периферију; и „ниски”, косовски, епско-фолклорни – који је наративом о „светости, херојству тј. слободарству и издаји” био пријемчив најширим слојевима културно-регресираног становништва. Између ова два идентитетско-културна израза, упркос њиховим различитим дOMETИМА, није било ни расцепа ни контрадикције већ надопуњавања, мада је „ниски” фолклорни идентитетски оквир временом – услед регресираног преплитања са одраније непревладаним а преживелим наслагама многобожачке обичајности – почео да делом слаби у својој суштински хришћанској димензији. Тако се

²²⁰ Гајић 2008: 140.

²²¹ Boguslav Zielinski, *Wielkie mity narodowe Slowian*, red. A. Gawarecka, A. Naumow, Poznan 1999; видети и код: Gordana Đerić, *Mitski aspekti srpskog identiteta*, Filozofija i društvo, Beograd 2002 (19-20), 247–266.

десило не само да се он добрим делом свео на окви-
ре пуког „херојског култа” и ослободилачких тежњи
народа, већ се и под овом „епиком”, лицемерно се
односећи ка њој, скривале и набујале негативне мен-
талитетске особине – од подаништва („рајинског
менталитета” (Цвијић)), ускогрудости, ината па до
хришћанству сасвим супротних, паганских особина:
охолости, бахаћења, похлепе и гнева. У временима
почетка ослобођења из вековног ропства, која су се
подударила са епохом развијене модерности, суже-
ни етос „ниске” епско-фолклорне димензије обрасца
културе без пуног ослањања на свој „високи” верти-
кални ниво није био довољан да на прави начин одго-
вори изазовима модерног доба. Он није био подесан
да поново буде вредносни оријентир српској кул-
турној „стратегiji контратеже”, то јест „резервисане
отворености” за различите културне утицаје и њи-
хово превредновање, поготово у временима када су
утицаји са модерног Запада са својим универзалним
претензијама и моделима функционисања постизали
тријумфе на сваком кораку, у сваком кутку планете
са својим колонијалним политикама, достигнућима
индустријских револуција и капитализма. Мести-
мично, углавном „пречански” српски грађански сло-
јеви, показивали се дораслим културној „стратегiji
контратеже” – тврдокорном држању за светосавску
варијанту православља као оријентира којим се мере,
модификују и примају бројни културни утицаји:
примери истовременог утицаја католичког барока (у
сликарству, архитектури и књижевности) и руско-
украјинских црквених утицаја као њихове контрате-
же, чиме се, истовремено, и чувала самосталност и

штитило од унијаћења, а бивало „у току”, непорециви су примери плодотворне синтезе која сведочи о виталности и креативном потенцијалу српског обрасца културе у Хабзбуршкој монархији.

Ипак, проблем недостатка друштвених и културних елита био је упадљив, нарочито од времена када је јужно од Саве и Дунава поново створена српска држава. „Покушаји да се она створи били су ометани разним узроцима као што су стални ратови и масовне погибије најбољих слојева друштва (тек формирних да преузму улогу пуне друштвене изградње) сиромаштво и заосталост, али и услед вишевековне окупације наслеђен отпор сваком облику власти зарад локалних, фамилијарних и личних интереса.”²²² У овом периоду су јачали модернизацијски утицаји који су растакали строгу патријархалну обичајност која је попримала све формалније, па и лицемерне обресе. Ово је незрелу српску грађанску класу, која је желела да се отисне из окриља сиромаштва и заосталости, довела до другог екстрема: до формалног, некритичког усвајања спољних утицаја, чији су се обрасци ефикасности и тежње ка личном успеху спојили са оним најгорим што се представљало као менталитетски „наше” – са личним комплексима, оптерећеношћу сујетом и користољубљем које је попримало фарсичне димензије (феномен „покондирене тикве”).

Стремљења ка изградњи модерне националне државе и њене културе, услед свега уоченог, махом се претворило у пуко опонашање западних образаца који нису биле дубински проживљени и адаптирани,

.....
²²² Гајић 2008: 141.

већ незрело имитирани. Без јасне свести о унутрашњој антиномичности целе западне модерности, њеног смера и динамике, а нарочито њеног суштинског одвајања од предмодерних традиција и метафизичких усмерења зарад центрирања на поједине издвојене сфере „овостраног” битисања – српска је држава хитала да под овим доминантним упливима изгради, поред и око државног, и своје културно здање. У реактивно-конзервативним фазама, односно раздобљима када пројекат модерности на Западу није опримао своје радикалне идеолошке изразе нетрпељивости ка традиционалним културним вредностима, институционални домашаји некритичког усвајања ових у Србији имали су делимичног успеха. Он је видљив у правном поретку (уставна решења у 19. веку), привредном развоју и културном стваралаштву (нпр. романтичарски покрет са својом окренутости ка народном наслеђу или реализам у задњим деценијама 19. века који био је подесан за очување народних традиција и ширење ослободилачких тежњи). У тим периодима по увезеним моделима грађена је национална држава која је напредовала, а створен је и културни образац који је одговарао националним особеностима и политичким тежњама. „Наиме, успостављањем парламентарне демократије која је посебно ојачала почетком 20. века, Краљевина Србија је успела да утемељи сопствени препознатљив културни образац чије су битне елементе чинили православни религијски идентитет, ћирилично писмо, програм значајних културних институција као што су Српска краљевска академија, Београдски универзитет, Српска књижевна задруга, научна и уметничка удружења, низ

задужбина који су бринули о националној култури, затим бројни часописи међу којима је предњачио *Српски књижевни гласник*, респектабилна књижевна продукција.²²³ Међутим, и у позадини ових успешних плодотворних фаза нарастале су негативне појаве: отуђења припадника виших слојева од народних маса, културни расцепи и презир према сопственом културном идентитету, бујање бирократије, помодарство...

Са друге стране, у супротним, радикално-прогресивистичким фазама нарастале противуречности доводиле су – комбинацијом унутрашњих и спољних, међународних улива – до шизофреног стања српске културе. Оно је више пута ескалирало у идеолошке експерименте делимичног или пуног реконституисања идентитета државно-политичким мерама, све кроз креирање и наметање новог културног обрасца који је имао отворено или прикривено ништио претходно наслеђе и образац културе, интерпретирајући га у новом политичко-идеолошком кључу.²²⁴ У питању је био међуратни, вештачки и у сваком смислу неуспешни „југословенски” културни образац. Он је, полазећи од западних модела „nation building-a” на углавном јединственом говорном подручју, од припадника различитих културно-цивилизацијских творевина

²²³ Бојан Јовановић, „Културни образац и културни идентитет”, *Културна историја у Србији*, НСПМ – посебно издање, Београд 2008, 111.

²²⁴ Детаљније: Александар Гајић, „Глобализација културе и идентитет – о једној локалној заблуди”, *Српска политичка мисао*, год. 16, vol. 23, № 1/2009, Институт за политичке студије, Београд 2009, 117–130.

покушавао да креира „троимену”, „троплемену” нацију, жртвујући тој идеји већину дотадашњих српских достигнућа и његов идентитет. Њему је следио наредни, на њега наслоњен, југословенски комунистички образац. „Одређен доминантним идеолошко-политичким факторима, он се исказао изграђеном мрежом институција које су своју друштвену функционалност исказивале и формирањем одређеног типа колективне и индивидуалне свести... Уколико бисмо применили поменуте критеријуме Слободана Јовановића, онда бисмо сагледавањем тадашње науке засноване на марксизму, атеистичком погледу на свет, комунистичком моралу, политици несврставања и самоуправљања, организацији војске, новом празничном календару, договорној и планској економији, књижевној и уметничкој производњи, могли с правом да говоримо о новоствореном културном обрасцу.”²²⁵ Комунистички културни образац доживео је потпуни крах пројекта креирања „новог човека” и „новог друштва”. Он је иза себе оставио културну и институционалну путош која само може са сетом да се сећа данас недостижних институционалних капацитета, њихових инструмената и средстава који су били упослени у тадашњој културној политици. Заправо, све што је стварно постигнуто била је манипулација народним традицијама и слабљење преосталих наслага изворног обрасца културе, док само друштво не само да није успело да се након ослобађања од идеолошке стеге постепено развије и културно уобличи, већ је додатно урушено, попримајући димензије дубоко „подељеног друштва”.

.....
²²⁵ Исто: 112.

Унутрашњи и спољни изазови јединству српског културног простора

Савремени, постојећи изазови јединственом српском културном простору и његовој идентитетској основи могу се поделити на унутрашње и спољашње, премда су сви они у блиској међусобној вези. Наиме, и једни и други су последице геополитичких и геостратешких пројекција на овај простор у виду јасно геополитички усмерених културних и идентитетских политика, које – као политике у правом смислу те речи – попримају димензије „културног рата” са јасно одређеним политичким циљевима.

Неке од унутрашњих изазова већ смо дотакли. Они се пре свега тичу резултата ранијих културно-политичких експеримената и геополитичко-идентитетских настојања који су оставили изразито негативне последице на целину српског културног простора. У њих, пре и изнад свих спадају: „отета држава”, то јест полуокупирана и ментално колонизирана институциона структура српских држава (Републике Србије и Републике Српске); отуђене аутошовинистичке псеудо-елите које систематски раде на цепању и прекрајању како српског културног простора тако и основних идентитетских обележја српског народа према којима гаје најдубљу мржњу и презир; продубљене социјалне поделе као и регионализам као историјско наслеђено нејединство видљиво у јаким утицајима локалних, културно дефицитарних партикуларизама који прете даљем идентитетском и територијалном дробљењу унутар српског културног простора. Спољашње изазове представљају: културно-политички инжињеринг

Србима непријатељски настројених постјугословенских држава у окружењу (у различитом степену изражен) и иза њих, (гео)политичко покровитељство великих сила који, кроз разваљивање српског културног простора и идентитета, виде основну полугу своје доминације на Балкану. Ту је и глобални нихилистички утицаји позне модерне, тачније постмодерне цивилизације Запада и њихови реактивни фундаменталистички антиподи на Истоку.

Пођимо редом. Од почетка 21. века Србија није самостална и суверена, већ „отета држава” чији је сваки режим, у нешто мањој или већој мери, у зависном положају у односу на страни фактор. Овај се фактор према домаћим намештеницима односи као колонизатор који, што директно што индиректно, условљава све сфере политичког деловања и упливише на њих. Поред страха домаћих властодржаца од страних гизда, ту су присутни и разни видови менталне окупације, жеље за допадањем и добровољним психопатолошким видовима идентификације са надређеним, са глачитељима. То води пут различитих видова аутоцензуре и удворишта, тј. тежње да се унапред „прочитају” жеље и намере страних ментора, па да им се, са циљем самопромоције, добровољно излази у сусрет. Представници доминантног страног фактора изградиле су, поред тога, и вишедеценијску паралелну невладину структуру коју финансирају и контролишу и која има функцију „надзирача” институционалног живота подјармљене државе. Њима је потпуно јасна величина значаја културе и културне политике. Због тога је држе мање-више под својом „челичном шаком”, не дозвољавајући да се артикулише иоле сувислија и

реално спроводива шира активност на пољу културне политике, изузев оне местимичне, парцијалне и небитне (углавном везане за јубилеје и периодичне манифестације институционалног типа). Све што покуша да искочи и креативно делује са позиција идентитетске реафирмације и озбиљног културног развоја који би могао да се рефлектује на укупно стање српског културног простора, пролази кроз медијски линч у виду осуда, подругљивог исмевања и систематског политичког опструисања.

У свим овим активностима незаобилазне су компрадорске, аутошовинистичке анти-елите. Оне су дубоко ушанчене како у невладин сектор тако и у институционалне државне оквире у којој представљају својеврсни вид „унутрашње контроле” (тзв. „невладине владе”) са циљем очувања монопола у држању кључних полуга за вођење државних политика, па тако и културне политике. Ове интересне групе производ су „подељеног друштва” насталог на развалинама југословенског културног модела и наслеђа његових социјалних стратификација. Њих одликује псеудомесијански комплекс „узвишених изабраника” код којих се сливају мисионарски позиви ка „модернизаторском просвећивању заостале и затуцане светине” и чисто лукративни мотиви, уз потајно дивљење страним спонзорима као узорним представницима „модерних елита”. Што више бивају суочене са неуспехом и неразумевањем, делатност ових анти-елита се брже претвара у ватрену, аутошовинистичку мржњу према овдашњем културном идентитету и

његовим традицијама.²²⁶ Насупрот томе, „нереформисани” народ и они припадници његове „креативне мађине” који не следе модернизаторске пориве увезеног типа ову културну делатност доживљавају као комесарско наметање, као „непожељни” притисак са циљем да се поступно али попуно „преломи”, измени свест и наметне један образац који се не осећа својим, већ туђим и осиромашујућим. Како тежњама ка наметању страних културних модела „одозго” – од отуђених мађина ка народу – не стоји (силом насеђених историјских прилика) ништа организовано насупрот, у народу преовладава малодушно схватање о потпуном одсуству културног обрасца и идентитетској дефицитарности.

У пракси се делатност аутошовинистичких група своди на узурпацију државних институција. Ове клике мешетаре зарад своје личне користи, форсирајући културне пројекте готово по правилу крајње безвредне а увредљиво усмерене према овдашњим преовлађујућим културним критеријумима. Њихов главни задатак, колико год се они убеђивали да „саблажњавају” простоту или „преумљују” да буде „као и сав нормалан свет” је да арче буџетска средства, спречавају свако сувисло коришћење институционалних капацитета, као и да ускрате финансијску и медијску подршку свему што „намиришу” да личи на стварно српско, народно.

Следећи важан унутрашњи изазов јединственом доживљају идентитета, односно културног јединства

²²⁶ Детаљније: Александар Гајић, „Тајна веза аутошовинизма и космополитизма”, *Лешојис Мајице српске*, јули-август 2018, Нови Сад, 78–88.

представља снажно социјално раслојавање које је појачано у условима транзиције. Тек делимично се преклапајући са привилегованим слојевима из југословенског периода и њиховим аутошовинистичким изданцима у служби страног фактора, „добитници транзиције” представљају мали број инстант богаташа, скоројевића и снобова. Они су својим животним стилем и стварним делатностима готово у потпуности отуђени од масе народа, губитника транзиције и „остатака остатака” некадашње средње класе. По правилу повезани са врхом политике, „добитници транзиције” представљају олош елиту у буквалном смислу те речи, јер готово сви до једног не стварају нова добра већ или распродају постојећа добра или препродају увезену робу и монополишу овдашњим виталним привредним, политичким и културним токовима. Начешће, раде све три ствари истовремено. „Социјалне поделе су заострене већ годинама и то по више основа. Јаз између богатих и сиромашних је велик. Друштвена структура се затвара за социјални успон припадника нижих друштвених слојева и то посебно припадника млађих генерација. Друштво функционише на два паралелна нивоа. Један ниво представља официјелно друштво са званичном привредом и званичним институционалним системом. Други ниво представља друштво формирано око незваничног, тзв. сивог сектора привређивања (...) Он и даље функционише стварајући понекад од припадника нижих друштвених класа и слојева, а посебно од оних који припадају маргиналној класи, људе високог социјалног статуса у сивој или полусивој зони. Проблем је у томе што сви делови социјалне структуре не

успевају да се стопе у једну хомогену структуру друштва Србије. Ова чињеница, сама по себи, можда и не би представљала велики проблем да се друштво Србије није нашло на рубу транзиционих и глобализацијских процеса (...) Међутим, ради се о 'богатству' које нам не доноси велику корист. Напротив, те противречности свакодневно стварају или одржавају услове за генерисање потенцијалних сукоба кључних актера друштвеног живота (класно-социјалних, етничких и религијских група, 'развијених' и неразвијених регија, руралних и урбаних подручја итд.). Колективни идентитет у фрагментисаном друштву не може бити другачији до фрагментисан и парцијализован, разбијен на већи број под-идентитета обележених националним, религијским, територијалним и социјалним предзнацима."²²⁷ Све ово има изразито негативан утицај на целину српског културног простора.

И на крају, међу унутрашњим наслеђеним негативитетима, ту је и регионализам. „Српски регионализам има своје историјске разлоге, али сличне примере налазимо и код других европских народа, с тим што су многи од тих народа успели да превладају историјски условљене регионалне и политичке разлике. Срби су од губитка својих независних држава, од друге половине 15. века, вековима живели без своје државе, у туђим империјама – углавном у Османском царству, Хабзбуршкој монархији и Млетачкој републици. Они

²²⁷ Слободан Миладиновић, „Проблем колективног идентитета у фрагментисаном друштву Србије”, Зборник *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана* (ур. Љубиша Митровић), Филозофски Факултет у Нишу, Ниш 2005, 94.

су, оставши без своје државе, друштвене и културне елите, без низа моћних интегративних средстава која стоје на располагању једној организованог држави, природно трпели многе утицаје држава у којима су живели. Ти утицаји су били и политички, и културни, и ментални, али и утицаји у обичајима, свакодневном животу, језику, одевању, исхрани и многим другим областима. Не може се спорити да су ти утицаји били и врло плодносни, као на пример код Срба у Јужној Угарској. Али, са мноштвом утицаја, они су упијали чак и представе средина у којима су живели о Србима који су живели изван тих средина, са свим клишеима и стереотипима. Појава нових средишта државног и политичког окупљања, од 18. века на простору данашње Србије и Црне Горе није много изменила прилично дубоке разлике у разним областима између појединих делова српског народа (...) Срби су, за разлику од Немаца или Италијана, на пример, који су уз помоћ јаке државе и економским и културним средствима успели да потисну регионалне разлике, до данас остали народ склон регионализму и регионалној свести. Они би, вероватно, да су успели да створе јединствену националну државу, у нешто дужем временском трајању успели да превазиђу поменуте разлике на основама јединствених садржаја, пре свега културне и образовне политике. Пошто се то није десило, регионализам је у рукама непријатеља српског јединства постао моћно оружје различитих облика дезинтеграције српског етичког, културног и духовног простора. Још је Бењамин Калај, проучавајући историју Срба, дошао до закључка да су Срби народ склон партикуларизму и регионализму, и да су то управо то елементи који се

могу изванредно искористити за аустро-угарску политику према Србима.”²²⁸

Тако је било у прошлости, тако је и сада. Регионални партикуларизми – под утицајем страног фактора на пољу „геополитике идентитета” (Љубиша Деспотовић)²²⁹ – усмерени су тако да из ових регионалних разлика изнедре нове, синтетичке идентитете. Све то се чини како би се у потпуности раздробило јединствени српски културни простор, а преостале Србе претворили у мали, културно и политички безначајан фактор на простору Балкана. Двадесети век и стварање синтетичких националних идентитета у оквиру социјалистичких република бивше Југославије показује нам како је овај пројект био прилично успешан, па је од појединих етно-религијских и регионалних групација изнедрио нове нације чији се „national building” одиграо на израженом антисрпском становишту као њиховом главном конститутивном елементу.

Данас у сопственим, привидно самосталним (у стварности вазалним) државама, политичке елите ових „синтетичких нација” углавном воде јасну дискриминаторску и асимилаторску политику према преосталом српском становништву које живи унутар њихових граница. Како су добро учили да

.....
²²⁸ Славенко Терзић, „О српском политичком и културном регионализму: могућности превазилажења”, Зборник радова *Српски духовни простор*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука – Српско Сарајево 1999 <http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/203/srpski-regionalizam.pdf>, приступљено 27. 4. 2019.

²²⁹ Љубиша Деспотовић, *Глобализација и геополитика идентитета*, Каирос, Сремски Карловци 2017.

је светосавље сржно духовно усмерење које одржава српски идентитет већ осам векова и да је Српска православна црква не само заточних светосавских идеала, већ и једина преостала институција која опстаје и делује на свим просторима на којима живе Срби, удари ових културно-идентитетских (гео)политика усмерени су пре свега против СПЦ и православног, светосавског идентитета Срба. Иза свих ових настојања присутан је благослов страних покровитеља, који у сузбијању српског фактора на Балкану и његовог потискивања са свих стратешки важних тачака и путних праваца виде остварење свог циља: регионалну хегемонију спроведену преко својих инстант вазалних државица сумњивог идентитета – патуљастих „балканида”. Најгора је ситуација на простору Косова и Метохије, који је већ пуне две деценије после бомбардовања НАТО пакта под међународном управом, а где су преостали Срби сатерани у гета, док је спаљено и порушено 80 манастира и цркава. Поврх свега, самопрокламована албанска држава смера да преотме од српске Цркве неке од њених најважнијих средњовековних грађевина, прогласи их за културно наслеђе Косова и претвори их у пуке културне споменике које би после могла да својата као своје. Македонски црквени раскол још увек траје, а слични проблеми су започети у Црној Гори. Тамошњи режим, градећи свој синтетички национални идентитет на негирању српског и светосавског наслеђа Црне Горе, спроводи систематску дискриминацију Срба и директно потпомаже пројект стварања квази-црквене организације под именом Црногорска православна црква (коју

чине неколико рашчињених свештеника и мањи број неправославних, тј. неверујућих становника Црне Горе). Ова групација смера да узурпира тамошње поседе СПЦ. Режим у Подгорици све чешће и ревносније шиканира тамошњу митрополију Црногорско-приморску, мислећи да ће репресивним мерама и историјским фалсификатима довршити етно-политички инжињеринг и трајно одвојити Црну Гору и њене житеље од (претходно оклеветаног) светосавског српства.²³⁰ Слични пројект стварања тзв. „Хрватске православне цркве” као инструмента верско-националне конверзије преосталих Срба на простору данашње Хрватске такође је на делу.²³¹ Осим тога, јављају се и тужне ситуације да поједине суседне аутокефалне православне Цркве почињу да претендују на вернике СПЦ те да покушавају да шире своју надлежност и оснивају парохије на простору СПЦ супротно канонима (деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији према влашком становништву, деловање расколничке струје Бугарске православне цркве у југоисточној Србији и шопско-торлачком простору) итд.²³²

И на крају, али не и последње, ту је и глобални нихилистички утицај позне, постмодерне културе Запада са својим „раздобљујућим” и разорним утицајем по свако заједништво те вредносно-идентитетске оријентације појединца. Постмодерне „реинтер-

²³⁰ Видети: Александар Раковић, *Срби и религијски интeр-венционизам 1991–2015*, Хришћански културни центар др Радован Биговић, Београд 2015, 47–109.

²³¹ Исто: 15–46.

²³² Исто: 153–318.

претативне тежње” у највећем броју случајева само доводе до крајње дезоријентације при свесрдном самооправдавању индивидуалистичко-хедонистичких странпутица „самосвојних” а заправо испразних појединаца, усамљених јединки „врлог новог света”. Глобализација, до јуче пропагирана као главни вид планетарне интензификације међузависности, заправо не ствара већу повезаност, већ продубљује и повећава све видове отуђења и ствара предуслове за коначно посрнуће човечанства у амбисе некултуре. Постмодерни глобалистички нихилизам се на културном пољу огледа у еклектичком односу према разореном и фрагментираном наслеђу прошлих епоха према којима се отуђени појединац односи са иронијом, стилским екпериментом и манипулативном поигравањем. Одбацивање метанаративности као једна од главних одлика постмодернизма је подједнако резултанта разочарења и одустајања од модерностичких идеолошких наратива – великих објашњења, рационалних парадигми и система, али и грчевитог покушаја одржања затеченог стања изазваног модреношћу. Она се тежи очувати кроз релативизацију свега постојећег, а пре свега могућности истинске спознаје. „Са друге стране, постмодерностичко одбацивање не само утопијских, већ идеала уопште, а зарад провизорних, неформалних и индивидуалних релативних перцепција и конструкција, заправо је послужило као трајно оправдање сваког појединачног интереса и хира у сваком појединачном случају.”²³³ Иако је постмодерни

.....
²³³ Александар Гајић, „Шта после постмодерне?”, *Сћање сйвари* бр. 11, Нови Сад 2005.

нихилизам у суштини израз потпуног одустајања западне културе и њеног обрасца од свих виших духовних захтева, на периферијама светског система и он је геополитички усмераван са циљем стратешког контролисања нестабилних а полуосвојених простора, те даљег ушанчавања стубова глобалне моћи која осећа своје све приметније слабљење и посустајање пред хоризонтима будућности.

Уместо закључка: српски културни простор у перспективи будућности

Период најсиловитијих удара на српски културни простор и историјски идентитет Срба је иза нас; тешко је да ће се будући притисци интензивирати и уродити значајнијим ефектима од оних који су већ достигнути. Разлог овоме је што су прави инспиратори раздробљавања српског културног простора и идентитета – западне велике силе и њихова моћ (пре свега спољнополитичка и геополитичка, али и културна) у постепеном, али непрестаном слабљењу у светским оквирима. Силе нихилизма које су изнедрене у зрелом и позном модерном периоду произвеле су дубоке и трагичне последице у самом здању западних друштава: оне су створиле унутрашње ломове и конфронтације, изнедриле дубоке кризне расцепа у свим сферама – од културе и политике до економије. Системском кризом дубоко захваћено здање западне културе у свим сферама хрли ка поступном превазилажњу и одбацивању модерно-постмодерне парадигме. Њени историјском динамиком обликовани

носећи стубови – постлиберализам, индивидуализам (у коме је појединац „мера свих ствари”), вера у прогрес (где се, увек, детерминистички иде ка „бољем сутра” и где је прошлост „гора од садашњице”), технократија (технолошки развој и његова ефективна употреба су најважнији носилац друштва), европоцентризам (који у културном смислу обухвата и Северну Америку), тржишна привреда (као нормативни модел привређивања), демократија (схваћена као „владавина мањина” којом се спречава већина да оде пут популизма и ауторитарности) – све су нестабилнији, порознији и у процесу дубинске трансформације. „Суочено са претњама културног краха, глобално здање тражи излаз а не ћорсокак, изгубљену веру а не иронију, борбеност, а не игру. За западно друштво једини валидни правац развоја јесте да оживи изгубљене и напуштене вредности, наравно само оне које одговарају једном таквом пост-постмодерном свету, и да га оснаже свим расположивим техничким и уметничким оруђима која му стоје на располагању... Култура после постмодернизма имаће стога потребу да буде реконститутивна, да обједини преостале ресурсе у сачуване фрагменте културе који су били урушени или скрајнути услед налета нововековних културних трендова модерно-постмодерне епохе, и да их обједини...”²³⁴ Но, да би се ово одиграло, нужно је да дође до конфронтације, то јест унутрашњег обрачуна између подељених елита и становништва на Западу: између нелибералних популиста и либералних антидемократа,

.....
²³⁴ Исто.

између суверениста и глобалиста, између иденти-тараца и нихилиста, унутар и између посвађаних елита и маса. Другим речима, западно цивилизацијско здање се неминовно креће ка кулминационој тачки свог унутрашњег „грађанског рата” између потпуно супротстављених концепција живљења и деловања који ће одредити његову будућу судбину.

У таквим околностима, геополитички утицаји и њихово инструктивно деловање на „вазалне структуре” на полупериферијама суштински слабе. И поред тога ови утицаји могу и да буду привремено концентрисанији и јачи, како би, грчевитим напорима, спречили да се уруши стечена позиција регионалног хегемона. Проблем је, међутим, што и „вазалне структуре” и њихови капацитети слабе, тако да и спровођења њихових политика (укључујући и оних културно-идентитетских) постају све слабија, инертнија и без жељеног учинка. Не само да су идеолошки наративи који их прате постали потрошени, већ се и поделе и сукоби из средишта система почињу селити на периферна подручја и тамошње вазалне структуре. Ове структуре се деле и међусобно сукобљавају, дезоријентисано следећи противуречне импулсе из свог цивилизацијског и империјалног центра. Накачени на спорне вредносне параметре и оријентације, оне постају много рањивије на нихилистичке импулсе и процесе од којих, као раније у потпуности идентификовани периферни део, нису у стању да направе критички отклон. Иста је ствар и са паразитским компрадорским слојевима унутар српског културног простора: слуђени сукобима и хаосом међу својим менторима/узорима, они, ионако дезавуисани сопственим вишедецениј-

ским аутошовинистичким деловањем, бивају не само проказани и „прочитани” од стране народа на чијем тзв. „преумљењу” треба да раде, већ постају потпуно изгубљени у колоплету сукобљавања између оних структура којима су навикли да беспоговорно служе. Садашње стање ствари упућују нас ка спознаји да ове анти-елите неминовно хрле ка сметлишту историје. Пожељно је овај тренд само поспешити, уз спремност да се у погодном часу лако и брзо преузму институционалне полуге „отете државе”.

Свакако, надолазећа експлозија нихилизма ће имати и додатне негативне учинке на индивидуалне и колективне идентитете унутар корпуса српског народа и свих грађана који са њима живе. Ипак, аутсајдерска, неприпадајућа позиција „западној културној матрици” овде несумњиво представља српску предност и пружа могућност поседовања барем делимичне имуности на најтеже видове искушења која пристижу. Западне поделе и дилеме у вези са њима нас се знатно мање или чак ни мало не тичу. Са друге стране, српски историјски и традиционални образац културе пружа нам исправне параметре за целовито превезилажење свих западних нихилистичких садржаја и у садашњици и у времену које је пред нама. Он српском народу и његовом идентитету представља најважнији залог будућности „Патологија свакодневног живота у модерним урбаним, масовним и индустријским друштвима гони људе да се опиру њеним последицама тражећи човечније алтернативе. ’Усамљена гомила’ себичних индивидуа, у непрекидној међусобној борби за новац, богатство, ’имиц’, гура слаба људска бића не само у материјално

сиромаштво, него и у духовну беду, у злочин и дрогу, у перверзије и бесмисао егзистенције, уз масовне медије којима им се свакодневно 'испира мозак'. Тако отуђена (светосавским језиком речено 'онечовечена', 'обезбожена' и 'обездушена') људска бића нису способна да воле ни себе ни другог, нису у стању да створе и одржавају ни своју породицу, а камоли ширу људску заједницу. У својој саможивости, они имају потребу за другим човеком само ако га могу употребити као објект својих, неретко, перверзних жеља. Они не знају шта је људска љубав, достојанство, слобода, истина, лепота, правда нити у њиховом неговању и развијању виде било какав смисао. Светосавска духовност је, дакле, утолико модерна што она у себе укључује универзалне људске вредности, а притом не потиरे него толерише културне разлике и негује цивилизацијски највредније српске националне особености. Све битне црте српског националног програма који је Свети Сава складно сложио у целину која сачињава историјску матрицу српске идеје потврдиле су своју истинску вредност и друштвено-историјску делотворност – у духовном, у политичком, културно-цивилизацијском и у сваком другом погледу.”²³⁵ Враћајући се светосавском обрасцу културе, Срби не само да могу

.....
²³⁵ Милован Митровић, „Феноменологија и дијалектика националног идентитета и српског идентитета Србије”, Зборник *Идентитетски преобразај Србије*, Правни факултет, Београд 2015, 59.

<http://www.ius.bg.ac.rs/zbornici/IPS2015/4.Pages%20from%20Identitetski%20preobrazaj%20Srbije-4.pdf>, приступљено 28. 4. 2019.

да лакше прележе болести савременог нихилизма и побољшају свој „имунитет”, већ и да постану узорни околним, од српског пута отпалим „синтетичким нацијама” које ће нихилистичке ударе много теже и са много више последица доживети. Штавише, класична идентитетска реафирмација светосавља у савременим околностима, која се показује способна да се одупре деструктивним цивилизацијским токовима, може лако и да се покаже дораслим ка новим, веродостојним културним узлетима који ће пружати праву алтернативу посрнулом и испразном еkleктицизму западне пост-постмодерне.

Услов свих услова да се ово деси је, наравно, да се државно здање Србије, „отете” државе, врати својим грађанима и поново усмери на „светосавски пут”. И то не формално, само на речима, већ стварно и суштински, и не од стране људи који патриотизмом само прикривају своје себичне, лукративне намере и недостатак знања и стручности, већ од стране свих оних који заиста носе према свом народу жртвену љубав коју призива и гаји светосавље: стваралачку љубав која умањује себе како би помогла ближњем. Данас, у време партитократске посрнулости, свеопштег лицемерја и грабежи, то изгледа тешко замисливо, готово фантастично. Ипак, ако би се полуге преосталог државног институционалног здања испразниле од аутошовиниста, партијских ботова и нерадника, а њихова места попунили људи барем са минимумом личног достојанства, поштења, стручне спреме и истинске љубави према народу – српски културни простор не само да би одолео изазовима будућности, већ би његово јединство релативно лако било ојачано, а наслеђени

партикуларизми и недостаци на дужи рок превазиђени. Да ли ће се то и догодити, не зависи од степена страног спољно-политичког и културног уплива, ни од његових регионалних и домаћих подизвођача, нити од токова светског нихилизма и кризних ескалација – већ, пре и изнад, свега – од нас самих.

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ НАКОН ОТПОЧИЊАЊА РАТА У УКРАЈИНИ

Почетак „специјалне војне операције” на простору постсовјетске Украјине као друге, радикалније фазе (након оне прве, током периода 2014–2022)²³⁶ сукоба Русије и Запада представља титанско геополитичко надметање два различита геополитичка и цивилизацијска концепта на простору источноевропског дела Хартланда, али и „комплексни политички, безбедносни и економски проблем у међународним односима у модерној историји.”²³⁷ Потенцијал овог сукоба може да доведе до радикалне трансформације укупних међународних односа и светских геополитичких прилика, то јест до посве друге глобалне дистрибуције моћи. Простор Балкана, са Србијом у свом средишту, и као спона западног и средишњег дела Римланда и као део

.....
²³⁶ Подела на фазе украјинског конфликта преузета од: Ivan Zarić, Željko Budimir, „The Great Powers Geopolitical Competition Over the Balkans – The Influence of Ukraine Crisis”, *The Review of International Affairs*, Vol. LXXIII, № 1186, September–December 2022, 78–104.

²³⁷ Ljiljana Kolarski, „The Impact of the War in Ukraine on Western Balkans”, *The Policy of National Security*, Year XIII, Vol. 23, № 2/2022, Institute o Political Studies, Belgrade 2022, 78.

источноевропског међуморја као простора (репризираног, а пројектованог) „санитарног кордона” којим се потискује Русија и припрема геополитичка пенетрација у дубину континенталног Хартланда, увек је био не само сеизмограф континенталних геополитичких гигања, већ и простор на коме су се редовно очитовале последице свих ових кретања. Да би се, међутим, свеобухватно објаснио положај Србије у савременом контексту, неопходно је прво разумети геополитички оквир савременог сукоба на простору Украјине.

Простор Украјине чини западни, равничарски део источноевропског Хартланда који представља спону (у правцу исток–запад) средњоевропског Римланда са огромним пространством руске Евроазије, са партиципацијом на боку ка једном „затвореном мору” (Црном мору).²³⁸ Овај простор историјски оличава „немирну границу”, пограничје (како сам назив „Украјина” указује) Хартланда на коме се силе „срца копна” сусрећу и надмећу са експанзионистичким продорима из „обода копна”. Савремене прилике у Украјини представљају нови, радикализован израз њене старе „граничне ситуације” у којој се налазила много пута кроз историју. Као део „руског света” – у геостратешком смислу њен „меки трбух” – Украјина представља простор надметања између експанциониста који полазе са запада, из европског Римланда (евро-атлантизам) и евроазијског континентализма из „срца копна”, који покушава да их заустави и заузда. „Под руском надмоћи, Украјина ’укотвљује’ руску моћ све до

²³⁸ Види: Viktor Konyvtar, „Ukraine in Europe (geographical location and geopolitical situation)”, 2014, http://www.mtafki.hu/konyvtar/Ukraine/Ukraine_in_Europe.pdf, приступљено 22. 2. 2023.

Карпата. Ове планине не онемогућавају продор, али не могу бити превладане лако. Ако је Украјина под утицајем или контролом западних сила, руско и белоруско 'јужно крило' је широм отворено дуж лука који сеже од пољске источне границе скоро до Волгограда на југо до Азовског мора, растојања дужег од хиљаду миља, више од 700 који леже дуж руског поседа. Постоји свега неколико природних баријера. За Русију, Украјина је питање фундаменталне националне безбедности. За западне силе, вредност Украјине лежи само у томе ако ова сила тежи да се ангажује и победи Русију, као што су то Немци покушали у Другом светском рату.²³⁹

Актуелне позиције и циљеви великих сила везано за Украјину и тамошњи сукоб су јасне:²⁴⁰ „За Русију, Украјина представља кључну безбедносну зону која се нипошто не сме препустити да постане простор са које се претња може пренети на европски део руске територије. У том смислу, она мора остати или у најмању руку неутрални 'тампон' између Русије и сила европског Римланда, или бити реитегрисана (на различите начине и у више фаза) у новонастале континенталистичке савезе које иницира Русија (...) САД,

.....
²³⁹ George Friedman, „Ukraine: On the Edge of Empires”, *Stratford Weekly*, December 17, 2013. https://www.stratfor.com/weekly/20101129_geopolitical_journey_part_6_ukraine, приступљено 24. 2. 2023.

²⁴⁰ О еволуцији стратешких погледа главних великих играча према Украјини видети: Peter Rutland, „Unnecessary War: The Geopolitical Roots of Ukraine Crisis” у *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives* (Ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska & Richard Sakwa), E-International Relations, Bristol 2015, 129–140.

тј. атлантисти имају потпуно супротне циљеве: они желе да задрже своје позиције у ослабљеној ЕУ, те да по сваку цену спрече приближавање кључних земаља ЕУ са Русијом.²⁴¹ Зато они гурају ЕУ у своје источно даље ширење (с обзиром на то да их то конфронтира са руским интеграционим плановима) и, истовремено, прижељкују дуготрајне тензије и дестабилизацију. Док ЕУ, а неке њене чланице посебно, имају економске интересе за стабилном Украјином (мада је неки виде као део ЕУ, а неки не) и побољшањем привредне сарадње са Русијом упркос негативним сентиментима и перцепцијом Русије и Руса, атлантистички циљ је дуготрајна нестабилност и криза која би, вештим конфликтним менаџментом, трајно одвојила, конфронтирала и ослабила и ЕУ и Русију.²⁴²

Геополитички положај савремене Србије и његов утицај на спољнополитичку стратегију

Геополитички положај, најкраће речено, представља просторно позиционирање политичког субјекта (најчешће државе) у географским датостима, то јест у постојећем окружењу и утицајима. Он одсликава

.....
²⁴¹ William Engdahl, „Ukraine and a Tectonic Shift in Heartland Power”, 22 March 2010. <http://www.globalresearch.ca/ukraine-geopolitics-and-the-us-nato-military-agenda-tectonic-shift-in-heartland-power/18128> приступљено 27.02. 2022, приступљено 24. 2. 2023.

²⁴² Александар Гајић, Никола Рајић, „Геополитички оквир руске војне интервенције у Украјини”, *Политика националне безбедности* 1/2022, година XIII, vol. 22, Институт за политичке студије, Београд 2022, 132.

везу између просторног положаја (места) и утицаја географских и политичких фактора на њега. Ови фактори су: географски положај земље, војно-стратешка позиција, шири регионални и политичко-безбедносни контекст, унутрашње политичко уређење итд. Савремена геополитика сваки политички субјект посматра кроз четири основна аспекта његовог геополитичког положаја: 1) географског аспекта (чине га географски положај, положај физичко-географских датости у одонсу на државну границу, распоред саобраћајница и њихов промет) 2) аспекта политичког окружења (регионални распоред политичке моћи) 3) аспекта глобалног распореда моћи и његових геополитичких структура (распростирање великих сила, њихових војно-политичких савеза и њиховог ширења, повлачења и места додира и међусобног сукобљавања (*shatterbelts*) 4) унутар-политичког аспекта (вид политичког уређења, карактер власти, уставни поредак, привредна развијеност итд.).

Посматрајући сва четири аспекта геополитичког положаја Србије, јасно се може уочити следеће. У политичко-географском погледу, Србија је смештена у средиште простора Балканског полуострва, чијом дужином се простире основни путни правац кроз овај део Европе (моравско-вардарска долина) која спаја простор Панонске низије са Медитераном, чинећи својеврсно језгро, унутрашњост (*hinterland*) најисточнијег европског полуострва.

Регионално окружење Србије чини низ балканских и средњоевропских држава, од којих је већина настала на развалинама бивше Југославије, државне творевине у коју је Србија уградила своју државност

и највеће војне победе у својој историји. Са запада, севера и истока Србија је окружена државама које су чланице ЕУ и НАТО савеза, а са југа и југоистока чланицама НАТО-а које теже пуноправном чланству у ЕУ. Односи са окружењем су сложени услед читавог низа историјских спорова и међусобних претензија на просторе које српски народ насељава низ векова. Овај антагонизам је у највећој мери индукован је споља, услед геополитичког надметања „великих сила”, представника „четири велика простора” који се сустичу на Балкану, а који се преливају на њихове локалне цивилизацијске заступнике, односно њихове државне творевине, а који се често инструментализују за реализацију ширих геостратешких циљева њихових покровитеља. „Диференцирање држава у окружењу се махом подудара са верском и културно-цивилизацијском опредељеношћу носећих нација у државама: римокатоличке државе у окружењу гравитирају свом западном цивилизацијском језгру – средњоевропској геополитичкој опцији, али и тренутно надмоћним атлантистима; државе са муслиманском већином усмерене су ка Оријенту, тачније Турској као најприсутнијој регионалној сили овог усмерења, а православне државе – руском континентализму (уколико нису подјармљене, директно или суптилно, атлантистима).”²⁴³

Трећи аспект геополитичког положаја (и свакако по свом значају најважнији) тиче се позиције Србије у односу на глобалне геополитичке структуре. Како

²⁴³ Александар Гајић, „Геополитички положај и неутралност малих земаља: пример Србије”, Зборник Неутралност и стратешко одвраћање, Медија Центар „Одбрана”, Београд 2022, 128.

Балканско полуоство представља јужни ободни део „медитеранске кључаонице” (Бжежински) смештене на прелазу између западног (Европа) и централног (Блиски исток) дела Римланда, приобаља евроазијског копна који одваја његово конитентално језгро, Хартланд (Русија) од приступа светским морима,²⁴⁴ ово подручје представља простор честих историјских потреса (shatterbelt) услед сталног надметања великих сила различитог геополитичког предзнака. У питању су четири силе – представнице три културно-цивилизацијска типа: Запада, који из Средње Европе тежи продору ка источном Медитерану; Оријента, који са простора Источног Средоземља тежи експанзији ка северозападу; Евроазије, која из срца копнене масе тежи да продре ка Медитерану, и атлантиста, такође западног цивилизацијског одређења, који контролишу светска мора и спречавају успостављање хегемонистичке копнене силе која би јој могла угрозити постојећу превласт. Због оваквих геополитичких прилика „дугог трајања” простор Балкана (са Србијом у свом средишту) чешће је имао улогу препреке него моста и споне између различитих цивилизацијских творевина те простора које оне обухватају. Нестабилност геополитичких прилика услед сталног конфронтирања „великих сила” онемогућавало је стварање трајних и стабилних (и, поготово, самосталних) аутохтоних државних творевина, па тако и српске државе. Све оне су своје постојање у великој мери морале да ускладе у односу на интересе „великих сила”, уклапајући своје

.....
²⁴⁴ О класичној геополитици и доктрини Римланд–Хартланд види: Макиндер 2009; Spykman 1944; Spykman 1942; Дугин 2004.

виталне интересе са њиховим стратегијама деловања. Ипак, релативна самосталност српске државе стално је била трн у оку интересима „великих сила”.

Четврти аспект геополитичког положаја односи се на унутрашње прилике територијалног политичког субјекта/државе. Очитује се у облицима политичког уређења и особинама власти, у уставно-правном устројству, привредним токовим и сличном. Он представља историјски исход како спољашњих утицаја тако и унутрашњег дуготрајног развојог процеса на датом географском простору, односно државотворног наслеђа са свим својим позитивним и негативним карактеристикама. Сасвим је очигледно колико су спољни (гео)политички утицаји имали значај и на уставно-правне и политичке и економске прилике у Србији кроз целу њену историју, па тако и у последњем, постјугословенском периоду, након поновног стицања државне самосталности. Ово је посебно видљиво како у привредним активностима (зависност српске економије од директних страних инвестиција и финансијских улагања), тако и у унутрашњој политичкој (не)стабилности.

Укупно узевши, геополитички положај има велику улогу како на унутрашњем, тако и спољнополитичком плану, нарочито при усвајању и реализацији спољнополитичких стратегија којима прибегавају државе величине Србије. То су следеће стратегије: балансирање кроз удруживање насупрот потенцијалној претњи, придруживање великој сили (*bandwagoning*), заузимање позиције неутралности или прибегавање „стратегiji врдања” (*hedging strategy*). „Прве две стратегије, алтернативне, међусобно искључујуће, и пред-

стављају директну последицу недостатка моћи малих држава пред деловањима оних великих и утицајнијих: мале се државе, као појединачно нејаке, удружују са другим земљама како би заједно створиле баланс моћи у односу на 'велику силу' од које им стижу безбедносне претње или се, пак, прикључују (*bandwagon*) 'великој сили' која им прети и тако од себе отклањају њихову реализацију, уз неминовно пружање низа уступака."²⁴⁵ Стратегија врдања (*hedging strategy*) искоришћава повољне прилике које омогућавају да се не заузме обавезујућа политика према другим државама и њиховим савезима, развијајући са свима, *ad hoc* прагматичне и обострано корисне односе, тежећи при томе да минимизира ризик од конфронтације са било којом од великих сила. Четврта могућност је вођење политике неутралности. Њој се прибегава услед устручавања малих држава да се приклоне међусобно антагонизованим блоковима, а у условима (пре свега геополитичким) које им омогућавају симетричан стратешки однос, то јест независност од конфронтраних полова моћи. У најбољем случају, ова стратегија добија статус сталне неутралности: „Уместо опирања за улазак у политичко-одбрамбене савезе, стално неутрална држава преузима на себе обавезу да неће бити део нити једног будућег оружаног сукоба, као и да ће током периода мира водити довољно рестриктивну спољну и безбедносну политику, којом ће моћи да убеди све остале државе да ће статус одржати и за време оружаног сукоба. Дакле, одабрани приступ је управо супротан уобичајеном; држава се, практично,

.....
²⁴⁵ Исто: 124.

одриче могућности употребе силе као елемента спољне политике и обећава да ће јој прибећи искључиво ради самоодбране.”²⁴⁶

Бирање војне неутралности, као и (претежне) спољнополитичке стратегије неутралности, условљава, то јест сужава опције оним државама за развијања сопственог приступа стратешког одвраћања, то јест искључује могућност стварања војних савеза са другим земљама (примеренијег стратегијама балансирања) као начина да се одврате потенцијални агресори од планираног напада. У том случају се одвраћање као „практично обесхрабривање или обуздавање некога – у светској политици, обично неке државе – од преузимања нежељених акција, попут оружаног напада”,²⁴⁷ то јест „спремности на војни одговор и наношење удара у случају да друга страна нападе, и тиме приморава другу страну да одустане од првобитног плана”²⁴⁸ своди пре свега на повећање сопствених борбених капацитета и побољшања борбене готовости својих војних снага, то јест на самостално увећање своје „тврде” моћи. У том случају елемент моћи (која се самоувећава) постаје кључан у једначини концепта одвраћања који, растављен на своје основне елементе, гласи: а) моћ; б) претња употребом силе;

²⁴⁶ Игор Новаковић, „Стална неутралност у Европи и стратешка култура”, *Војно дело* бр. 8/2019, Институт за стратегијске студије, Београд 2019, 243.

²⁴⁷ Борислав Ратковић (ур.), *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд 1981, 355.

²⁴⁸ Милан Игрутиновић, „Страх и амбиција: Србија, војна неутралност и стратешко одвраћање”, *Зборник Неутралности и стратешко одвраћање*, Медија Центар „Одбрана”, Београд 2022, 40.

в) постојање ризика; г) разуверавање противника; д) очување безбедности.²⁴⁹

Балансирање зарад опстанка била је основна спољнополитичка стратегија свих српских држава кроз историју, укључујући и обе Југославије, с тим што је ова улога била ојачана у временима биполарне поделе света током Хладног рата у коме је она имала улогу посредничке, међублоковске и несврстане силе. Када је у задњој деценији прошлог века потреба за овом творевином и њеном посредничком улогом нестала, држава је дезинтегрисана у серији грађанских ратова праћених страном војном интервенцијом. Србија, која се опирала дезинтеграцији, претворена је у парију међународне заједнице и изложена прво санкцијама, а касније и страном војној интервенцији. У овом раздобљу српски народ је био означен као непоуздан, реметилачки фактор и сметња пуној контроли региона, па се и његова пацификација одвијала намиривањем суседа на рачун српских виталних интереса (територијалних, привредних, демографских итд.).²⁵⁰ „Дакле, пред крај Хладног рата, са почетком изражене доминације суперсиле у униполарном периоду света поретка, ’балкански геополитички чвор’ (Степић) поново је постао конфронтациона арена за регионалне актере уз истакнуту помоћ и подршку ’великих сила’. Као једина преостала суперсила, Сједињене Државе су задржале своје војно присуство и утицај на Балкану након завршетка војне фаза сукоба након чега се ушло у период ’замрзнутог сукоба’

²⁴⁹ Patrick Morgan, *Deterrence: A Conceptual Analysis*, Sage Publications, London 1983, 9.

²⁵⁰ Види: Степић 2004: 144.

на највећем делу региона Балкана. Међутим, процеси који се од почетка 21. века одвијају на глобалном нивоу довели су до, отворено речено, привременог смештања Балкана на споредни колосек интереса САД, који су до тада потпуно доминирали и глобалним и регионалним питањима.”²⁵¹ И дан-данас САД настављају да стратешки контролишу целокупно окружење Србије, укључујући и њену јужну покрајину на којој мировни мандат има КФОР – оружане снаге под управом УН.

Када друго стратешко опредељење српских држава, балансирање кроз удруживање, није доводило до успеха, уследило би окретање њеном антиподу – придруживању (bandwagoning) доминантној сили. Управо на тај начин Србија је кроз историју постајала (отворени или прикривени) вазал Византији, Османлијама, па и Аустроугарског (у време тзв. „Тајне конвенције” 1881). Иста ситуација догодила се почетком 21. века, након 5. октобра, када је Србија, одлучивши се да би имала више штете од даљег пружања отпора него наде за успех, прибегла стратегији придруживања табору дојучерашњих агресора, а кроз отпочињање придруживања ЕУ и развијање партнерске сарадње са НАТО-м. Све то је чињено да би се минимизирао безбедносни ризик и постигао одређени бенефит кроз сарадњу. Међутим, како је ово опредељење довело само да делимичне релаксације односа, а (временом све успореније) евроинтеграције послужиле водећим западним силама да наставе са политиком условљавања и реализовања својих геополитичких циљева на

.....
²⁵¹ Zarić, Budimir 2022: 80.

српску штету, крајем 2007. године српски парламент заузео је прво став о војној неутралности, да би њена спољна политика временом попримила димензије „стратегичке врдања” (чија је основа лежала у „четири стуба српске спољне политике”)²⁵² са елементима политике неутралности. Промена власти у Београду 2012. године, упркос наставка декларативне политике придруживања видљиве како у кооперативности у преговорима са Приштином материјализоване у Бриселском споразуму 2013, тако и у делимичном отпочињању евроинтеграција (почетак приступних преговора (април 2013), завршетак скрининга (март 2015), отварање низа поглавља (2015–2019)), са друге стране је добила контрапункт у наглом побољшању односа са Русијом и Кином и све већим присуством њихових инвестиција у привреду те спољнополитичкој подршци која је попримила и неке елементе стратешког партнерства. У војном погледу, неутралност се очитовала у непридруживању војним савезима упркос подизању степена војне сарадње са НАТО-м на највиши могући ниво, али и војној сарадњи и вежбама са Русијом.²⁵³ Изгледало је да Србија, упркос недвосмисленој прокламованој оријентацији придруживања ЕУ, у пракси све више иде ка заузимању избалансиране стратегије „врдања” са елементима стратегије опште неутралности. Догађаји на истоку Европе, посебно од времена

.....
²⁵² Видети: Александар Гајић, Слободан Јанковић, „Четири стуба српске спољне политике”, у: Зборник радова са научне конференције *Спољна политика Србије и заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ*, Институт за међународну политику и привреду, Београд 2012, 175–198.

²⁵³ Гајић 2022: 134–135.

почетка специјалне војне операције, међутим, зауставили су ове трендове.

У даљем раду, покушаћемо да потврдимо нашу хипотезу да је, упркос (несумњиво на горе) промењеним геополитичким приликама, могуће задржати досадашњу политику војне неутралности, као и спољнополитичку стратегију која се креће између неутралности и „стратегije врдања” уз истовремено појачање сопствених капацитета за стратешко одвраћање.

Усамљена и у окружењу: актуелна позиција Србије

Већ низ година пре почетка руске „специјалне војне операције” у Украјини, а нарочито од времене анексије Крима (2014), ЕУ и САД (тј. претежни део онога што се колоквијално назива „колективни Запад”) са зазором су посматрали продубљивање културних, политичких и економских веза Русије са простором Балкана, пре свега са Србијом у њеном средишту.²⁵⁴ Посебно негативни сентимент будиле су руске инвестиције у енергетском, банкарском и грађевинском сектору које су доживљаване као део стратегије везивања балканских земаља за себе а зарад њихове поступне геополитичке преоријентације ка Истоку. Наравно, овакав утицај је квалификован „малигним”²⁵⁵, док су његове последице сматрене

²⁵⁴ Види нпр. студију: Dmítar Benchev, *Russia's Strategic Interests and Tools of Influence in the Western Balkans*, NATO StratCom Cоe, Riga 2019.

²⁵⁵ „Хој Ти: Малигни утицај Русије на Балкану”, *Политика*, 18. 5. 2017. <https://www.politika.rs/scc/clanak/380861/Hoјt-Ji-Maligni-uticaj-Rusije-na-Balkanu>, приступљено 23. 2. 2023.

дестабилишућим, односно оним које подривају или, у најмању руку, успоравају и одлажу евроинтеграционе процесе, укључујући и оне евроатланске (приступање НАТО-у).²⁵⁶ Иако је било јасно да Русија нити тежи нити је у стању да постане доминантна сила на простору Балкана већ само жели да повећа удео свог присуства, доминантно мишљење на Западу током готово целе претходне деценије је да се порасту руског утицаја мора стати на пут и одстранити га. Приоритетно окренути ка украјинском проблему, водеће земље „колективног Запада”, а немалу пажњу посветиле одбрани својих стратешких позиција на Балкану и Србији. Пре свега, то у последње време ради ЕУ која је, упркос „замору од проширења” од 2018. године поново почела да улаже напоре и интензификује своју стратегију везивања региона за себе како би се одагнао утисак да су „евроинтеграције” замрле или крајње успорене (томе, пре свега, служи тзв. „Берлински процес”). Ово је чињено у првом реду кроз претварање практично свих земаља у регији у кандидате за пуноправно чланство у ЕУ, мада са некима преговори или нису отпочели или је отворен веома мали број преговарачких поглавља/кластера. Са друге стране, убрзано „убацивање” Црне Горе и Северне Македоније (након промене имена државе, затим „Преспанског споразума” са Грчком и мањкавог референдума у овој земљи)²⁵⁷ у чланство

²⁵⁶ Види: Weber Bodo and Bassuener Kurt, *Western Balkan and the Ukraine Crisis – a changed game for EU and US policies?*, DPC Policy Paper, Heinrich Boll Stiftung, Berlin – Sarajevo, September 2014.

²⁵⁷ Biljana Vankovska, „Geopolitics of the Prespa Agreement:

НАТО пакта јасно указује да је сегмент тврде, класичне безбедности западни приоритет у овом делу Европе који се посматра као „црна рупа” на јужном европском простору, или, тачније, као сива зона у релативно хомогеном евроатланском систему у који се не сме допустити ускакање свог главног геополитичког ривала.

Почетак нове фазе сукоба у Украјини након 24. 2. 2022. године практично је спустило нову хладноратовску „гвоздену завесу” преко европског континента, још драстичнију него ону из времена класичног Хладног рата: практично цела ЕУ и већи део земаља неинтегрисаног Западног Балкана придружио се од стране САД вођеном евроатланском табору у санкционисању и покушају изолације Руске Федерације те свестраној војној и економској помоћи Украјини да се оружаним путем избори и са руским интервенционизмом у источном делу ове земље. Све земље „колективног Запада” и низ других, њима окренутих земаља, сврстале су се у наизглед монолитан антируски фронт, насупрот већем делу света који је остао или неутралан или са мање или више израженим симпатијама ка Русији. Уведено је, са врло скромним резултатима по слабљење руске стране, десет пакета санкција Русији, док је у медијској сфери преовладао проратни, антируски наратив. У Украјину су се слила значајна новчана и војна помоћ без које би режим у Кијеву већ током прве године сукоба био беспомоћан да настави оружану борбу.

.....
Background and After-Effects”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 20 (3), 2020, 356; Такође код: Zarić, Budimir 2022: 87.

У новонасталим приликама, војно неутрална а политички окренута стратегији „врдања”, Србија се нашла у крајње незахвалној позицији, усамљена у својој неутралности и окружена земљама НАТО-а и „колективног Запада”, а са очуваним добрим односима са Руском Федерацијом и јасним, историјско-културним наслеђем те проруским опредељењем велике већине својих грађана. И што је најважније: постојећи односи са Руском Федерацијом су Србији од виталног интереса јер је она, као стална чланица СБ УН, у стању да снагом вета спречи приступање Уједињеним нацијама отцепљене јужне српске покрајине, Косова и Метохије, као независне државе. Ово чини Русију кључном савезницом Србије у њеним напорима да заустави међународно признање косовске независности, што је кључни територијални проблем и српски национални приоритет.²⁵⁸ Кварење односа са Русијом значило би и развргавање овог виталног савезништва. Такође, зависност Србије од руског гаса и нафте довела би је, у случају српског придруживања западним санкцијама, у крајње тешку енергетску ситуацију. Из ових разлога је Србија, иако земља кандидат за пријем у ЕУ, још 2014. године одбила да примени казнене мере према Русији и усагласи се по овом питању са спољном и безбедносном политиком ЕУ. Неки аналитичари ово балансирање Србије објашњавају изостанком „компромисног решења” по питању Косова, али и малој вероватноћи скоријег пријема Србије у ЕУ услед ја-

²⁵⁸ Anastasakis Othon, 2022. „The Russo-Ukrainian Crisis and the Western Balkans: Associations and knock-on effects.” ACMBriefs. https://ascg.me/wp-content/uploads/2022/02/ACM-Brief_January-2022-final.pdf, приступљено 13. 2. 2023.

сног противљења једног броја њених држава чланица даљем проширењу.

Слична ситуација се поновила и након 24. фебруара: упркос очекивањима Брисела, званични Београд је чекао пуна два дана да изнесе своју званичну позицију, али се, упркос појачаним дипломатским и медијским притисцима са Запада да уз осуду руске агресије прикључи санкцијама, он од тога уздржао. Српски „Савет за националну безбедност” се два пута састајао у месецима након отпочињања нових сукоба у Украјини и заузео став да се Србија придржава принципа међународног права и подржава територијални интегритет Украјине, али да се неће придружити санкцијама Русији. Исто то је поновио и српски председник у марту у Генералној скупштини УН, истичући да санкције нису опција будући да Србија мора да чува своје виталне националне интересе. Међутим, Србија је, након у сваком смислу спорних оптужби о масакру у Бучи, гласала за суспендовање Руске Федерације из Савета за људска права УН. Принципијелни став Србије против санкција као погрешног средства у постизању спољнополитичких циљева (будући да је и сама била под дугогодишњим санкцијама крајем прошлог века) није дочекан са разумевањем на Западу. Напротив, осуде и прозивања Србије су настављена.

Временом су притисци ка Србији да се придружи санкцијама почели да слабе, како због сазнања да би српске санкције имале нулти ефект по Русију а тешке (пре свега енергетске) последице по Србију, тако и због вероватне спознаје да би Србија могла да игра улогу малог, али значајног посредника између Запада и Русије једном када се главни сукоби на истоку Европе

приведу крају. На крају, Србија не да је само истрајала у својој позицији већ је, након новог, врло повољног краткорочног гасног ангажмана са Русијом, остала једина земља у Европи (ако се изузму Белорусија и Турска) која је одржала свој директни авио-саобраћај са Русијом и, такође, једина земља у којој руски медијски утицај (РТ и Спутник) није угашен принудним државним мерама, већ се на српској медијској сцени и даље могу чути све стране у конфликту. Истрајавање на овим позицијама експерти су настављали да објашњавају како априлским парламентарним изборима у Србији (на којима је већински део бирачког тела проруски настројен), али потребама за руским гасом током наступајуће грејне сезоне, чак и дуго након њиховог успешног окончања.²⁵⁹

Као и 2014. године, у време анексије Крима, државе у окружењу Србије сасвим су се другачије поставиле. Иначе дубоко подељена по етничком и ентитетском притању, однос према Русији у новим околностима је још више поларизовано односе између Републике Српске и Федерације БиХ, односно представнике три конститутивна народа у заједничким институцијама. У Црној Гори, упркос проблемима да се обезбеди потребна парламентарна већина, тамошња влада (премијера Дритана Абазовића) се, након оклевања, придружила свим рестриктивним мерама у складу са пакетима индивидуалних и економских санкција ЕУ према Русији. Исто су, здушно и без већих потешкоћа, учиниле Северна Македонија и Албанија, које су уз то, сваки пут гласале против Русије у институцијама

.....
²⁵⁹ Kolarski 2022: 96.

УН и затвориле свој ваздушни простор за авионе из Русије.²⁶⁰

Међутим, не само да су се све ове државе одреда (са изузетком БиХ која се само декларативно придружила, без одређивања конкретних мера) придружиле санкцијама ЕУ, већ су, уз подршку притисцима на Србију да и она уведе санкције, стале да инсинуирају како је Србија „руски играч” и тројански коњ на Балкану чија спољна политика угрожава регионалну стабилност и безбедност. Најдаље је отишла сецесионистичка влада у Приштини вршећи непрестане провакације током даљих преговора о нормализацији односа са Београдом, све жудећи да реакције Београда представи као вид деловања по налогу из Москве и тако, уз пропратни манихејски медијски образац, себи прибави алиби за даља непочинства. Разлог томе је разумљив: будући да су неке од бивших југословенских република (и покрајина) свој политички и територијални субјективитет стекле углавном на штету Срба и/или Србије, у истом маниру оне покушавају да придобију подршку њима наклоњених великих сила у контексту новохладноратовске европске геополитичке конфронтације и тако своје циљеве поново остваре на српску штету. Ове инсинуације само су подгрејале антисрпски оријентисане медије и лобистичке кругове на Западу да поново истакну своје старе планове о „завршавању посла на Балкану”²⁶¹

²⁶⁰ Исто: 101–102.

²⁶¹ Видети: Weber Bodo, Bassuener Kurt, *Western Balkan and the Ukraine Crisis – a changed game for EU and US policies?*, DPC Policy Paper, Heinrich Boll Stiftung, Berlin – Sarajevo, September 2014, 2–3.

како би се омела „руска инфилтрација”, пре свега кроз постизање „свеобухватног споразума” којим би се Србија *de facto* одрекла КиМ, затим замене ЕУФОР -а НАТО-м у БиХ уз пратећу унитаризацију ове државе, док би се процес евроинтеграција искористио као начин за убрзано усклађивање спољних и безбедносних политика држава кандидата са политикама ЕУ (CFSP), а у складу са преговарачким поглављем 31. На исти начин би и енергетска политика држава кандидата кроз процесе енергетске диверзификације била истргнута из енергетских веза са Русијом итд.

Геополитичке перспективе истрајавања у неутралности

Ван сваке сумње је да је рат у Украјини изазвао континентални тектонски геополитички поремећај који се знатно одразио на актуелне прилике и на Балкану, од привредне и енергетске рањивости земаља у региону, преко утицаја на врло сложене и затегнуте регионалне односе, посебно оне које се тичу питања државног суверенитета, односно територијалног интегритета и питања (промене) граница. Последице, све ово се одразило и на видове вођења спољне политике држава, па и преиспитивања смислености њихових досадашњих спољнополитичких стратегија.

Непорециво је да нове, отежане прилике новоблоковске конфронтације у које је увучен практично цео европски континент у великој мери смањују маневарски простор за вођење самосталне, еластичне, несврставајуће или „врдајуће” спољне политике.

Оптерећена и проблемом са својим територијалним интегритетом (проблем КиМ) и односом са непосредним окружењем и утицајима великих сила које су присутне на овом простору, Србија несумњиво има сужен простор деловања за вођење досадашњег курса – војне неутралности и „врдања” између безалтернативног придруживања „колективном Западу” кроз евроинтеграције и покушаја балансираног односа према сва четири стуба своје спољне политике (ЕУ, САД, Русија, Кина). Такође, заоштравање односа и са појединим суседима (а самим тиме) и „једноблоковским” окружењем, повећава не само конфликтни потенцијал, то јест могућу претњу употребе силе, већ изискује приступе форсирања „проширеног одвраћања”²⁶² уз нужно повећање самосталних видова тврде, војне моћи, то јест додатног улагања у повећање сопствених борбених капацитета којим би се постигао максимално остварив ефекат одвраћања.

Како украјински геополитички земљотрес из фундамента мења не само улогу ЕУ у савременом свету већ и целокупно устројство постојећих међународних односа, а нарочито оне између „великих играча” и утиче на перспективу даље редистрибуције глобалне моћи, Србија је принуђена да добро извага шта јој перспективе истрајавања на досадашњој стратегији или њене евентуалне модификације могу донети.

Досадашње истрајавање на војној неутралности и непридруживање санкцијама Русији саморазумљиви су и интересно оправдани: енергетске потребе и, нарочито, савезничка позиција Русије у СБ УН

.....
²⁶² Игрутиновић 2022: 40–41.

по питању решавања косовског проблема нешто су чега се Србија, будући да нема праве алтернативе за ове видове помоћи, не би смела одрећи. Тога су, иако нису у потпуности одустали од притисака за придруживање санкцијама, свесни и западни геополитички актери.

Управо зато, експоненти „колективног Запада” играју на интензивирање притисака по другом, по њих значајнијем питању од увођења санкција Русији: безбедносном покривању практично целог простора Балкана у њиховом геополитичком аранжману кроз инсистирање на постизању коначног договора између Београда и Приштине. На тај начин би отцепљена српска покрајина и правно и фактички постепено верификовала своју независност и била интегрисана у западне војнобезбедносне ангажмане, након чега би у исти процес биле увучене и Србија и остале српске земље. Будући да им противправни председан отцепљења територија од међународно-признатих држава у контексту отцепљења делова Украјине и њиховог припајања Русији представља „бумеранг ефект”, западњаци желе договор између две стране којим би се овај „посебан случај” конвалидирао и престао да буде председан за друге сличне ситуације по основу права на самоопредељење. Проблем је, наравно, што они тај договор желе да наметну на српску штету, не узимајући у обзир или тек мало обраћајући пажње на минималне српске интересе.

Ови притисци праћени су сталним провокацијама које могу да оду пут кризне ескалације, а зарад чијег се примиривања од Србије траже не само парцијални, већ свеобухватни уступци равни одустанку

од територијалног суверенитета зајамченог резолуцијом 1244 СБ УН. Стварна кризна ескалација, међутим, није у интересу „колективног Запада” јер би је принудиле на интервенцију која би медијски била (мада по обиму мања) еквивалентна руском војном ангажману и подсетила остатак света на нелегалну интервенцију 1999. године која се на исти начин „санира”. Ни руској страни не одговара оваква ескалација јер би Србија, једини добронамеран државни субјекат западно од ње на европском континенту, у таквом развоју догађаја поново био понижен и, дугорочно гледано, присиљен да буде „угуран” у њој непријатељски табор. У описаним околностима, вишедимензионално деловање како на смиривању ситуације и отклањању повода за изрицање претњи и подизање конфликтних потенциција у виду „проширеног одвраћања” кроз истовремену спремност на дијалог, објашњавања своје позиције и разјашњавању проблематичних ситуација и нарочито неоснованих оптужби и импутација, уз истовремено појачавање сопствених војних капацитета кроз додатно развијање наменске индустрије и побољшање њених производних капацитета, али и куповине новог наоружања пре свега од држава које стоје по страни од актуелне конфронтације на простору Украјине, могу бити довољне да у укупном збиру постигну пуни ефект стратешког одвраћања, барем у средњерочној перспективи.

У датим околностима, Србији и не преостаје ништа друго него да, на смањеном маневарском простору, настоји да одржи своју досадашњу позицију војне неутралности и да настави да „врда” између Истока и Запада, истичући да се овакав положај препоручује

за улогу посредника између антагонизованих табора у временима када сви схвате да је неминовно постићи некакав шири договор и деескалирати геополитичку конфронтацију. Овакву улогу, у далеко ширим размерама и са већим дометима, игра Турска, и штета је што ни државни габарити ни унутрашње прилике и регионални односи не омогућавају Србији да јаче заигра сличну геополитичку игру. Узимајући у обзир виталне интересе „великих сила”, смањени конфликтни потенцијал на простору целог Балакана (пре свега услед системске привредне и војне слабости овдашњих актера) те њихових малих капацитета да самосталним потезима „увуку” велике у своје ситне конфронтационе шеме, као и релативну способност српске државе да (у односу на своје непосредно окружење) увећа своје могућности за стратешко одвраћање његовим проширивањем – и, поред свега, могуће је да Србија не промени своје позиције и дужи време истраје у својој „врдајућој неутралности” док се ратни сукоб не заврши, па и након њега.

Даље перспективе и геополитичке прилике Србије на Балкану умногоме зависе од самог исхода ратног сукоба на истоку Европе, као и од постконфликтног аранжмана између Истока и Запада. Није свеједно да ли ће сукоб бити завршен пат позицијом, делимичном или потпуном руском победом.²⁶³

У прва два случаја, чак и ако руске границе буду померене до Дњепра, новохладноратовска „гвоздена завеса” оделиће Србију од своје историјске савезнице и највероватније је принудити да се, будући прити-

²⁶³ О претпостављеним исходима, тј. сценаријима завршетка украјинског сукоба видети: Zarić, Budimir 2022: 97–98.

снута са свих страна, „утопи” у свом евроатлантском окружењу. Другим речима, придруживање ће одменити „врдање” и неутралност и на тај начин ће бити отклоњена стратешка претња за коју неће постојати довољни капацитети за одвраћање. Цена ће, међутим, бити огромна – јер ће ово придруживање изискивати болно (макар и посредно) одрицање од виталних националних интереса, пре свега оних који се тичу територијалног интегритета и суверенитета. И што је још неповољније, у таквом развоју догађаја Србија ће постати (не)вољно сврстана на једну глобално конфронтiranу страну. Подсетимо се да у новонасталим приликама приступање ЕУ има потпуно другачији геополитички и геоекономски контекст него током претходне три деценије: украјински сукоб ју је претворио у несамосталну структуру са опадајућим привредним и укупним развојним потенцијалима, која је гурнута у прочеље конфронтација са источним савезничким колосима.

Међутим, у случају руске стратешке победе, која укључује и њено избијање на делту Дунава, ова међународна река постаће жила куцавица за везу „окружене” Србије којом се, макар делимично, избегава њена изолација и „гутање”. И што је још важније – овакав ратни исход отвара могућност отпочињања новог процеса у средњој и југоисточној Европи да се изутра, у тамошњим државама, одиграју промене које ће довести до њихове поступне геополитичке преоријентације и еманципације из атлантистичког геополитичког табора.

Другим речима, евроинтеграциона перспектива Србије (сем на реторичком нивоу) отпочињањем

„новог Хладног рата” са сукобом у Украјини постаје крајње депласирана, а стратегија неутралног, балансирајућег врдања, иако отежана и налик „ходања по жици” израста у животни императив Србије. Без обзира на то што она значи суочавање са читавом палетом комбинованих провокација и притисака чије услишивање неумитно води ка губитничком „свеобухватном аранжману” под маском компромиса, попуштање значи препуштање и утапање у табор који у глобалним односима слаби и, при томе, своје позиције брани стално на простору Балкана хранећи на штету српских интереса, па нема разлога да се верује да се ни у будућности неће одвијати тако. Поготово зато што ће грубе, често и неконтролисане реакције Запада на простору целе Европе уследити не током, него након завршетка војних дејстава у Украјини и што ће оне бити усмерене да у потпуности одсеку сваку могућност утицаја и Русије и Кине на просторе „старог континента”. Упркос свему томе – једина права и смислена алтернатива је наставити истрајавати на досадашњој позицији, јер само на тај начин се може и дуготрајно постојати, па чак и по цену да Србија на неко време буде усамљено „острво” до трајне промене међународних прилика у своје мултиполарне димензије.

Литература

- Аврамов Смиља, *Послџхеројски райи Зайада йројшив Јујославије*, ЛДИ, Ветерник 1997.
- Анђелковић Драгомир, *Срјски национални мазохизам*, Алтера, Београд 2009.
- Арежина Сања, „Кинески ’Нови пут свиле’ и Балкан”, *Култура йолиса*, година 12, Посебно издање, Нови Сад 2015.
- Арсенијевић Матеј, „Завет – пут србског богословља”, предговор за: Видовић Жарко, *Суочење йравославља са Евройом*, Светигора, Цетиње 1997.
- Anastasakis Othon, „The Russo-Ukrainian Crisis and the Western Balkans: Associations and knock-on effects.” ACM-Briefs. 2022 https://ascg.me/wp-content/uploads/2022/02/ACM-Brief_January-2022-final.pdf
- Barbashin Anton, Thoburn Hanna, *The Kremlin Colapsing Euroasian Sandcastle*, The National Interest, 12. 9. 2013, <http://nationalinterest.org/commentary/the-kremlins-collapsing-eurasian-sandcastle-9042>
- Benchev Dmitar, *Russia’s Strategic Interests and Tools of Influence in the Western Balkans*, NATO StratCom Coe, Riga 2019.
- Берђајев Николај, *Руска игеја*, Просвета, Београд 1987.
- Butler Eamonn, „Brexit and the Balkans: Implications for Future EU Enlargement”, European Future`s, 5. September 2016, <http://www.europeanfutures.ed.ac.uk/article-3981>

- Vankovska Biljana, „Geopolitics of the Prespa Agreement: Background and After-Effects”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 20 (3), 2020.
- Велимировић Николај, *Национализам Светиої Саве*, Предавање на КНУ, 1935, <https://www.scribd.com/doc/30345462/Vladika-Nikolaj-Velimirovic-Nacionalizam-Svetog-Save>
- Видовић Жарко, *Историја и вера*, Светигора, Цетиње 2008.
- Вудворд Сузан, *Балканска историја*, Филип Вишњић, Београд 1997.
- Гајић Александар, „Проблем српског културног идентитета”, *Културна историја у Србији*, НСПМ – посебно издање, Београд 2008.
- Гајић Александар, „Глобализација културе и идентитет – о једног локалној заблуди”, Српска политичка мисао, год. 16, vol. 23, № 1/2009, Институт за политичке студије, Београд 2009.
- Гајић Александар, „Светосавље некад и сад”, посебан број *Културе пописа 1/2019*, Култура пописа и ИЕС, Нови Сад 2019.
- Гајић Александар, „Шта после постмодерне?”, *Сћање стивари* бр. 11, Нови Сад 2005.
- Гајић Александар, „Геополитка кризе ЕУ”, Зборник *Криза ЕУ*, Институт за европске студије, Београд 2013.
- Гајић Александар, „Геополитика сиријских миграција и ЕУ”, *Култура Пописа* бр. 29, 1/2016, К. Пописа и ИЕС; Нови Сад 2016.
- Гајић Александар, *ЕУ историја према македонској кризи или иуи у катасирофу*, *Нови Стандард*, 3. април, 2017, <http://www.standard.rs/politika/37408-%D0%B5%D1%83-%>
- Гајић Александар, „Односи ЕУ и Русије у светлу украјинске кризе”, *Међународна историја*, год. LXVII, бр. 1161, јануар-март 2016, Институт за међународну политику и привреду, Београд 2016.

- Гајић Александар, „Безбедност Европе – геополитички аспект”, Зборник „*Нова архитектура евројске безбедности – шанса за Србију*” (ур. А. Торлука), Центар за развој међународне сарадње, Београд 2010.
- Гајић Александар, Рајић Никола, „Геополитички оквир руске војне интервенције у Украјини”, *Политика националне безбедности* 1/2022, година, година XIII, vol. 22, Институт за политичке студије, Београд 2022.
- Гајић Александар, „Псеудоморфоза елита”, *Национални интерес*, vol. 9, 3/2010, ИПС, Београд 2010.
- Гајић Александар, „Геополитички положај и неутралност малих земаља: пример Србије”, Зборник *Неутралности и сирајешко одвраћање*, Медија Центар „Одбрана”, Београд 2022.
- Гајић Александар, *Духовне основе свейске кризе*, Конрас, Београд 2011.
- Гајић Александар, *Нова велика иџра*, НСПМ; Београд 2009.
- Гајић Александар, „САД и распад Југославије – поглед из двадесетогодишње перспективе”, *Национални интерес* 2/2011, год. VII, vol. 11.
- Gibbs David, *First do no Harm, Humanitarian Intervention and destruction of Yugoslavia*, Vanderbilt University Press, Nashville 2009.
- Gleni Miša, *Pad Jugoslavije – treći balkanski rat*, B92, Beograd 2002.
- Garašanin Draga, *Starčevačka kultura*, Univerzitet u Ljubljani, Ljubljana 1954.
- Гресе Рене, *Царсџво сџеџа*, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1996.
- Despotović Ljubiša, *Srpska geopolitička paradigma*, Kairos, Sremski Karlovci 2012.
- Деспотовић Љубиша, „Демографски и геополитички аспекти актуелне мигрантске кризе”, *Кулџура Полиса* бр. 31, 3/2016, К. Полиса и ИЕС, Нови Сад 2016.

- Despotović Ljubiša, Gajić Aleksandar, „*Geopolitical Aspects of Radical Islam's Safety Endangerment in Former Yugoslavia*”, *Studia Securitatis*, IX (1), Lucian Blaga University of Sibiu, Sibiu 2015.
- Деспотовић Љубиша, *Геополитика деструкције*, Каирос, Сремски Карловци 2015.
- Деспотовић Љубиша, *Глобализација и геополитика идентитета*, Каирос, Сремски Карловци 2017.
- Dimitrijević Stojan, *Vučedolska kultura*, Privalčica, Vukovar 1994.
- Дугин Александар, *Основи геополитике*, књига 1, Екопрес, Зрењанин 2004.
- Đerić Gordana, „*Mitski aspekti srpskog identiteta*”, *Filozofija i društvo*, Београд 2002.
- Ђурковић Миша, Раковић Александар, „*Турска – регионална сила?*”, ИЕС, Београд 2013.
- Ђурковић Миша, „Савремена руска спољна политика и Србија на почетку 21. века”, *Култура Полиса* бр. 17/2012, год. IX, Нови Сад 2012.
- Engdahl William, „Ukraine and a Tectonic Shift in Heartland Power”, 22 March 2010, <http://www.globalresearch.ca/ukraine-geopolitics-and-the-us-nato-military-agenda-tectonic-shift-in-heartland-power/18128>
- Zarić Ivan, Budimir Željko, „The Great Powers Geopolitical Competition Over the Balkans – The Influence of Ukraine Crisis”, *The Review of International Affairs*, Vol. LXXIII, № 1186, September–December 2022.
- Zielinski Boguslav, *Wielkie mity narodowe Slowian*, red. A. Gawarecka, A. Naumow, Poznan 1999.
- Zimmerman Warren, *Origins of Cathastrophe*, Times Books, New York 1996.
- Игрутиновић Милан, „Страх и амбиција: Србија, војна неутралност и стратешко одвраћање”, *Зборник Неутралности и стратешко одвраћање*, Медија Центар „Одбрана”, Београд 2022.

- Искендеров Петар, *Куда иде Украјина?* Фонд стратешке културе, преузето са <http://www.standard.rs/kuda-ide-ukrajina-1-ili-petar-iskenderov-ka0-da-pocinje-treci-svetski-rat.html>
- Јовановић Бојан, „Културни образац и културни идентитет”, *Културна историја у Србији*, НСПМ – посебно издање, Београд 2008.
- Јовић Борислав, *Последњи дани СФРЈ*, Б. Јовић, Београд 1996.
- Karoly Koscis, Tibor Tiner, *Geopolitic of Pipelines and Eastern Europe with Special Regard of Hungary*, Hungarian Geopolitic Bulltetin, Vol 58, № 1, 2009.
- Калајић Драгош, „Велике силе против српског народа”, *Геополитичка стварности Срба*, Институт за геополитичке студије, Београд 1997.
- Кекић Лазар, „Западни Балкан: прети нова криза”, *Економисти* бр. 140, НИП Е-прес д. о. о. Београд.
- Кенеди Пол, *Ујон и њаг великих сила*, Службени лист СЦГ и ЦИД Подгорица, Београд 2003.
- Кнежевић Милош, *Балканска историја*, ДП Ђуро Салај, Београд 2006.
- Ковачевић Живорад, *Америка и распад Југославије*, Филип Вишњић и ФПН, Београд 2007.
- Kolarski, Ljiljana „The Impact of the War in Ukraine on Western Balkans”, *The Policy of National Security*, Year XIII, Vol. 23, № 2/2022, Institute o Political Studies, Belgrade 2022.
- Комшић Јово, „Демократска транзиција и идентитети”, *Зборник Политија српској именујеша*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд 2016.
- Konyvtar Viktor, *Ukraine in Europe* (geographical location and geopolitical situation), http://www.mtafki.hu/konyvtar/Ukraine/Ukraine_in_Europe.pdf
- Лакићевић Драган, *Архијелај Балкан*, Институт за европске студије, Београд 2002.

- Леонтјев Константин, *Византизам и словенство*, Логос ортодос, Београд 1994.
- Љушић Радош, *Вож Карађорђе-група књиџа*, НИП „Војска” и НИП „Дечије новине”, Београд и Горњи Милановац 1995.
- Мажоне Giandomenico, *Europe as Would be Power*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Макиндер Халфорд, *Демократски идеали и стварност*, Метафизика, Београд 2009.
- Мартиновић Ива „Да ли је концепт ’Западног Балкана’ превазиђен?”, *Слободна Европа*, 18. 3. 2012, http://www.slobodnaevropa.org/content/propast_koncepta_zapadnog_balkana/24519321.html
- Mesić Stjepan, *Kako je srušena Jugoslavija*, Mislav Pres, Zagreb 1994.
- Meysan Thierry, „The Brexit Reshuffles World Geopolitics”, Strategic Culture Foundation, 30. 6. 2016, <http://www.strategic-culture.org/news/2016/06/30/the-brexit-reshuffles-world-geopolitics.html>
- Миладиновић Слободан, „Проблем колективног идентитета у фрагментисаном друштву Србије”, Зборник *Културни и етнички идентитети у процеси глобализације и регионализације Балкана* (ур. Љубиша Митровић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш 2005.
- Милетић Андреја, „Искушења геополитичког земљотреса”, Зборник *Тајна Балкана* (ур. Бранислав Матић), СКЦ, 1995.
- Миршајмер Џон, *Трагедија полиитике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд 2009.
- Митровић Милован, „Феноменологија и дијалектика националног идентитета и српског идентитета Србије”, Зборник *Идентитетски преображај Србије*, Правни факултет, Београд 2015.
- Morgan Patrick, *Deterrence: A Conceptual Analysis*, Sage Publications, London 1983.

- Muniz Manuel, Navazo Bernardo, „Brexit and Perverse geopolitics of Leaving EU”, Atlantic Council, 9. July 2016, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/brexit-and-the-perverse-geopolitics-of-leaving-the-european-union>
- Новаковић Игор, „Стална неутралност у Европи и стратешка култура”, *Војно дело* бр. 8/2019, Институт за стратегијске студије, Београд 2019.
- Oliver Tim and Almut Moller (ed.), „The UK and European Union: What Would Brexit Mean for EU and the other States Around the World?”, The German Council on Foreign Relations (DGAP, DGAPanalyse 16), Berlin, September 2014.
- Острогорски Георгије, *Историја Византије*, Просвета, Београд 1993.
- Perišić Srđan, Talović Violeta, „Energetska strategija Rusije i Srbija – echo Južnog toka”, *Војно дело* 7/2016, Београд 2016.
- Petrov Petar, (ed.), *Medieval History of the Bugarian State: History of the First Bulgarian Empire, Science and Arts Publishers, 2nd Edition, Zahari Stoyanov Publishers, 4th Edition, Sofia 2006.*
- Петровић Жарко, *Руско-српско сџратешко ѓарѓнерсѓво: садрѓина и домаѓај*, http://www.isac-fund.org/download/Zarko_Petrovic-Rusko-srpsko-stratesko-partnerstvo-sadrzina_i-domasaj.pdf
- Петровић Пироћанац Зоран, „Америчка стратегија уклињавања на југоистоку Европе после другог светског рата (1)”, *Српска ѓолиѓичка мисао*, бр. 4/2009, год. 16, вол. 26, ИПС, Београд 2009.
- Петровић Пироћанац Зоран, „Пролегомена: тезе о Србији и српској стратегији”, *Српска ѓолиѓичка мисао* бр. 4, вол. 22, Београд 2008.
- Podobnik Zoran, *Politika SAD prema Republici Hrvatskoj u razdoblju 1991-1995*, магистарски рад, Филозофски факултет – Свеућилиште у Загребу, 2005.

- Popescu Nicu, „Euroasian Union: the real, Imaginery and likely”, Charriot Paper, EU Institute for Security Studies, Paris, September 2014.
- Поповић Василиј, *Источно питање*, Геца Кон, Београд 1928.
- Поповић Душан, *Срби у Војводини* – књига прва, Матица српска, Нови Сад 1957.
- Потемкин Владимир, *Историја дипломатије II*, Архив за правне и друштвене науке, Београд 1949.
- Raju G. C. Thomas, „Sovereignty, Self –determination and Secession”, *Yugoslavia Unraveled* (ed. Raju Thomas), Lexington Books, Boulder 2003.
- Раковић Александар, *Срби и религијски интeрвенционизам 1991–2015*, Хришћански културни центар др Радован Биговић, Београд 2015.
- Ратковић Борислав (ур.), *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд 1981.
- Ramet Sabrina, *Balkan Babel*, Westviewpress, Boulder 2002.
- Rutland Peter, „Unnecessary War: The Geopolitical Roots of Ukraine Crisis”, у: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives* (Ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska & Richard Sakwa), E-International Relations, Bristol 2015.
- Савин Леонид, *Од шерифа до терористе, опeди о геополитици САД*, МИР, Београд 2013.
- Секуловић Драгољуб, Гиговић Љубомир, „Европска компонента геополитичког положаја Србије”, *Војно дело*, 3/2008, Београд 2008.
- Смајловић Љиљана, „Моја улога у Босни”, интервју са Вореном Цимерманом, *Време*, 27. јун 1994.
- Смит Антони, *Национални идентитет, XX век*, Београд 1998.
- Spykman Nicholas, *The Geography of Peace*, Harcourt, Brace&Co, New York 1944.

- Spykman Nicholas, *America's Strategy in World Politics: The US and the Balance of Power*, Harcourt, Brace&Co, New York 1942.
- Степић Миломир, *У врџлоју балканизације*, Службени лист СРЈ, Београд 2001.
- Степић Миломир, *Срџско љиџање – љеољољиџичко љиџање*, Јантар група, Београд 2004.
- Степић Миломир, „Геополитичност ширења ЕУ и положај Србије”, *Срџска љољиџичка мисао*, vol. 27, № 1/2010, Београд 2010.
- Степић Миломир, „Србија и евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа”, Зборник *Русија и Балкан* (ур. Зоран Милошевић), Институт за политичке студије, Београд 2008.
- Степић Миломир, „Могућност симбиозе српских и руских геополитичких интереса на Балкану”, *Национални интерес*, бр. 1-2/2009, год. V, vol. 5, Институт за политичке студије, Београд 2009.
- Степић Миломир, „Промењивост детерминанти геополитичког положаја српских земаља”, *Срџско љиџање – љеољољиџичко љиџање*, Јантар група, Београд 2004.
- Стојадиновић Миша, „Изазови политичких система на Балкану”, *Срџска љољиџичка мисао*, vol. 28, № 2/2010.
- Стојковић Момир, „Геополитички чиниоци балканизације”, Зборник *Тајна Балкана* (ур. Бранислав Матић), СКЦ, 1995.
- Радун Бранко, „Русија и Балкан преко Београда”, Фонд стратешке културе, 24. 4. 2012, <http://srb.fondsk.ru/news/2012/04/24/rusiia-i-balkan-preko-beograda.html> retrieved at 12.09. 2013.
- Рељић Душан, *Русија и Заљадни Балкан*, ИСАЦ Фонд, Београд 2009.
- Rehn Olli, „Charting Europe's Changing Shape”, *Europe's World* (online), proleće 2009, www.europesworld.org/NewEnglish/Home/Article/tabid/191/ArticleType/Article

View/ArticleID/21315/language/en-US/Charting-Europeschangingshape.aspx

Toje Also, *America, the EU and Strategic Culture*, Routledge, London 2008.

Танасковић Дарко, *Неоосманизам-иовраїѝак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд 2010.

Терзић Славенко, „О српском политичком и културном регионализму: могућности превазилажења”, Зборник радова *Срїски духовни ипросїор*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука – Српско Сарајево, 1999.

Томић Станислав, *Евроазијска унија као алїернаїиѝва културној и иолиїиѝкој моћи заїага*, <http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/evroazijska-unija-kaao-otpor-kulturnoj-i-politickoj-hegemoniji-zapada.html>

Ulam Adam, „Nationalism, Panslavism, Communism”, *Russian Foreign Policy* (ed. Ivo Lederer), Yale University Press, Yale 1964.

Friedman George, „Ukraine: On the Edge of Empires”, Stratford Weekly, December 17, 2013. https://www.stratfor.com/weekly/20101129_geopolitical_journey_part_6_ukraine

Фуко Мишел, *Археолоїија знања*, Плато, Београд 1988.

Helbrunn Jacob, Lind Michael, „The Third American Empire, with a Balkan Frontier”, *International Herald Tribune*, 4. januar 1996.

Hećimović Esad, „Radical islam – a challenge for Moderate Balkan islam?” http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/rel_exterm_vs_fried_beweg_05_radical_movements_moderate_balkan_islam_e_hecimovic_17.pdf

Хорват Ален, *Геоїолиїиѝка Евроазијске уније или од црне руїе до везе међу свейовима*, Advance, <http://www.standard.rs/aleno-horvat-geopolitika-evroazijske-unije-ili-od-crne-rupe-do-veze-medju-svetovima.html>

Hotzendorf Von Conrad, *Aus meiner Dienstzeit, 1906-1918*, B.I.S.

- Huizinga Johan, Jesen srednjeg vijeka*, Naprijed, Zagreb 1991.
- Цвијић Јован, „Балканско полуострво”, *Тајна Балкана* (Зборник, ур. Бранислав Матић), СКЦ, Београд 1995.
- Ђоровић Владимир, *Историја српског народа*, том 3, Глас Српски, Бањалука 1997.
- Џонстон Дајана, *Сулуди крсташки*, Игам, Београд 2005.
- Шмале Волфганг, *Историја европске идеје*, Клио, Београд 2003.
- Шпенглер Освалд, *Пројаси зајуга*, књига 2, Кристали, Београд 1990.
- Шушић Славољуб, *Балкански геополитички кошмар*, Војно-издавачки завод, Београд 2004.
- Weber Bodo, Bassuener Kurt, *Western Balkan and the Ukraine Crisis – a changed game for EU and US policies?*, DPC Policy Paper, Heinrich Boll Stiftung, Berlin – Sarajevo, September 2014.

САДРЖАЈ

„ЗАПАДНИ БАЛКАН” У САВРЕМЕНОМ ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ	5
Појам „Западног Балкана”	8
Периферија „Западног Балкана” и европски центар	11
„Западни Балкан” и српски интереси.	16
Перспективе „западнобалканског” концепта	19
ГЕОПОЛИТИКА БАЛКАНСКИХ РАТОВА И ГЕОПОЛИТИКА 21. ВЕКА.	23
Геополитички значај Балкана.	25
Балкански ратови кроз призму геополитике.	28
Значај Балкана у блоковској и постблоковској политици	35
Поуке Балканског савеза и могуће паралеле.	39
СРБИЈА И ГЕОСТРАТЕШКИ ИНТЕРЕСИ ВЕЛИКИХ СИЛА 1914. И 2014. ГОДИНЕ	43
1914. година и специфичност геостратешког прегруписавања.	46
Век касније: геополитички пресек 2014. године и ситуација на Балкану	56
Закључна разматрања.	60
САД И РАСПАД ЈУГОСЛАВИЈЕ	65
Геополитички значај друге Југославије и амерички стратешки интереси	70
Југословенска драма у троуглу Немачке, ЕУ и САД. . .	74

Америчко залагање за јединствену Југославију.	80
Ангажман САД у југословенским грађанским ратовима	85
Уместо закључка	89
СРБИЈА ИЗМЕЂУ ЕУ И ЕВРОАЗИЈСКЕ УНИЈЕ	93
Евроазијске интеграције и криза ЕУ	96
Србија у савременом „геополитичком процепу”	103
ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКО-РУСКИХ ОДНОСА У КОНТЕКСТУ САВРЕМЕНЕ СВЕТСКЕ КРИЗЕ.	109
Историјско савезништво Србије и Русије.	111
Актуелне везе и судбинска повезаност Србије и Русије	116
(Пост)модерни утицаји на континенталистичке Србе и Русе	122
Институционални оквири геополитичке сарадње и „унутрашња” сложеност евроазијског пројекта	128
Светска криза и српско-руска сарадња	134
ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ ВОЈВОДИНЕ: ИСТОРИЈСКА ПЕРСПЕКТИВА.	144
Војводина и Панонска низија у геополитичком и гекултурном кључу.	148
Геополитички положај простора данашње Војводине од праисторије до краја антике	154
Простор Војводине у средњем и новом веку	158
Закључна разматрања.	167
УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНИХ КРИЗА НА САВРЕМЕНЕ ПРИЛИКЕ НА БАЛКАНУ: ГЕОСТРАТЕШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ МИГРАНТСКЕ И УКРАЈИНСКЕ КРИЗЕ	171
Геополитичке димензије мигрантске и украјинске кризе	175
Утицај регионалних криза на простору Балкана	184

Последице утицаја мигрантске и украјинске кризе на балканске државе	190
Укупне кризне перспективе на Балкану	199
ПОСЛЕДИЦЕ „БРЕГЗИТА” НА ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ НА БАЛКАНУ	203
Савремени геополитички односи унутар ЕУ и „Брегзит”	206
Геополитичке последице „Брегзита” на евроинтеграције Србије и Западног Балкана	212
АКТУЕЛНА ГЕОПОЛИТИЧКА ПОЗИЦИЈА СРБИЈЕ: ИЗМЕЂУ АТЛАНТИЗМА, ЕВРОАЗИЈСТВА И КИНЕСКОГ УТИЦАЈА	223
Нови енергетско-транспортни стратешки пројекти „великих сила” и српске земље	227
Отварање нових геоекономских и геополитичких перспектива Балкана	234
СРПСКИ КУЛТУРНИ ПРОСТОР ПРЕД ИЗАЗОВИМА БУДУЋНОСТИ	241
Српски историјски културни идентитет и његови проблеми	245
Унутрашњи и спољни изазови јединству српског културног простора	260
Уместо закључка: српски културни простор у перспективи будућности	271
ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ НАКОН ОТПОЧИЊАЊА РАТА У УКРАЈИНИ	278
Геополитички положај савремене Србије и његов утицај на спољнополитичку стратегију.	281
Усамљена и у окружењу: актуелна позиција Србије.	291
Геополитичке перспективе истрајавања у неутралности	298
Литература.	305

Александар Гајић
БАЛКАНСКИ
ГЕОПОЛИТИЧКИ ЧВОР

Издавач
Архив Војводине
www.arhivvojvodine.org.rs

За издавача
Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине

Лекџура
Ивана Гачић

Припрема за штампу
Татјана Цавнић

Штампа
Сајнос, Нови Сад

Тираж
300

ISBN 978-86-6178-053-0

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

327:911.3(497)

ГАЈИЋ, Александар, 1973-

Балкански геополитички чвор / Александар Гајић. - Нови Сад
: Архив Војводине, 2023 (Нови Сад : Сајнос). - 319 стр. ; 21 cm. -
(Библиотека Посебна издања)

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија.

ISBN 978-86-6178-053-0

а) Геополитика -- Балканске државе

COBISS.SR-ID 131515145

ISBN 978-86-6178-053-0